

najmanje od svih mogućih zala

past:forward

NASLOV IZVORNIKA

Eyal Weizman

The Least of All Possible Evils

-*Humanitarian Violence from Arendt to Gaza*

VERSO, 2011

© Eyal Weizman 2011

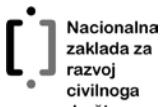
Multimedijalni institut

ISBN 978-953-7372-17-0

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 866705.

Zagreb • prosinac 2013.

Tiskanje ove publikacije omogućeno je temeljem financijske potpore Nacionalne zaklade za razvoj civilnoga društva. Mišljenja izražena u ovoj publikaciji su mišljenja autora i ne izražavaju nužno stajalište Nacionalne zaklade za razvoj civilnoga društva.

Eyal Weizman

**Najmanje od svih
mogućih zala**
*Humanitarno nasilje
od Arendtove do Gaze*

PREVEO Domagoj Orlić

past:forward
ZAGREB • 2013

Za TP i SP, koji će spoznati kada porastu

Sadržaj

1.

Humanitarna sadašnjost	9
665	14
Manji zlotvori	16
Panglossov zakon	19
Računalni strojevi za smanjivanje zla	24
Etičan upravitelj	26
Rat ludakâ	28
Bikovi i pauci	30

2.

Arendtova u Etiopiji	35
O omletima i jajima	44
Politika suosjećanja	45
Osporavanje zamisli o Trećem svijetu	48
Humanitarna optika	50
Svjedočenje mrtvih	55
Vojske suosjećanja	59
Minima moralia	64
Arhipelag pomoć	67
Polis i policija	69

3.

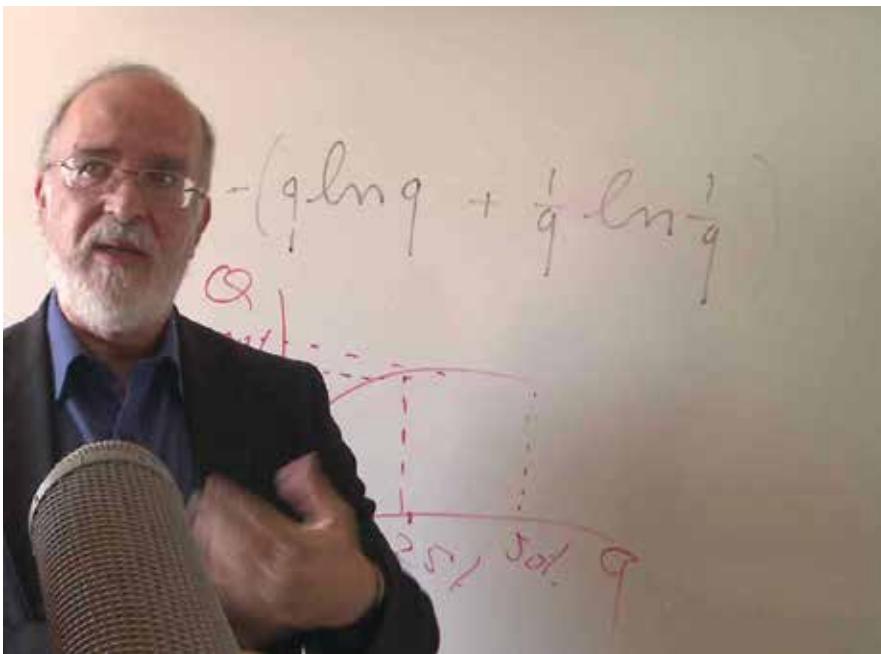
Najbolji od svih mogućih zidova	75
Materijalna proporcionalnost	86
Zid kao politika humanitarnog minimuma	91
Milgram u Gazi	99
Zakonodavni napad	103
Anarhisti protiv zakona	105

4.

Forenzička arhitektura: samo zločinac može razriješiti zločin	111
Pred forumom	115
Kosti koje govore	121
Doba forenzike	125
Žudnja za govorom	126
Forenzička forenzike	129
Forenzički fetišizam	140
Trideseti civil	142
Dizajn ruševina	147
Đavolji odvjetnik	148

Epilog

Destrukcija destrukcije	151
Zahvale	179
Bilješke	183
Kazalo	217
O autoru	238

Itzhak Ben Israel objašnjava Yotamu Feldmanu svoju matematičku jednadžbu za uništavanje Hamasa eliminiranjem (uhićenjem ili ubijanjem) Hamasovih operativaca. "The Lab", 2011.

1.

HUMANITARNA SADAŠNJOST

Nakon što je preživio pokolj u jednoj jezivoj bitci, Candide bježi iz vojske i susreće svojeg dugogodišnjeg tutora Panglossa. Njih dvojica odluče poći na pomorsko putovanje. Oluja uništi njihov brod pobivši gotovo sve ljude koji su se na njega ukrcali. Pangloss i Candide na dasci doplutaju do obala Lisabona. “Tek što su ušli u grad oplakujući smrt svog dobrotvora, osjetiše da im se zemљa trese pod nogama; valovi su se dizali, kipjeli u luci i razbijali usidrene brodove. Vihori plamena i pepela pokrivali su ulice i trgove, kuće su se rušile, krovovi padali na temelje, a temelji raspršivali: pod ruševinama je zatrpano trideset tisuća stanovnika oba spola i različite dobi.”¹ No, učitelj Pangloss, izvlačeći se ispod gomile gradskih ostataka – crteže kojih će kasniji naraštaji doživjeti kao “prvi medijski prikaz neke udaljene katastrofe”² – dokazuje da nema posljedice bez uzroka. On Candidu objašnjava da božanski proračuni, neshvatljivi ljudskom umu, znače da je sve što se dogodilo “najbolji mogući ishod”. Za Panglossa je, naravno, sve uvijek bilo najbolji mogući ishod u najboljem od svih mogućih svjetova. Volataireov groteskni satirični pustolovni roman nastavlja se preko morâ i kontinenata, svjedočeći o okrutnostima, nasilju i uništavanju kao posljedici kako ljudskog tako i božanskog poretka: od rata u Europi kroz oluje i zemljotrese do kolonijalizma osamnaestog stoljeća u Amerikama. I doista, naša dvojica protagonista promatraju kako jezuiti u Paragvaju, ustrvrdivši da su тамо stigli kako bi pomogli i spasili urođeničke narode, te narode zapravo zlostavljuju i porobljuju.

Candide je napisan nakon potresa, tsunamija i požara u Lisabonu 1755. godine, a usred Sedmogodišnjeg rata, koji je bjesnio po cijeloj Europi i njezinim američkim kolonijama. U sjeni te katastrofe nastalo je novo urbanističko planiranje, mrežasta geometrija koja je kasnije

izvezena u američke kolonije. Niz gore opisanih pustošenja potaknuo je Voltairea na osporavanje i ismijavanje lajbnicovskog optimizma, a zajedno s njim i zamisli o "nužnosti", koja podrazumijeva da destruktivni događaji na neki način služe nekoj nevidljivoj i tajnovitoj svrsi u svijetu u kojem je odnos između dobra i zla uvijek optimalan. Sâm Leibniz bio je pokopan već dva desetljeća kada je udario potres u Lisabonu, no on je bio taj koji je predložio shemu "najboljeg od svih mogućih svjetova" kako bi pomirio sva očevidna zla u svijetu – poplave, skapavanja, ratove, oluje, tsunamije, epidemije, pandemije, potrese, požare i druge pojave koje mi danas nazivamo "izvanrednim stanjima" – s idejom božanske providnosti, koja je nužno svemoćna, sveznajuća i prema svemu blagonaklona – svemoguća, mudra i dobra.³ Leibnizov pokušaj da razriješi tu prastaru teološku aporiju uključivao je zamisao o Bogu kao ekonomistu koji upravlja svijetom rješavajući problem minimuma u računu varijacija. Odabiranje optimalne kombinacije između dobra i zla uključuje neprestano motrenje svijeta, što je zadatak koji se izvršava istraživanjem njegovih najmanjih jedinica – koje je Leibniz nazvao monadama. To su supstancije koje sadrže otiske svih svjetskih odnosa, moći i posljedica. U procesu koji nalikuje "božanskoj forenzici" Bog iz tih fragmenata zaključuje što se dogada svugdje u svemiru. To naravno nije istraživanje zločina, ili drugih oblika nesavršenosti, u sadašnjosti ili prošlosti – sve što uistinu postoji doista je najbolje što postoji – nego je prije uvjet za odabiranje najboljeg sljedećeg mogućeg svijeta u budućnosti.⁴

Božansko istraživanje, procjenjivanje, računanje i odabiranje odvijaju se stoga unutar jedne kompleksne ekonomije u kojoj se dobro i zlo mogu prenositi i izmjenjivati. Budući da se u toj ekonomiji sve što je loše nužno pojavljuje u minimalnoj mogućoj mjeri, svijet kakav postoji uvijek je nužno najbolji od svih mogućih svjetova. "Ako je neko manje zlo relativno dobro", razmišljaо je Leibniz, "onda je i neko manje dobro relativno zlo (...) kako bi se pokazalo da je neki arhitekt mogao biti uspješniji znači pronaći pogreške u njegovu djelu."⁵

Ako ovaj opis ekonomije božanskog upravljanja već podsjeća na logiku suvremenih ratova, s njezinim skalama rizika i proporcionalnosti koje se upotrebljavaju kako bi se procijenile željene

i neželjene posljedice vojnih akcija, uopće ne iznenađuje što se u njoj prepoznaće rano promišljanje zamisli o “kolateralnoj šteti”. Ranija kršćanska teologija je već prije sve ono loše što se dogodi opisala kao “kolateralne posljedice dobra”. U tom imanentnom poretku ljudskog i božanskog života destruktivan rezultat poplava nije ništa drugo doli kolateralna posljedica nužne kiše. I u teološkim i vojničkim kontekstima, kako je to zamjetio Giorgio Agamben, kolateralne posljedice su strukturalne prije negoli akcidentalne. Upravo kroz kolateralnu posljedicu (poplavu ili krv) božanska ili ljudska vlada može demonstrirati, štoviše provoditi svoju moć.⁶

Za razliku od računanja jednog Boga, kojeg su filozofi i teolozi osamnaestog stoljeća doživljavali kao savršenog matematičara koji se mogao poduhvatiti trenutnih izračuna i odmah dospjeti do točnog rezultata, obični ljudi moraju naravno pogadati, spekulirati i ograničiti svoje rizike dok se kreću prema budućnosti kao slijepci koji vode slijepce. Upravo iz tog razloga neprestano nastoje razviti i usavršiti svakojake tehnologije i tehnike koje bi im omogućile da izračunaju učinke nasilja i obuzdaju njegove posljedice. Upravo su te tehnike i tehnologije, aparati i prostorni razmještaji, u središtu zanimanja ove knjige. Kroz njih Panglossova lajbnicovska shema – ili je to pak Leibnizova panglosovska shema? – o “najboljem od svih mogućih svjetova” ponovno se pomalja u progresivnoj tradiciji liberalizma. Tu, u njezinom sekulariziranom obliku, prije političkom negoli metafizičkom, slična struktura tog argumenta uspostavlja sferu moralnosti kao skup izračuna čiji je cilj aproksimacija optimalnog razmjera između općih dobara i nužnih zala.⁷ No, dok se čitavo gledište liberalizma premjestilo s Voltaireove usredotočenosti, koja je doista kasnije bila i ona Jeremyja Bentham-a, na “veće dobro” i odgovornost vlade da uveća sreću najvećeg broja ljudi, na liberalne patke o “pravednim ratovima” te njihovim sve sofisticiranjim tehnologijama za minimiziranje broja “nužnih” leševa, potraga za “najboljim od svih mogućih svjetova” počela je pružati uporište sadašnjem neopanglosovskom pesimizmu “najmanjeg od svih mogućih zala”.

Ova knjiga hvata se u koštač s problemom nasilja kada je ono umjereno i minimizirano, uglavnom s državnim nasiljem kojim se upravlja prema sličnoj ekonomiji izračuna i koje se opravdava kao najblaže moguće sredstvo. Temeljna poanta ove knjige jest da je ublažavanje nasilja dio sâme logike nasilja. Humanitarizam, ljudska prava i međunarodno humanitarno pravo (MHP), kada ih zloupotrebi država, supradržava i vojna akcija, postali su ključna sredstva pomoću kojih se izračunava i upravlja ekonomijom nasilja. Pažljivo iščitavanje niza konkretnih primjera pokazat će kako su u sadašnjosti prostorne organizacije i fizički instrumenti, tehnički standardi, procedure i sistemi monitoringa – složeni humanitarni sklop koji je filozof Adi Ophir nazvao “moralnim tehnologijama” – postali sredstvo za provođenje suvremenog nasilja i za upravljanje prognanim ljudima, neprijateljima i nepoželjnima.⁸ Stanje tajnog sporazuma tih tehnologija humanitarizma, ljudskih prava i humanitarnog prava s vojnim i političkim vlastima u ovoj knjizi se označava kao “humanitarna sadašnjost”. Unutar tog sadašnjeg stanja sve političke opreke zamijenjene su elastičnošću stupnjeva, pregovora, razmjera i protuteža.

Teoretičarka medija Sharon Sliwinski nazvala je lisabonsku pogibiju “prvim modernim događajem neke udaljene katastrofe popraćenim masovnim medijima”, zajedno s ilustracijama istoga koje su omogućile Europoljanim, neovisno o političkim granicama, da dožive užas tog događaja. Sliwinski je objasnila da su upečatljivi prikazi uništenih zgrada bili ono što je Evropi osamnaestog stoljeća dijelom pomoglo da doživi užas tog potresa. Oni su uključivali “iznimno detaljne zabilješke o važnim zgradama uništenim u toj kataklizmi”, koje su pridonijele prvom “strpljivom i pažljivom forenzičkom popisu šteta koji je cirkulirao cijelim ostatkom Europe kao dokaz za taj dogadaj”.⁹

Poglavlja koja sačinjavaju ovu knjigu imaju sličnu forenzičku dimenziju. Ona se usredotočuju na izgrađen okoliš, na prostorne tehnologije, na prizore uništenja i na njihove prikaze te njihovo prenošenje na fotografije, filmove, modele i crteže. Svako poglavlje nudi pripovjedni izvještaj o nekoj nedavnoj ili suvremenoj kontroverziji

koja je dovela do krize oko problemâ prostora, a svako od poglavlja hvata se u koštač s pitanjima praktične naravi: koje su to tehnologije, prostorni razmještaji, artefakti i okružja koji oblikuju humanitarnu sadašnjost? Kako oni funkcioniraju te kako su razvijeni i kako su se transformirali tijekom vremena? Fizičke strukture i prostorne tehnike male su jedinice analize od koji se sastoji ovo istraživanje. "Forenzička analiza" njihovih karakteristika pokušaj je da se iščeprkaju političke snage, kulturne navike, oblici znanja, vještina i stručnosti koje su bile ugrađene u njihovu organizaciju i formu. Istraživanje prostorne stvarnosti popraćeno je izvještajima o akterima koji su inicirali te tehnologije, razvijali ih i sudjelovali u njihovom nastanku ili su bili zahvaćeni složenim energetskim poljima izvanrednih stanja u kojima su se angažirali. Oni uključuju humanitarce, izbjegličke organizacije, branitelje ljudskih prava i druge koji su se specijalizirali u ratnom pravu, vojne stručnjake i forenzičke istražitelje koji rade za različite organizacije i u različitim poljima po cijelom svijetu. Prizori koje sam prepričao izabrani su zato što svaki od njih prikazuje jedan drugačiji način ispunjavanja složenih uvjeta te humanitarne sadašnjosti.

Drugo poglavje bavi se načinom na koji je prepoznavanje toga da humanitarna pomoć može potencijalno biti pogubna za ljude kojima je došla poslužiti – što je stvarnost zabilježena u usporednim statistikama epidemiologije i stopâ smrtnosti – zasnovalo rasprave o mogućim načinima da se koncipiraju i organiziraju humanitarni prostori. Ono također istražuje proces pomoću kojeg su ti prostori postupno postali instrumenti za upravljanje prognanim ljudima. Treće poglavje analizira fizičke i proceduralne mehanizme opsade koje je primijenio Izrael u Pojasu Gaze, a koji su se vodili standardima "humanitarnog minimuma". Oni su djelovali tako da su točno kalibrirali snagu električne struje, kalorija i drugih neophodnih potreba na granici pukog fizičkog preživljavanja. U četvrtom poglavju istražuju se znanstveni i probabilistički modeli koji se upotrebljavaju u forenzičkim metodologijama, a osobito novonastala praksa "forenzičke arhitekture" koja se koristi za analizu ruševina koje iza sebe ostavi rat. Dokazujem da se oni zasnivaju na istim pogibeljnim tehnologijama koje su prvobitno došli staviti pod nadzor. Epilog knjige predstavlja

popis uništenih zgrada u Gazi, koji je izradilo Ministarstvo javnih radova i izgradnje pod upravom Hamasa nakon izraelskog napada u zimu 2008.-2009. godine.

To proučavanje ruševina dovršava proces transformacije koji se postupno razotkriva u knjizi: ona započinje promišljanjem o ulozi svjedočanstva u ponovnom otkrivanju humanitarizma u ranim 1970-im godinama, a završava promišljanjem o tome da je znanost forenzičke zamijenila svjedočanstvo. Taj prijelaz ne samo da premašuje onaj kojim mizantropski pogled forenzičke, kako je provode znanstvenici i bivše vojno osoblje, zamjenjuje "empatičnu" pažnju prema svjedočanstvu ljudi koji su patili, nego također zrcali transformaciju fokusa u području humanitarizma i ljudskih prava s oblika neovisnog uključivanja u muke ovoga svijeta tijekom 1970-ih i 1980-ih godina na političku i vojnu silu u 1990-im godinama, te konačno u legalističku strategiju tijekom 2000-ih godina.

U nastojanju da se uđe u trag načinu na koji se te transformacije bilježe u mikrofizikama različitih prostora i prizora, poglavljia i naši protagonisti kreću se kroz Etiopiju, Kosovo, Bosnu, Irak, Darfur i Afganistan. No, upravo u odnosu na izraelsku dominaciju u Pojasu Gaze ta promišljanja konvergiraju u jednu točku. Gaza – mjesto gdje se sada sistem humanitarne uprave najbrutalnije provodi – osobna je imenica za užas naše humanitarne sadašnjosti.

665

Kad bismo, sugerirao mi je nedavno jedan prijatelj, htjeli podići spomenik našoj sadašnjoj političkoj kulturi kao priznanje načelu "manjeg zla", trebalo bi ga sastaviti od brojki 6-6-5 izgrađenih od betonskih blokova, te ih postaviti poput holivudskog znaka na obroncima ili drugim istaknutim točkama povrh gradskih centara. Taj broj, za jedan manji od broja zvijeri – onog davla i posvemašnjeg zla – mogao bi zahvatiti suštinu naše humanitarne sadašnjosti opsjednute proračunima i procjenama koje nastoje ublažiti, pa makar i najmanje, ona zla koja je u velikoj mjeri sama uzrokovala.

Načelo manjeg zla često se predstavlja kao dilema između dva ili više loših izbora u situacijama u kojima su raspoložive

mogućnosti ograničene, ili se takvima doimaju. Izbor koji se donese opravdava upuštanje u štetna djelovanja koja bi se inače smatrала neprihvatljivima u nadi da će se tako spriječiti čak i veća patnja. Ponekad se to načelo predstavlja kao optimalni rezultat jednog općeg područja proračuna koji nastoje usporediti, odmjeriti i procijeniti različite loše posljedice u odnosu na nužne činove, da bi se potom te posljedice minimizirale. Oba vida tog načela shvaćaju se kao nešto što se događa unutar jednog zatvorenog sustava u kojem se ne propituju oni koji postavljaju tu dilemu, mogućnosti koje stoje na raspolaganju za izbor, čimbenici koje treba izračunati te sami parametri proračuna. Svaki proračun obavlja se iznova, kao da se prethodno gomilanje dogadaja nije zbilo, a buduće implikacije nalaze izvan određenih granica.

Oni koji nastoje opravdati nužna zla kao "manja", osobito onda kada tragaju za razlogom kojim bi objasnili nedavne ratove i vojne ekspedicije, vole se pozvati na rad svetog Augustina, sjevernoafričkog filozofa-teologa iz četvrtog stoljeća. Augustinovo odbacivanje načela maniheizma – svijeta podijeljenog na podjednako snažno dobro i zlo – značilo je da on više nije doživljavao zlo kao savršenu oprečnost dobru, nego prije, platoskim terminima iskazano, kao mjeru njegove odsutnosti. Budući da zlo, za razliku od dobra, nije savršeno ni apsolutno, ono se zauvijek mjeri i procjenjuje na diferencijalnoj skali velikog i malog, većeg i manjeg. Augustin je mislio da je nedopustivo prakticirati manja zla jer, ako to učinimo, onda kršimo pavlovsko načelo "ne činite zlo da bi vam došlo dobro". No – i u tome se nalazi njegova privlačnost – manja zla se mogu tolerirati kada ih se smatra nužnim i neizbjježnim, ili kada počinjanje nekog zla dovodi do smanjenja ukupne količine zla u svijetu. Jedan od primjera koje daje Augustin za takvu ekonomiju manjih i većih zala pljačkanje je na raskrižjima. Upravo su ta raskrižja ona na što će se, do današnjeg dana, vraćati drugi teolozi, filozofi i teoretičari politike kada budu raspravljali o toj dilemi. Prema Augustinovoj logici preventivnog djelovanja, bolje je ubiti budućeg napadača prije nego što on ubije nevinog putnika. Prošlo je tisuću godina i vojske zapadnog kršćanstva provukle su se kroz tu etičko-teološku

rupicu veličine ušice igle na svojem putu katalogiziranja pustošenja i razaranja od kojih su se sastojali križarski ratovi. U novije vrijeme, papa Benedikt XVI. pozvao se na načelo manjeg zla u dekretu kojim je dopuštena upotreba kondoma u područjima s velikom učestalošću HIV-a. Slično toj drugoj logici kontracepcije, neki u Vatikanu mislili su da bi se neizravna podrška vlasti Silvija Berlusconija, unatoč tome što je okaljana grijehom, ruglom i korupcijom, ipak mogla smatrati manjim zlom u zaštiti kršćanskih vrijednosti. U slučajevima nalik ovima, ekonomija manjeg zla uvijek se priziva kao opravdanje za kršenje krutih pravila i uglavljenih dogmi. Štoviše, oni koji su na vlasti često se njome služe kao glavnim opravdanjem za sam pojam "izuzetka". Zapravo, Augustinov diskurs manjeg zla razvio se u doba kada je crkva počela sudjelovati u političkom upravljanju svojim podanicima te stekla značajnu finansijsku i vojnu moć. Kako su prolazila stoljeća, kršćanska crkva je sve više i više svoj zadatak vidjela u tome da ljudsko zlo zadrži na njegovom minimumu. Pastoralno je vladala nad ogromnom i složenom intrapersonalnom ekonomijom zasluga i mana – grijeha, poroka i vrlina – djelujući prema specifičnim pravilima kolanja i prenošenja, zajedno s procedurama, analizama, kalkulacijama i taktikama koje omogućuju odigravanje jedne specifične međuigre između sukobljenih dobara i stupnjeva zla. U svojim predavanjima o izvorima guverntualnosti Michel Foucault je na osnovu te "ekonomске teologije" dokazao da je moderni, sekularni oblik upravljačke moći i sâm poprimio oblik svojevrsne ekonomije.¹⁰

MANJI ZLOTVORI

Teološki izvori argumenta manjeg zla i dalje bacaju svoju dugu sjenu na sadašnjost. Zapravo, taj idiom toliko je duboko u nas usaden, a priziva ga se u toliko zapanjujuće različitim kontekstima – od individualne situacijske etike i međunarodnih odnosa do pokušaja upravljanja ekonomikom nasilja u kontekstu "rata protiv terora" i nastojanja aktivista u zaštiti ljudskih prava i humanitaraca da se snađu u paradoksima pružanja pomoći – da se doima kao da je sasvim zauzeo mjesto koje je prije bilo rezervirano za pojam "dobra". Štoviše, čini se da sama evokacija "dobra" svugdje evocira utopijske tragedije

moderniteta, u kojima se činilo da zlo vreba u nekakvoj zastrašujućoj manihejskoj inverziji. Ako se nikakva nada ne nudi za budućnost, sve što nam preostaje jest osigurati se od rizika koje ono predstavlja kako bi se ublažile i smanjile kolateralne posljedice nužnih činova te se pobrinuti za one koji su nastradali kao rezultat toga.

S obzirom na "rat protiv terora", pojam manjeg zla najjasnije i najutjecajnije je artikulirao teoretičar ljudskih prava i voda Kanadske liberalne stranke Michael Ignatieff. U knjizi *Manje zlo* (*The Lesser Evil*) Ignatieff je ukazao na to da u "odmjeravanju slobode naspram sigurnosti" liberalne države utvrđuju mehanizme kojima reguliraju kršenje nekih ljudskih prava i pravnih normi, te dopuštaju svojim službama sigurnosti da provode oblike ekstralegalnog nasilja – koje je on doživio kao manja zla – kako bi se spriječila ili minimizirala potencijalno veća zla, kao što su teroristički napadi na građane zapadnih zemalja.¹¹ Ako vlade moraju prekršiti prava zbog izvanrednog stanja nastalog terorističkim napadom, to se treba učiniti, smatrao je on, samo kao izuzetak i u skladu s procesom preispitivanja prijetećih posljedica. "Izuzeći", tvrdi Ignatieff, "ne poništavaju pravilo, nego ga spašavaju, pod uvjetom da su privremeni, javno opravdani i iskorišteni kao posljedne pribježište."¹² Manje zlo se ovdje pojavljuje kao svojevrsni pragmatični kompromis, "tolerirani grijeh" koji funkcionira kao sâmo opravdanje za pojam izuzetka. Prema tom modelu, državno nasilje sudjeluje u nekroekonomiji u kojoj se različiti tipovi destruktivnih mjera odvaguju na utilitaristički način, i to ne samo s obzirom na štetu koju proizvode, nego i na zlo koje ciljano sprječavaju, pa čak i s obzirom na brutalnije mjere u čijem ograničavanju bi mogle pripomoći. Prema toj logici, problem suvremenog državnog nasilja uistinu nalikuje jednoj odveć ljudskoj varijanti problema matematičkog minimuma božanskih proračuna koje smo prije spomenuli, a njezin zadatak je da utvrdi najmanju količinu nasilja koja je nužna da se spriječi najveća šteta. Za arhitekte suvremenog rata ta ravnoteža zapala je između dviju krajnosti: održavanju nasilja na dovoljno niskom stupnju da se ograniče stradanja civila, ali na dovoljno visokom stupnju da se rat odlučno privede kraju i donese mir.¹³

Noviji radovi pravnih teoretičara i pravnih savjetnika država i vojski nastojali su proširiti inherentnu elastičnost sustava pravnog izuzetka koji je predložio Ignatieff u načine preradivanja sāmih zakona oružanog sukoba.¹⁴ Argumenti manjeg zla danas se upotrebljavaju kako bi se obranilo sve, od ciljanih atentata i uboštava iz milosrđa, rušenja kuća, protjerivanja, mučenja,¹⁵ do upotrebe (ponekad) nesmrtonosnih kemijskih oružja, upotrebe ljudskih štitova, pa čak i do “namjernog napada na neke civile ako to može spasiti više nevinih života nego što ih košta”.¹⁶ U jednom od njegovih mračnijih trenutaka sugeriralo se da bi se atomsko bombardiranje Hirošime također moglo tolerirati u obrani manjeg zla. Suočen s nekom humanitarnom atomskom bomboom, čovjek bi se mogao zapitati što bi, zapravo, potpalio pod definiciju većeg zla. Možda je vrijeme za diferencijalno objašnjenje manjeg zla kako bi se zamijenila mehanička birokracija “banalnosti zla” kao idioma za opisivanje najekstremnijih manifestacija nasilja. I doista, upravo kroz ovu upotrebu manjeg zla društva koja sebe doživljavaju kao demokratska mogu održavati režime okupacije i neokolonizacije.

Osim državnih subjekata, ti praktikanti manjih zala, kako tvrdi ova knjiga, također moraju uključivati pripadnike neovisnih nevladinih organizacija koje tvore ekologiju suvremenog rata i kriznih područja. Manje zlo je argument humanitarnog subjekta koji traži vojno dopuštenje kako bi dostavio lijekove i pomoć na mjestima na kojima je zapravo dužnost okupacijske vojne sile da to učini, pa na taj način štedi vojne ograničene resurse. Manje zlo je često opravdanje vojnog časnika koji nastoji upravljati životom (i smrću) na “prosvijetljeni” način, a ponekad je i argument privatnih sigurnosnih službi koje uvode nova i učinkovitija oružja i prostorno-tehnološka sredstva premoći, a reklamiraju ih kao “humanitarnu tehnologiju”. U tim slučajevima logika manjeg zla otvara gusto političko polje sudjelovanja koje okuplja inače sukobljena polja djelovanja, i to do te mjere da može prikriti temeljne moralne razlike između tih različitih skupina. No, čak i prema terminima ekonomije gubitaka i dobitaka, zamisao o manjem zlu izlaže se opasnosti da postane kontraproduktivna: manje brutalne mjere su i one koje se mogu lakše naturalizirati, prihvati i tolerirati –

pa se zbog toga i češće koriste, s rezultatom da tako kumulativno dove do većeg zla.

Među drugim paradoksima, takve opservacije iznesene su u jednom od najmoćnijih izazova Ignatieffovim idejama – u filozofskom ogledu Adija Ophira *Poredak zala* (*The Order of Evils*). U toj knjizi Ophir je razvio svojevrsni etički sustav koji se na sličan način ne zasniva na potrazi za “dobrom”, nego prije na minimiziranju šteta koje on naziva “zlima”. Ophir iznosi sistemsku logiku jedne ekonomije nasilja – mogućnosti manjeg sredstva i rizika veće štete – ali insistira da su pitanja nasilja uvijek nepredvidljiva i da će uvijek izmicati sposobnosti da ih se izračuna. Ono što je inherentno prisutno u Ophirovom insistiranju na nužnosti tog računanja, tvrdi on, nemogućnost je da se ono vrši. Zahtjevi te etike zasnivaju se na toj nemogućnosti.¹⁷

PANGLOSSOV ZAKON

Obiman skup običaja i konvencija koje sačinjavaju *jus in bello*, zakone rata poznate i kao međunarodno humanitarno pravo (MHP) od kraja Hladnog rata sve više postaju okvir unutar kojega se odvijaju proračuni i primjena vojnog nasilja. Tijekom posljednjih desetljeća MHP je također postalo važan dio globalne političke kulture. Rasprave o sukobima i okupacijama od Kosova do Afganistana i Iraka sklone su poslužiti se terminologijom MHP-a. Pravosudne kategorije “nužnosti” i “proporcionalnosti” doimaju se kao najpopularniji termini koji se koriste u planiranju i nadziranju državnog nasilja. To se odnosi i na antiratne pokrete: danas nije neuobičajeno vidjeti prosvjednike kako nose transparente sa sloganima koji upućuju na te stavke u zakonu (kao u čestom uzajamnom optuživanju za “ratne zločine”) ili na specifična pravna načela kakvo je proporcionalnost (“disproporcionalni napad”). No, oni koji prosvjeduju u ime zakona ne smiju zaboraviti da MHP ne nastoji okončati ratove, nego prije želi “regulirati” i “oblikovati” način na koji ih vojske vode, kao i to da vojske zapadnih zemalja, koje sve više pritišću gomile gradskih pobuna u različitim globalnim arenama, žele promijeniti način na koji ratuju i minimizirati civilne žrtve. Vojske zapadnih zemalja sklone

su vjerovati da bi ublažavanjem nasilja koje čine mogle učinkovitije upravljati pučanstvima, a na kraju čak i pridobiti srca i umove koji su im neprestano izmicali od gušenja pobune u Britanskoj Malaji i Vijetnamskog rata.

Unutar okvira međunarodnog humanitarnog prava najjasnije očitovanje načela manjeg zla načelo je *proporcionalnosti*. Ono je, naravno, ugrađeno u gotovo svaki građanski pravni kodeks. Njegove različite inačice koriste se u opisivanju različitih tipova činova čiji cilj je balansiranje, najčešće u situacijama u kojima se neka prava kose s drugima, ili kada se individualna prava odmjeravaju prema javnim interesima, ili naspram administrativnih ili ekonomskih politika.¹⁸ No, unutar konteksta MHP-a, proporcionalnost je ublažavajuće načelo koje nastoji ograničiti upotrebu sile.¹⁹ To načelo bilo je implicitno prisutno u većini međunarodnih konvencija o upotrebi sile, ali je formalno ozakonjeno tek 1977. godine, u Protokolu I, Ženevske konvencije. Taj protokol izrijekom zabranjuje “napad od kojega se može očekivati da će izazvati popratni gubitak civilnih života, ozljede civila, štetu na civilnim objektima, ili neku kombinaciju rečenog, koji bi bili *pretjerani* s obzirom na predvidenu konkretnu i direktnu vojnu prednost” [moje isticanje].²⁰ Proporcionalnost dakle zahtijeva uspostavljanje “primjerenog odnosa” između “neizbjježnih sredstava” i “nužnih ciljeva”. Dok promišlja o izboru vojnih sredstava, to načelo zagovara da se uspostavi ravnoteža između vojnih ciljeva i predvidene štete za život civila i njihovo vlasništvo. Proporcionalnost se stoga ne bavi jasnim granicama zabrane, nego prije time da izračuna i odredi omjere i stupnjeve. U neprestanom računanju najmanjeg od svih mogućih sredstava ono utjelovljuje ponešto od Panglossovog načela.

Svrha proporcionalnosti nije da pogodi savršenu ravnotežu, nego prije da osigura to da ne dođe do pretjerane neravnoteže. No ipak, ona se bavi s onim “previše” – ali koliko je previše? Iako nasilje stalno treba odmjeravati, načelo proporcionalnosti ne pribavlja nikakvu skalu, nikakve formule i nikakva brojčana ograničenja. Umjesto toga, ono zahtijeva procjenu u svakom pojedinom slučaju, unutar parametara koji su uvijek relativni, situacijski i immanentni. Ono zahtijeva proračun ciljeva, utjecaja i nuspojava, predviđenih i nepredviđenih posljedica –

što je, drugim riječima iskazano, i odmjeravanje manjih i većih zala, njihovog izmjenjivanja pa čak i prenošenja – u svojevrsnoj ekonomiji stvarnog ili zamišljenog “njegoreg razvoja događaja” i u pokušaju da se ukupna količina nasilja održi na nužnom minimumu. Otvarajući područje ekvivalencije u kojem različiti oblici potencijalnog i aktualnog nasilja, rizika i štete postaju zamjenjivi, proporcionalnost se približava algoritamskoj logici računanja – iako se, u praksi, zapravo rijetko izračunava.

Vojni pravnici i stručnjaci za međunarodno humanitarno pravo prvi prihvataju činjenicu da su predviđanja koja su potrebna za analizu proporcionalnosti uvijek kontingentna, imanentna i podložna subjektivnim tumačenjima. Suvremene vojne rasprave o MHP-u tiču se upravo nemogućnosti da se u praksi povežu pravni zahtjev da nasilje mora biti odmjereni i nemogućnost da se to učini. Poput financijskih stručnjaka koji priznaju nemogućnost predviđanja, ali ne rade skoro ništa drugo osim što računaju, ekonomisti nasilja neprestano odvaguju svoje opcije i određuju svoje rizike pod pretpostavkom nepredvidljivosti i nesigurnosti. Upravo sâm čin računanja – sama činjenica da se računanje odvija – opravdava njihovo djelovanje. Neodredivost, samo načelo koje omogućuje ekonomijama liberalnog kapitalizma da ostvare dobit ili propadnu nakon niza neuspjeha, također je od središnje važnosti za vođenje suvremenih ratova i njihove potencijalne ishode.

No, zajedno s rastućom sposobnošću tehnoloških sredstava, raste i neizračunljivost njihovih posljedica. Neki vojni pravnici misle da će neodredivost uvijek raditi u njihovu korist. Oni drugi, koji su alergični na ideju maglovitosti, u tehnologiji vide priliku za razbijanje inherentne nesigurnosti i neizračunljivosti. Daniel Reisner, nekadašnji šef Odjela za međunarodno pravo izraelske vojske, pripada ovoj drugoj vrsti. U jednom razgovoru opisao mi je probleme računanja ekonomije nasilja na temelju načela proporcionalnosti, a kasnije je pokušao raspršiti dio etičke/pravne magle koja obavlja to pitanje:

Proporcionalnost je kompleksna logika s brojnim varijablama – no, kako ih usporediti? Nemate drugog izbora doli postaviti pitanje, usporediti i izračunati. Proporcionalnost nam ne kaže što da

uključimo u taj proračun, koja je jednadžba i što koliko vrijedi. Treba li muškarca koji je u borbenoj dobi smatrati civilom? Ako da, treba li ga takvim smatrati više ili manje? Kakvima treba smatrati žene u odnosu na muškarce? Kako promatrati smrt djece? Je li smrt jednog djeteta jednaka smrti odraslog čovjeka, ili je jednaka smrti petorice odraslih ljudi? Meni su kao pravniku potrebni brojevi s kojima bih mogao raditi. Potrebne su mi osnovne brojke kako bih mogao uputiti vojнике. Bilo koji broj mogao bi biti korisna početna osnova. No, kada se temelji prava tresu, onda sam i ja nesiguran.

Pravna definicija civila, naravno, ne uključuje ikakva razlikovanja po spolu i dobi: život civila je život civila, a djeca se pravno smatraju jednakima s odraslima. No, insistiranje pravnika na sitnim pojedinostima jedne nekroekonomije, te na konvertibilnosti među ljudima različitih spolova i dobi objašnjava se činjenicom da je proporcionalnost postala sredstvo za postizanje nekog cilja: mjerjenje javne legitimnosti za neki čin nasilja. U toj areni drugačije značenje doista se pridaje ubijanju djece ili žena.

Kada nema nikakvog drugog mjernog kriterija, omjer smrtnosti jedan je od jezivih načina na koji se proporcionalnost izračunava i kako se provodi u praksi. To ima i svoje stravične nuspojave. Tijekom jednog sastanka skupine stručnjaka za pravo i vojnu etiku održanog 2002. godine Reisner je svoje kolege nagovorio na jedan eksperiment. Svakoga od njih upitao je koji su omjer "kolateralnih civilnih žrtava" (koliko ubijenih civila) oni smatrali legitimnim u kontekstu jednog specifičnog scenarija koji je on prepričao, o jednom naoružanom militantu kojega treba ubiti izraelska vojska. Svaki od njegovih kolega napisao je brojku ubijenih civila koju bi oni prihvatali kao legitimnu pod načelom proporcionalnosti. Brojke su potom prebrojane i usporedene, pa se izračunala srednja vrijednost. Iznosila je 3,14 – što je vrlo blizu matematičkoj konstanti π čija vrijednost je omjer opsega kruga i njegova promjera u euklidskom prostoru. Drugi primjer računanja, iako se izravno ne odnosi na proporcionalnosti, u praksi utjelovljuje tu grotesknu logiku nekroekonomije. Godine 2002., dok je još bio general u izraelskoj voj-

sci, Itzhak Ben Israel, sada profesor fizike na Sveučilištu u Tel Avivu i predsjednik izraelske svemirske agencije, bio je na čelu "ravnateljstva za istraživanje i razvoj oružja i tehnološke infrastrukture". Tamo je razvio jednadžbu koja se zasniva na teoriji sustavâ kako bi predvidio nužan broj ljudi koje izraelska vojska mora eliminirati iz neke militante organizacije uhićenjima ili ciljanim atentatima kako bi je porazila. Formula je bila: $Q = 1 - (q \ln q + 1/q \ln 1/q)$. U toj jednadžbi, koja nastoji primijeniti entropičko ponašanje molekula u plinovitom stanju na vojna i politička pitanja, Q označava vjerojatnost da će ta organizacija propasti, a q je postotak militanata koje ubijete. Jednostavno iskazano, ako ubijete (ili neutralizirate na druge načine) 20–25% pripadnika neke organizacije – bilo koje organizacije – postoji vjerojatnost od 85% da će zbrka i gubitak znanja koji su nastupili uslijed toga dovesti do njene propasti. Ako ubijete 50%, kaže ta formula, rezultat se približava vjerojatnosti od 100% da će ona propasti.²¹

Sustav izračuna proporcionalnosti približava se modelima koji se primjenjuju u osiguravajućem poslu kako bi se procijenili rizici. Analiza rizika doista se razvila kao sredstvo za određivanje vjerojatnosti toga da će doći do nekih loših ishoda, njihovog potencijala da prouzrokuju štetu te njihove prostorne ili sistemske raspodjele. Za vojsku, rizik je sredstvo određivanja vjerojatnosti uništenja i ozljedivanja ljudstva i opreme te njihove potencijalne težine. Zamisao o riziku od središnje je važnosti za izračunavanje proporcionalnosti, osobito kada se pokušaji minimiziranja civilnih gubitaka odmjeravaju naspram potencijalne štete za vojниke. "Kompromis" rizika znači da smanjivanje rizika za vojsku koja napada obično dovodi do povećanja rizika za civile. Jedan od najjasnijih primjera za taj "rat prijenosa rizika" bilo je NATO-vo bombardiranje Kosova i Beograda 1999. godine. To je bilo tako uglavnom zbog odluke da se izvedu zračni napadi s velike visine što je smanjilo opasnost za NATO-ve zračne snage, ali ju je dramatično povećalo za civile na tlu. Rezultat – nikakvi borbeni gubici među NATO-vim snagama u usporedbi s pet stotina civila ubijenih tijekom bombardiranja – mnogi stručnjaci za međunarodno pravo shvaćali su kao pokazatelj toga da je došlo do kršenja načela proporcionalnosti. Taj slučaj također je pokazao da ravnoteža koja

se očekuje u proporcionalnosti ima teritorijalnu dimenziju. Različiti izračuni, formule, balansi i omjeri smrtnosti smatraju se primjerenim državnim vojskama u različitim zonama djelovanja i preko različitih granica.²²

RAČUNALNI STROJEVI ZA SMANJIVANJE ZLA

Bi li MHP ikada moglo proizvesti operacijski softver koji navodi ponašanje robotičkog oružja? Reisner se nedavno pridružio skupini inženjera za softver i vojnim časnicima u nastojanju da razviju ono što on opisuje kao "matematička oruđa za hvatanje u koštač s problemima proporcionalnosti, nešto slično automatskom sustavu za vojnu etiku i međunarodno pravo kojim upravlja softver". Svjestan je aktualnog i potencijalnog otpora tom sustavu, kako unutar, tako i izvan vojske. "Ti sustavi bi inicijalno pomogli časnicima pri donošenju odluka u situacijama u stvarnom vremenu, no u slučajevima automatskog i robotičkog ratovanja, proračune bi obavljali i odluke donosili sâmi strojevi, u skladu sa zakonima ratovanja." Kada se suoči s kritikom koja se artikulira na humanističkim osnovama – u smislu da ta oružja ne bi mogla imati "ljudsku suosjećajnost" ili sposobnost "ljudske prosudbe", on odgovara ukazivanjem na ljudsku sklonost prema okrutnosti i pretjerivanju. Uvjeren je da njegov "sustav ne samo što bi bio jednako dobar kao ljudi, nego i bolji od ljudi: staloženiji i točniji unutar granica paradigmе zasnovane na zakonu".²³ I u toj šahovskoj igri od kompjutera se očekuje da pobijedi svog programera.

Reisner je naglasio dvije prednosti koje bi mogle proizaći iz kompjuterskog računanja proporcionalnosti. Prvo, početne vrijednosti mogle bi se brojčano definirati, a omjer prihvatljivih civilnih žrtava u odnosu na vojne gubitke mogao bi se odlučiti unaprijed, što bi olakšalo planiranje. Drugo, kompjuterski sustav bio bi sloboden od "sklonosti ka okrutnosti koju imaju neki pojedinci". Pri tome je Reisner možda imao na umu istraživanje američkog znanstvenika Rolanda Arkina, vodećeg stručnjaka u području oružane robotike koji je radio na razvoju i promicanju "etičnog" robotičkog ratovanja na sličnim osnovama. Arkin također objašnjava da roboti ne uživaju u nasilju. Oni se ne razbjesne, ne uplaše i ne uspaniče pod paljbom – što su stanja

svijesti koja mogu dovesti do ratnih zločina ako odu u krajnost – no, najvažnije je da su potrošna roba: ne moraju braniti sami sebe dovodeći druge u opasnost. Neki robot ne bi imao nikakvih problema u tome da izvrši krajnji etički izbor i uništi samoga sebe. Arkin objašnjava etičke/pravne algoritme koji bi upravljali životom i smrću robota po uzoru na upravljača parnim strojem. Baš kao što upravljač isključi stroj kada se pregrije, “etički upravljač” funkcirao bi na način umjetno zaustavljenog djelovanja, ili bi imao opciju samouništenja, u etičkoj/ pravnoj domeni kada se premaši brojčana početna vrijednost ili kada se pojavi prijetnja da bi se mogla prekršiti pravila ratovanja i protokoli na bojnom polju.²⁴ U toj argumentaciji “racionalno” samožrtvovanje stroja shvaća se kao savršen odraz “iracionalnog” samožrtvovanja bombaša-samoubojice. Štoviše, u situacijama kakva je izraelska okupacija Gaze u kojoj se upotrebljava sve veći broj robotičkih tehnologija za upravljanje i nadziranje sve više izglađnjelog pučanstva, pretpostavljena viša etička pozicija robotičkog i drugog ubijanja uz pomoć visoke tehnologije naglašava sve veće udaljavanje posthumanog kolonizatora i jedva humanih koloniziranih.

No, u suvremenom ratovanju robote se ne može zamisliti kao jedinstvene instrumente, nego kao dijelove jedne fleksibilne i sinergične mreže heterogenih komponenti koja se sastoji od ljudskih, automatskih i poluautomatskih komponenti. Budući da vojno djelovanje postupno postaje sve sistematicnije – u smislu da se poduzima pomoću obimnog skupa senzora, automatskog oružja, kompjutera i optike u sprezi s ljudskim operatorima, kontrolorima i regulatorima, također postaje sve teže na tradicionalan način izdvojiti individualnu odgovornost i obaveze. Kako mi je nedavno rekao jedan od pravnih savjetnika za Međunarodni odbor Crvenog križa (ICRC): “unutar složenih vojnih sustava, čak i kada se počine i najozbiljniji prekršaji MHP-a, često je nemoguće identificirati pojedinačne ratne zločince. Tamo gdje su informacije raspršene među brojnim akterima možda neće biti individualnog počinitelja kojemu bi se mogla pripisati pogreška. Stoga je samo devijantno ponašanje ono što se može sudski procesuirati.” No, devijantno ponašanje, prije negoli sistemski organizirano nasilje državne vojske, upravo je ono što bi sama vojska

mogla procesuirati. "Devijantni pojedinci koji prekrše pravila same vojske i podrivate njezinu disciplinu problem su te vojske. No, sistemsko nasilje, a ne te 'truele jabuke', upravo je glavni uzrok patnje nanesene civilima."²⁵ Dakle, iz perspektive moguće pravne obrane nekog vojnika optuženog za kršenje MHP-a, moglo bi doći do situacije u kojoj bi bilo preporučljivo usvojiti protuituitivnu strategiju: umjesto dokazivanja da je svoju ljudskost pokazao tako što je učinio manje nego što je mogao ili manje nego što mu je bilo naređeno – opravdanje manjim zlom – on bi mogao predložiti suprotno od toga: da je zapravo učinio više ili gore od onoga što se od njega zatražilo. Kršenje te tehnocivilizirane logike računalnog i drugog računanja moglo bi se stoga dokazivati kao ludilo samo po sebi.

ETIČAN UPRAVITELJ

Analogija o etičnom upravitelju vrlo je poučna. Kada je provode državne vojske kao samonametnuti oblik samoobuzdavanja, "minimizirajuća" funkcija humanitarnog prava često se poklapa s drugim vojnim ciljevima. Kako je na to ukazao pravni stručnjak David Kennedy: "Humanitarno pravo postaje nacrt za vojnu učinkovitost: ono regulira kako bi vojska na najbolji način ostvarila svoje ciljeve bez nepotrebne upotrebe sile."²⁶ Ograničenje broja civilnih žrtava često se shvaća kao korisna strategija. Velik broj žrtava mogao bi potaknuti bijes ili otpor na načine koji koče sposobnost neke vojske da učinkovito upravlja. Poštivanje načela proporcionalnosti pomaže u fokusiranju moći ukoliko su ograničena sredstva. Stoga državno nasilje postaje učinkovito ako se ublaži, prije negoli ako neograničeno upotrebljava svoju moć. Izračuna proporcionalnosti kao tehnike upravljanja i vladanja – upravljanja nasiljem i vladanja stanovništвima – poduhvaća se moćna strana "u korist" onih koje pokorava. Štoviše, ta moć se zasniva na samoj sposobnosti za računanje, brojanje, mjerjenje, balansiranje i djelovanje na temelju tih proračuna. I obrnuto, da bi čovjek postao netko kime je nemoguće zagospodariti, on sebe mora učiniti neizračunljivim, nemjerljivim i nebrojivim.

Aktualni udžbenik američke vojske za gušenje pobuna – zloglasni Terenski priručnik FM 3-24, sastavljen 2005. godine pod

zapovjedništvom generala Davida Petraeus-a, a koji su on i Stanley McChrystal primijenili u Bagdadu i Afganistanu da bi zaustavili pobune – možda je najbolji primjer sprege interesa između načela međunarodnog humanitarnog prava i ljudskih prava s jedne strane te zahtjeva vojne učinkovitosti s druge strane. Sarah Sewall, ravnateljica Centra za ljudska prava Carr Sveučilišta Harvard, bila je supokroviteljica i suorganizatorica “radionice o reviziji vojne doktrine” u svrhu sastavljanja tog priručnika i bila je jedna od njegovih najgorljivijih zagovornica.²⁷ U njezinom uvodu u inačicu priručnika koju je izdao Chicago University Press, S. Sewall ga je njavila kao proizvod “do tada nevidene suradnje [između] jednog centra za ljudska prava i oružanih snaga kao partnerâ”. Vojne akcije koje uzrokuju stradanja civila su, izjavila je ona, “ne samo moralno pogrešne, nego i taktički autodestruktivne”²⁸ “Kratkoročna usredotočenost na minimiziranje rizika za snage koje guše pobunu”, piše ona, “mogu, što je ironično, povećati rizike za širu vojnu akciju, uključujući dugoročnu ranjivost američkih snaga.” Na taj način priručnik je dopustio da načela humanitarnog prava i ljudskih prava postanu oruda u rukama okupacijske vojske u njezinom nastojanju da pridobije civilno stanovništvo – da postanu tehnika vladanja. Prije nego što ga je predsjednik Obama razriješio dužnost, general Stanley McChrystal bio je jedan od najodanijih sljedbenika tog priručnika i, kao zapovjednik NATO-vih snaga u Afganistanu, provodio ga je na terenu. U svojem prvom obraćanju američkim vojnicima u Afganistanu, McChrystal je objasnio kako će poštivanje ublažavajućih pravnih načela biti vojno učinkovito: “Naša strategija ne može se fokusirati na osvajanje terena ili uništavanje pobunjeničkih snaga, naš cilj mora biti stanovništvo (...) izlažemo se opasnosti strateškog poraza jureći za taktičkim pobjedama koje uzrokuju civilne žrtve ili nepotrebnu kolateralnu štetu.”²⁹ Nova vrsta vojnika, smatrao je on, treba biti socijalni radnik, urbani planer, antropolog i psiholog. Upravo takvi komentari potaknuli su jednog istaknutog vojnog povjesničara da suvremenim rat opiše kao “socijalni rad s puškama”.³⁰ Ti procesi primjenjivi su sve dok se vojno nasilje shvaća kao intervencija u politiku, prije negoli kao zamjena za politiku. Suvremene vojske

urbanizirana okružja doživljavaju kao kompleksna društvena polja zasićena prethodnim sukobima. U samoj je naravi urbanih područja – s njihovom sklonosću gustoći, zakrčenosti, različitostima i heterogenosti – da potiču sukobe u kojima su različite socijalne, nacionalne i etničke skupine u neprestanom sukobu jedne s drugima. Kada se vojno nasilje uvede u polje koje je već zasićeno nasiljem ono nastoji prikriti i razbuktati potencijalne konflikte koji su već latentno prisutni u tom gradu u političkom, sektaškom ili komunitarnom obliku. Vojska će tada bombardiranje iz zraka ponekad nazvati “injektiranjem kinetičke energije u tkivo društvenih odnosa”.

I doista, kada se poslužimo s dobroriti pučanstva kao dijelom vojnog računa moramo biti svjesni batine koja se skriva iza svake mrkve. Bilo koja utilitaristička upotreba načela humanitarnih i ljudskih prava mora priznati mogućnost svojeg izvrstanja i brzine kojom bi moglo nastupiti takvo izvrstanje. Ako se zaštita civila koristi kao način uvjerenavljanja ljudi da se pokore vojnoj upravi, u druga doba nanošenje boli istima moglo bi uspješno postići iste ciljeve – na primjer, kao u situacijama kada vojske žele prisiliti civile da izvrše politički pritisak na svoje vlade ili militante. Prema toj logici, ozljedivanje civila nije samo „žalosna“ kolateralna posljedica vojnog protubuntovničkog djelovanja, nego dio jedne obuhvatne logike tog oblika vojne uprave, kao što smo to vidjeli u zloglasnoj Faludži 2004. godine, u Libanonu 2006. godine i u Gazi od 2008. do 2009. godine, kada se za taj pritisak mislilo da slabiti otpor slabeći njegovu civilnu bazu. Potom se može pribjeći povećanom ozljedivanju civila i promatrati ga upotrebljavajući ista oruđa osmišljena da ga umanje.

RAT LUĐAKĀ

Dakle, vojno nasilje ne nastoji samo donijeti smrt i razaranje svojim odabranim ciljevima, nego želi i komunicirati s preživjelim – s onima koji preostanu, s onima koji ne budu ubijeni. Zakoni ratovanja postali su jedan od načina na koji vojno nasilje tumače oni koji ga doživljavaju, baš kao i globalni promatrači. Stoga bi se za njega moglo reći da ima pedagoške pretenzije. Radi se o nasilju koje ne samo što treba biti uvjerljivo, nego proizvesti i mogućnost za uvjerljivost. U suvremenom

ratovanju načelo proporcionalnosti postalo je glavni prevoditelj odnosa između nasilja, prava i njegovog političkog značenja.

Komunikacijska dimenzija vojnih prijetnji može funkcionirati samo ako se održava razmak između mogućeg uništenja koje jedna vojska može provesti u djelu i zbiljskog uništenja koje stvarno provodi u djelu. Upravo neprestanim demonstriranjem postojanja i veličine tog razmaka vojska komunicira s ljudima protiv kojih se bori i koje osvaja. Ponekad se taj razmak široko otvori, kao onda kada vojska upravlja teritorijima koje okupira – njezino nasilje je u potencijalnom stanju, postoji kao skup prijetnji i mogućnosti koje trenutno nisu aktualizirane. U stanju rata razmak se zatvara – no, rijetko kada se zatvori u potpunosti. Čak i u najbrutalnijim ratovima taj razmak i dalje donekle postoji dok se jača strana obuzdava i ublažava svoju punu sposobnost za razaranje. Samoobuzdavanje je također ono što dopušta mogućnost daljnje eskalacije, poziv je onim ljudima koji podnose nasilje da izvrše svoj proračun koristi i štete te se odluče za pristanak. Neki stupanj samoobuzdavanja je stoga dio logike gotovo svake vojne operacije: koliko god se gadnim činili vojni napadi, oni uvijek mogu postati gori. Taj razmak mjeri se i naspram “potencijalnosti za ono najgore” – izbjivanja performativnog nasilja bez pravila, ograničenja, razmjera ili mjera – koje se povremeno mora demonstrirati. To nužno stvara presedan prema kojemu se odmjeravaju i shvaćaju svi drugi loši dogadaji. S početnim bilježenjem “onog najgoreg”, njegovo ponovno pojavljivanje, kako je to prokomentirala Hannah Arendt, postaje kudikamo izvjesnije.³¹

Taj razmak stoga prenosi ljudima ideju o potencijalu za uništenje bez potrebe za dalnjim nasiljem. Kada se razmak između moguće i zbiljske primjene sile zatvori do kraja, nasilje gubi svoju funkciju jezika. Rat postaje totalni rat – oblik nasilja rasterećen semiotike, u kojemu se neprijatelja protjeruje, ubija ili sasvim rekonstruira kao subjekta. Stupnjevi u količini nasilja upravo je ono što rat čini nečim manjim od totalnog. Teorija igara, kako je primjenjuju vojni mozgov od samih početaka RANDA-a iz doba Hladnog rata, zamišljena je tako da simulira odgovore neprijatelja te pomogne u upravljanju razmakom između aktualnog i potencijalnog nasilja. Taj praktični oblik vojne

suzdržljivosti danas se često predstavlja kao poštivanje zakona ratovanja.

Dok simetrično međudržavno ratovanje razvija jezik koji dobro razumiju obje strane, kao i racionalnu osnovu za izračunavanje gubitaka i dobitaka rata, kolonijalno nasilje pretpostavlja da se sâm taj jezik mora konstruirati. Kolonijalni ratovi su često bili totalni ratovi jer kolonizirane ljude se nije doživljavalo kao one koji dijele isti humanitet s kolonizatorima, pa se zbog toga na njih nije gledalo kao na stranu koja je sposobna za racionalno ponašanje i diskurs. Ti ratovi ne vode se s neprijateljem kojeg treba u nešto uvjeriti, nego s iracionalnim narodom koji treba ili rekonstruirati ili pobiti. U tim pedagoškim ratovima upravo je *disproporcionalno* nasilje luđakâ ono što se drži u pričuvi. Ako se proporcionalnost odnosi na etički, racionalni aspekt rata, u kojemu ekonomija balansâ dobro funkcioniра, onda je kršenje te ekonomije zamišljeno kao poruka druge razine i razmjera.³² “Upotrijebit ćemo disproporcionalnu silu protiv svakog sela iz kojega se ispale hici na Izrael, a nanijet ćemo ogromnu štetu i razaranje (...) To nije prijedlog. To je plan koji je već odobren.”³³ Slične izjave članova izraelskog sigurnosnog establišmenta i političara, uključujući premijera, množile su se nakon Libanonskog rata s Hezbolahom 2006. godine, te u pripremi invazije na Gazu 2008. godine gdje se takvo nasilje aktualiziralo. Disproporcionalnost – kršenje elastične ekonomije koja balansira dobro i zlo – je nasilje koje nadmašuje zakon i nasilje koje je usmjereni prema zakonu. Disproporcionalno nasilje je također nasilje slabih, potlačenih, onih koji ne mogu računati i koji se nalaze izvan ekonomije proračunâ. To nasilje je disproporcionalno zato što se ne može izmjeriti i zato što, u konačnici, budući da se njegova pravednost ne odražava u postojećem zakonu, nastupa kako bi u potpunosti restrukturiralo njegovu bazu.

BIKOVI I PAUCI

Iza sadašnje upotrebe termina “manje zlo” nalazi se bogata povijest različitih intelektualnih tokova. Ono što bi se inače moglo pričiniti vječnim problemom, prisutnim samo u etici i političkoj praksi, dilema koja se opetovano pojavljuje u različitim vremenskim razdobljima u

istom obliku i formi, mogla bi nam zapravo otkriti nešto svojstveno baš tom razdoblju i situaciji. Različite političke, teološke i filozofske upotrebe idioma manjeg zla mogu ukazivati na to da je imao različita značenja za različite ljude u različitim razdobljima i situacijama. Sveka politička tradicija i oblik političke prakse razvio je vlastite načine bavljenja argumentom manjeg zla, pa se posljedično puno toga izgubilo u prijevodu. Na primjer, za razliku od tradicije liberalne etike koja će ga evocirati stoljećima kasnije, Augustin nikada nije bio zadovoljan s manjim zlima. Štoviše, jedan značajan aspekt ideje manjeg zla izgubio se u procesu njegove sekularizacije iz rane kršćanske teologije u utilitarističke temelje liberalne etike. Jer izvorna kršćanska tolerancija manjeg zla shvaćala se u odnosu na *telos* iskupljenja koji je u konačnici višak u svakom proračunu. Prema Augustinu, ime za to stanje onkraj svih proračuna bilo je "kraljevstvo nebesko". Za razliku od naučavanja kršćanskih teologa koje su evocirali, pa ih zaključali unutar vječne ekonomije imanencije, liberalnu etiku je moguće protumačiti kao poriv za "optimiziranjem" jednog sustava vladavine. No, u čemu je smisao optimiziranja tih režima ako oni ovjekovječuju nepodnošljivu nepravdu? Čak i oni među nama koji se baš ne služe "kraljevstvom nebeskim" i koji nemaju puno strpljenja za sustave pastoralne vladavine koji bi nas тамо trebali odvesti, ipak u Augustinovom argumentu vide jedan važan izazov: kako se upustiti u političku praksu unutar kompleksa postojećih odnosa na terenu u sadašnjosti na način koji također cilja na odmicanje od njih? Taj izazov je osobito aktualan za one koji djeluju unutar situacija ili u odnosu na situacije koje smatraju nepodnošljivima i koje ne žele samo reformirati nego iz temelja izmjeniti. Prakse zaštite ljudskih prava mogle bi se upotrijebiti kao učinkovita oruđa protiv zatvorenih društava i tiranija, a uistinu su se često i upotrebljavala u borbama koje su završile zamjenom starih režima, jer podatna su za manipulaciju u kontekstu liberalnih demokracija.

U različita vremena Marx, Lenjin, Kautski, Luxemburg, Trocki i Gramsci hvatali su se u koštač s problemom manjeg zla u borbi za postignuća ovdje i sada, dok su se također borili za bolji svijet u budućnosti. U različitim razdobljima zagovarali su borbe za neposredna postignuća – primjerice, predlažući radničke sindikate, čija funkcija

je bila izboriti bolje uvjete za radnike u jednom sustavu eksploatacije. No, nitko od njih nije smatrao da su radnički sindikati bili ono jedino što je bilo moguće učiniti i nitko od njih nije bio zadovoljan time da se samo izbore bolji uvjeti unutar postojećeg sustava. Za razliku od revolucionarnih i militantnih komunista koji su se protivili kretanju prema umjerenoj, reformističkoj politici odabiranja manjeg zla i pristajanja na kompromise s kapitalom, Marx je smatrao da je ostvarenje desetosatnog radnog dana bila značajna pobjeda engleskog proletarijata. Marxova argumentacija pažnju je premjestila s deset sati rada na četrnaest sati slobodnih od rada. On je smatrao da su oni pružili priliku da se izgradi organizacijska platforma, kao i svijest te iskustvo potrebnu da bi se preuzela sredstva za proizvodnju.

Kako bismo pokazali da je uzaludno principijelno prigovarati svim kompromisima manjeg zla, mogli bismo čak navesti samog Lenjina. U svojem pokušaju da objasni Sporazum u Brest-Litovsku koji je doveo do toga da je Sovjetska Rusija istupila iz Prvog svjetskog rata 1918. godine nakon što se o tome složila sa zapadnim silama, Lenjin se vratio na prizor cestovnog razbojstva koji je opisao Augustin. “Odbijati kompromise ‘iz principa’, odbijati dopustivost kompromisa općenito, kakvi god oni bili”, rekao je Lenjin, “djelinjasto je (...) Čovjek mora biti u stanju analizirati situaciju i konkretne uvjete svakog kompromisa, ili svake vrste kompromisa. Čovjek mora naučiti razlikovati čovjeka koji je svoj novac i oružje prepustio razbojnicima kako bi smanjio zlo koje oni mogu učiniti i kako bi olakšao njihovo hvatanje i pogubljenje od čovjeka koji prepušta svoj novac i oružje razbojnicima kako bi sudjelovao u podjeli plijena.”³⁴ Promišljanje o političkoj misaonoj praksi doista mora insistirati na razotkrivanju energetskog polja unutar kojega postoji svaka od dilema manjeg zla, u nastojanju da identificira nategnutije i zamršenije političke poveznice. A gledajući dalje u budućnost, ono treba insistirati na političkim ciljevima i sredstvima kako ih ostvariti.

Na jednom kraju tog spektra, na kojemu argument manjeg zla zauzima središnju poziciju, stoje oni koji vjeruju da je svako moguće postignuće u sadašnjosti beznačajno u kontekstu (u suštini) kompromitiranog stanja svijeta. Dio strukture tog argumenta nalazi se u načelu *politique du pire* – politike pogoršavanja stanja. Taj način razmišljanja

vjeruje u otkupljujući potencijal patnje ili u njezinu teološko-političku inkarnaciju kao *dolorizma*: боли као духовног искуства које људима омогућује јаснији зор. Сваки облик побољшања нуžno se доživljava као нормализација експлоатације или смиривање неправде. Опредјелjivanje за најгоре стoga је покушај да се поткопа полje алтернатива унапријед даног избора и prevladaju njegovи uvjeti.

No, jesu li zastrašujući призори веćih зала прихватljiviji od растуће стете мањих? Postoji ли избор само између препирања са силом о прикладној мјери нјезина насиља, што помаже у нјеговом одмјеравању и забринјавању нјегових жртава, или с друге стране, pozivanja на нјезино увећање како би се "разоткрила нјезина протуређа" (ћини се да протуређа само подрžавају напредовање сile) да шоком потакну апатично пољанство на устанак? Између оdbijanja i тактичког прихваћања, тешко је dileme manjeg zla podjednako je velika u njezinom prakticiranju као i u njezinom izbjegavanju. Гrci su tu dilemu shvaćali kao jedan od elemenata tragedije. Svaka od могућности с којом се suočava tragični junak nužno vodi u različite oblike гrozne patnje: ta dilema se представљала као избор између два рога razjarenog bika. No, могућности не moraju nužno biti vezane uz то који od тa dva рога izabратi. Robert Pirsig ukazao je na nekoliko načina kako razbiti то ortaštvo suprotnosti: čovjek može "odbiti ući u arenu", "baciti biku пјесак u oči" ili "pjevušenjem uspavati bika".³⁵

Suvremeni обlici моći razobličeni u овој knjizi nisu više toliko jedinstveni i cjeloviti. Prije negoli u виду бика могли би се показати u виду mnoštvenosti, raspršenog поља сила које су истовремено agresivne i benigne. То је облик моći која не напада само према naprijed: она опколјава, prodire i uglavljuje сe. Политички активисти neprestano moraju smisljati nove облике борбе који prepoznaју ту paradigmу моći, no који takoder izbjegavaju i подривaju нјезин загрљaj, pokušavaju *presložiti* нјезине мреже како би се umaklo нјезином proračunu. Likovi који napućuju poglavља ове knjige ukoračili су прво u središte te мreže сила: njihovo kretanje kroz njih daje nam vrijedне primjere i lekcije. Neke putove treba izbjeći po svaku cijenu, dok drugi osvjetljavaju moguće smjerove djelovanja unutar замршенih mehanizama humanitarne sadašnjosti.

Centar za pomoć u Koremu.

FOTOGRAFIJA: MSF, 1985.

UZ DOPUŠTENJE MSF-OVE ARHIVSKE ZBIRKE U FRANCUSKOJ.

2.

ARENDTOVA U ETIOPIJI

Ako zavirimo u tehnike totalitarne vladavine, očevidno je da je argument “manjeg zla” (...) jedan od mehanizama ugrađenih u mašineriju terora i zločina. Prihvaćanje manjih zala svjesno se upotrebljava u uvjetovanju vladinih dužnosnika, kao i cjelokupnog stanovništva prema prihvaćanju zla kao takvog... Politički govoreći, slabost tog argumenta je oduvijek bila to što oni koji odabiru manje zlo vrlo brzo zaboravljaju da su odabrali zlo.¹

—Hannah Arendt, 1964.

Vjerovatno postoji granica iza koje nam se bilo što može obiti o glavu, svojevrsni prag iza kojega se smisao bilo koje tvrdnje okreće naglavačke. No, smatram da barem djelomično možemo prevladati tu proturječnost podupiranjem vizije humanitarizma kao politike manjeg zla (...) Dakle, prihvaćanje politike manjeg zla meni se čini kao jedan način življenja s proturječjem [humanitarizma], a da u potpunosti ne postanemo njegovom žrtvom.²

—Rony Brauman, 2006.

Glad u Etiopiji polovicom 1980-ih godina dovela je ideju humanitarizma u krizu. Ta složena i opsežna epizoda dovela je vojske i milicije, ljudе raseljene uslijed izglađnjelosti i rata, humanitarce iz nekoliko desetaka organizacija, predstavnike vlada, UN, novinare i zagovornike ljudskih prava u jednu zamršenu zonu humanitarnog menadžmenta. Ne samo da je ta zona bila mjesto gdje se pružala pomoć, nego je to bio i okvir iz kojega se priča o toj gladi pričala i dalje prenosila. Optužbe koje se tiču zloupotrebe pomoći, o kojima se žestoko raspravljalo u to vrijeme, još uvijek odjekuju u medijima,

zajedno s novim otkrićima u svezi s ulogom koju je odigrala sadašnja vlada Etiopije u povezivanju politike Hladnog rata s humanitarnom strategijom rata i terora.³

Kontroverzija koja je obavijala krizu u Etiopiji 1980-ih godina učinila je bjelodanim potencijal za zloupotrebu u humanitarizmu, činjenicu da može pogoršati stanje ljudi kojima bi trebao pomoći. Također je najavila jednu novu mogućnost: povlačenje humanitarnih djelatnika iz očajnih, ali potencijalno kompromitirajućih situacija. Ta transformacijska epizoda ovdje je ishodišna točka istraživanja problemâ i sukobâ unutar područja humanitarizma posljednjih desetljeća.

Ovo poglavlje zasniva se na nizu intervjuja s Ronyjem Braumanom, bivšim predsjednikom Liječnika bez granica (*Médecins Sans Frontières* ili MSF), a sada ravnateljem njihovog istraživačkog *think tanka*. Ono pri povijeda njegovu priču u kontekstu promjenjivih modusa funkciranja neovisnog humanitarizma kroz ratove i katastrofe posljednja tri desetljeća. Ono također nastoji objasniti i premostiti ponor u upotrebi idioma “manje zlo”, različito artikuliranog u dva gore iznesena navoda, te preko desetljećâ i kontinenata povezuje glavne protagoniste ovog poglavlja: Ronyja Braumana i Hannu Arendt.

U jesen 1984. godine francuski pisac Pascal Bruckner dao je primjerak knjige Hanne Arendt *Eichmann u Jeruzalemu* (*Eichmann in Jerusalem*) predsjedniku MSF-a, Ronyju Braumanu. Bruckner je bio upravo objavio polemike koje će nepovratno presjeći njegove veze s ljevicom, a u njima je optužio zapadne intelektualce za nekritičko podupiranje “totalitarnih režima prerušenih u utopijske oslobodilačke pokrete u ‘obećanoj zemlji’ trećeg svijeta”.⁴ Brauman se tada spremao napustiti sjevernu Etiopiju, gdje je MSF od travnja te godine bio uključen u ublažavanje gladi. Njihov liječnički tim bio je smješten u kampu za pružanje pomoći u blizini gradića Korema, na planinskoj uzvisini koja je činila granicu između provincija Wollo i Tigray, gdje je etiopska vojska bila uključena u borbe brutalnog gušenja pobune marksističko-lenjinističke Oslobodilačke fronte tigrajskog naroda (Tigrayan People's Liberation Front, TPLF). To mjesto slučajno se nalazilo u blizini jezera

Ashenge, gdje su 3. travnja 1936. godine talijanske kolonijalne snage pobile tisuće vojnika Etiopskog carstva bojnim otrovom iperitom.

Čak i prije njegovog odlaska iz Korema, Brauman je posumnjavao da je obećanje o pomoći etiopski režim upotrijebio kako bi namamio stanovništvo iz pobunjeničke zone da dođe na mjesta sa kojih bi ih nasilno premještali. "Mamili smo ljudi kao lovinu u zamku. Lokalni ljudi su znali da nikako ne bi trebali vjerovati toj nasilnoj, diktatorskoj vlasti, no budući da su humanitarni djelatnici stalno prebivali u tim takozvanim logorima za pružanje pomoći, [ljudi] su im povjerovali i dolazili k njima."⁵ Bruckner je pomislio da bi knjiga H. Arendt mogla Braumanu rasvijetliti njegovu neugodnu situaciju. Brauman je knjigu ponio sa sobom u Etiopiju pa je, pročitavši je, raspravljao o njoj jednu večer s kolegama u stožeru njihove misije.

Kada sam pročitao *Eichmanna u Jeruzalemu* imajući na umu etiopski problem, shvatio sam pretpostavke našeg problema.

Kroz knjigu H. Arendt otkrio sam zloslutan pojam totalitarizma.

Poistovjetio sam etiopski režim s nacističkim totalitarizmom, a sebe sam identificirao negdje na pola puta između židovskih vijeća i Eichmanna. Željeli smo boljšitak ljudi kojim smo došli pomoći, željeli smo im olakšati patnje (...) no, podupirali smo deportaciju u različitim aspektima.⁶

Brauman se poslužio židovskim vijećima kao analogijom jer su suradivali s nacistima podupirući politike premještanja stanovništva. Prepoznao je ključnu razliku svoje teške situacije u tome što humanitarcima nitko nije "prislonio pušku na glavu" dok su donosili te odluke.⁷ No, protiv totalitarnog poretku kojeg je nametnuo Mengistuov crveni teror jedini razuman odgovor, mislio je on, bio je nerед i neposluh. Čini se da je time imaginarna geografija humanitarizma napravila divovski korak prema preslikavanju užasâ europske povijesti na hladnoratovske granice u Africi i etničke rascjepo koji su ih ubrzali, no ta imaginarna geografija bila je itekako prisutna u mentalnom ustroju Europljana koji su u godinama koje su tome prethodile preoblikovali djelatnost pružanja humanitarne pomoći.

Propali usjevi u Wollu (LIJEVO) i Centar za pomoć u Koremu (DESNO), Etiopija 1984.

No, glad je bila dovoljno realna.⁸ Izvještaji o njoj skloni su ili isticati ekološke uvjete – umanjujući pri tome njezine ljudske uzroke – ili političke ili vojne, pa na taj način ne uspijevaju objasniti kako je propadanje okoliša dovelo do produženog niza sukoba duž pojasa Sahela koji se postupno pretvara u pustinju. U tom sušnom području, koje se proteže preko cijele Afrike, a koje povezuje sjevernu Etiopiju na istoku s Darfurom i Čadom, pa se nastavlja kroz Nigeriju i Mali sve do Mauritanije na zapadnoj obali, došlo je do prepletanja političkih i ekoloških uvjeta.

Duž tog pojasa manjka hrane i vode, uslijed čega je došlo do niza sukoba koji su pogoršali situaciju i u nekim slučajevima doveli do izbjivanja gladi. Koliko god da se ta glad iz 1980-ih godina iz međunarodne perspektive mogla pričiniti iznenadnom, ona je zapravo bila vrhunac sušnog razdoblja koje je sezalo unazad sve do 1960-ih godina. Bio je to istovjetan razvoj dogadaja koji je uzrokovao pobune i marševe poljodjelaca na gradove koji su pridonijeli kraju vladavine cara Hailea Selasija u rujnu 1974. godine.

Bilo da je uzrokuje rat, suša ili štetočine, glad se često shvaća u pojmovima moralnosti, politike i teologije pa može dovesti do političkih revolta ili u njima odigrati ulogu. Prigrabivši vlast 1974.

FOTOGRAFIJE IZ: "MSF: ETIOPIJA 1984",

UZ DOPUŠTENJE MSF-OVE ARHIVSKE ZBIRKE U FRANCUSKOJ.

godine, pukovnik Mengistu Haile Mariam pokrenuo je preoblikovanje etiopskog društva po uzoru na svojeg pokrovitelja SSSR tako što je nacionalizirao poljoprivredno zemljište i ukinuo ostatke rasprostranjenog feudalnog sustava davanja zemlje u zakup. U ranim 1980-im godinama ekološki i politički uvjeti pogoršavali su se istodobno. Planovi za demografsku reorganizaciju sela primjenjivali su se prema istočnonjemačkim i kubanskim zamislima o kolektivnim "poljoprivrednim zadružama" u jugozapadnom dijelu zemlje, u područjima daleko od fronte i pod nadzorom vlade. Infrastruktura bila je iznimno rudimentarna i nije bilo poljoprivredne mehanizacije. No, glavni razlog zašto se većina ljudi nije htjela preseliti bile su etničke i lingvističke razlike. U zimu 1984. godine pobuna TPLF-a i vladino gušenje pobune doveli su do uništenja pašnjaka, usjeva i skladišta žitarica. Područje žestoke gladi poklapalo se s glavnim vojnim sukobima, šireći se ratnom zonom od Eritreje do Tigraya i Wolla. Međunarodne organizacije počele su pristizati u proljeće 1984. godine, a jedna od prvih među njima bio je MSF. Pomoć se davala u centrima za pružanje i raspodjelu humanitarne pomoći, a njihove lokacije odredila je etiopska vlada. Deseci tisuća iscrpljenih i neishranjenih nomada i poljodjelaca pješačilo je do tih centara u potrazi za hranom.

Korem. FOTOGRAFIJE IZ: "MSF: ETIOPIJA 1984",
UZ DOPUŠTENJE MSF-OVE ARHIVSKE ZBIRKE U FRANCUSKOJ.

Direktorica operacija Brigitte Vasset morala je izvršiti hitnu procjenu kako bi odredila prioritete u pružanju liječničke pomoći u maloj klinici MSF-a. "Dominique, medicinska sestra i ja osjećale smo se kao egzekutori. Kada su ljudi primljeni u prihvatišta barem su mogli nešto pojesti. Budući da su ljudi neprestano pristizali, morali smo ljude koji su prizdravili iseljavati iz prihvatišta kako bismo oslobođili prostor. Sjećam se da smo mjerili obujam ruku tih ljudi. Oni odrasli ljudi čije ruke nisam mogla obuhvatiti prstima išli su van, a oni čije ruke su bile manje, ulazili su unutra."⁹ Bez obzira na stanje ljudi, kada je transport bio na raspolaganju, vojska ih je okupljala prijeteći oružjem i preseljavala ih na jug. Neka od tih premještanja stanovništva obavila su se autobusima i kamionima koje je vlasta oduzela humanitarnim organizacijama. Između 50.000 i 100.000 ljudi umrlo je na tom putu ili po dolasku u rudimentarna i malarijom pogodena naselja na jugu.

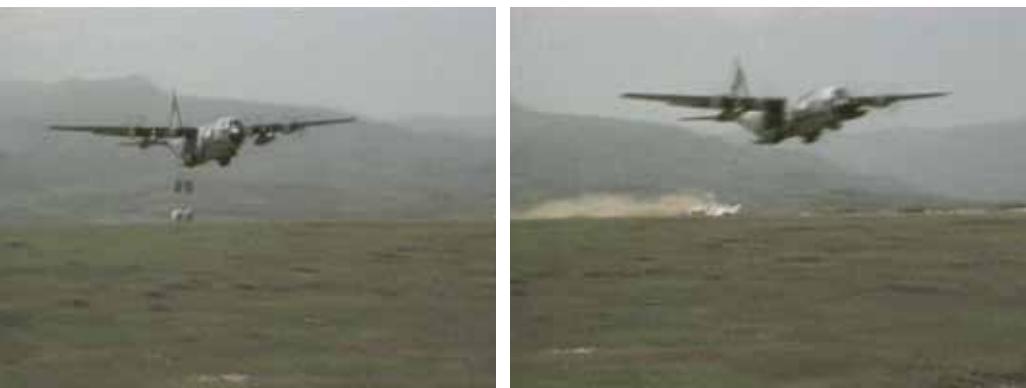
Centar za humanitarnu pomoć u Koremu postupno se razvio u središnju točku brojnih sustava. Bio je to jedan od nekoliko humanitarnih centara za raspoređivanje hrane i pružanje liječničke pomoći u međunarodnom pokušaju pružanja pomoći. Takoder se razvio u središte sve većeg zanimanja međunarodnih medija za glad

u Etiopiji i postao prizma kroz koju je svijet promatrao što se događa. Većina novinara boravila je tamo, pa je to postalo poprište gdje su se za javnost proizvodile informacije o gladi i otkuda su se one dalje širile. I što je ključno, za etiopsku vladu on je također funkcionirao kao jedan od najvećih centara za koncentriranje stanovništva u njezinim naporima da uguši pobunu a koji su se oslanjali na raseljavanje ljudi.

Naravno, sve strane su pomoć koristile kao strategiju u tom sukobu. Neke humanitarne organizacije – kao što su Rat oskudici, koju je vodio George Galloway, član Britanskog Parlamenta – bile su blisko politički povezane s pobunjenicima i uspostavili su opskrbne baze u susjednom Sudanu.¹⁰ Pošiljke hrane od drugih organizacija kao što je Oxfam također su proslijedivane TPLF-u, čiji je bivši voda Meles Zenawi danas etiopski premijer. TPLF je trebao te pošiljke isporučiti izgladnjelim seljacima u Tigrayu. No, danas se sumnja da je TPLF, kao i svi drugi sudionici tog sukoba, običavao prodavati tu pomoć kako bi kupovao oružje.

Brauman je osjetio da je humanitarna intervencija pogoršala situaciju za one kojima je pomoć bila potrebna. Pomogla je u implementaciji programa preseljavanja ljudi. Dakle, nije samo glad

Ispuštanje pošiljki iz zraka u Etiopiji 1984. FOTOGRAFIJE IZ
“DANGEROUS PITY”, RONY BRAUMAN I FARANÇOIS MARGOLIN, 1996.

bila ono što je pogoršalo situaciju nego je to, u suštini, učinio i napor, sponzoriran rastućim donacijama javnosti, da se pruži pomoć. Na sastanku upravnog odbora MSF-a održanog u ožujku 1985. godine Brauman je objasnio da “smo u Etiopiji shvatili da pomoć može ubiti. Deportacijom financiranom međunarodnom pomoći. Što je više pomoći pristizalo u Etiopiju, to je više ljudi umiralo. Iako [darivatelji] vjeruju da su pomogli Etiopiji, njihov novac se zapravo upotrijebio za svrhe koje su ubijale ljudе – koje su bile pogubne.”¹¹

Brauman nastavlja opisivati kako se jedna etička dilema “pojavila između toga da javno progovorite riskirajući da vas vlada izbací iz zemlje ili nastavi šutke raditi na terenu, riskirajući pri tome da postanete suučesnici zločina”. To nije bio, naglasio je on, izbor između “političkog i neutralnog stajališta – budući da je neutralno već bilo upisano u politički *status quo* – nego između dva politička stajališta: jednog aktivnog, a drugog razumljivog samog po себи”. Brauman je aludirao na ideju Hanne Arendt o povlačenju i odbijanju: “Ako prihvatimo da bi se pomoć mogla upotrijebiti protiv ljudi kojima bi trebala biti od koristi, moramo prihvati i mogućnost da bi u nekim slučajevima uskraćivanje ili povlačenje mogli biti bolji izbor od djelovanja.”¹²

Između siječnja i listopada 1985. godine Brauman je dao nekoliko konfrontirajućih intervjuja, prijeteći da će povući MSF iz Etiopije ako deportacije ne prestanu. Etiopska vlada je objasnila da su njezini demografski potezi – preseljavanje ljudi na sigurno i plodno tlo na jugu zemlje – bili suvereni činovi u izvanrednom stanju koje je uzrokovala glad, te štoviše opcija manjeg zla s obzирom na žestinu gladi i prijetnje budućih napada gladi. Vlada je također ukazala na to da je tijekom etiopske gladi 1973. godine Haile Selasije pokušao raseliti ljude iz sjevernih provincija, te da su sovjetski znanstvenici ranih 1980-ih godina utvrdili da su se naleti gladi pogoršali uslijed prenapučenosti sjevernog visočja: da bi se izašlo na kraj s nestašicom hrane, odvažna rješenja socijalnog inženjeringu kakvo je preseljavanje pučanstva bila su nužna.¹³

Međusobno optuživanje eskaliralo je tijekom 1985. godine. Dana 24. listopada etiopski ministar pomoći i rehabilitacije Dawit Wolde Giorgis objavio je:

Imajući u vidu politički motivirane optužbe koje je iznio [Brauman] i njegovo odbijanje da se pridržava normi i procedura (...) prisiljeni smo prekinuti suradnju s Médecins Sans Frontières – Francuska (...) MSF je jedna od najmanjih od pedeset i sedam

privatnih humanitarnih organizacija u Etiopiji i dala je koristan, ali marginalan doprinos cjelokupnim gigantskim nacionalnim i internacionalnim naporima pružanja pomoći (...) Rezultat toga bilo je da je MSF oduvijek nastojao ukazati na svoju prisutnost stvarajući više buke negoli čuda.

Kasnije, ukazujući na ono što je opisao kao MSF-ov “neokolonijalistički stav”, dodao je: “Mali Tarzani Ronyja Braumana imaju najduže jezike, a rade najmanje (...) pokazali smo im vrata i trebaju izaći ravno kroz njih.”¹⁴ U međuvremenu, nakon opetovanih sukoba s drugim nevladinim organizacijama – osobito s predstvincima Oxfama i Concerna – francuski ambasador u Etiopiji i Brauman zamalo su se potukli nakon jedne konferencije za tisak u Adis Abebi tijekom koje je ambasador viknuo Braumanu: “Niste vrijedni toga da vas se nazove Francuzom... ne vrijedite ni pišljiva boba.” Na to je Brauman uzvratio: “Vi biste bili petenist pod Pétainom i golist pod de Gaulleom... prezirem vas iz dna duše – jebite se.” Tijekom jedne svadalačke konferencije za tisak nakon što su timovi MSF-a sletjeli u Francusku, Brauman se vratio svojoj preokupaciji: “Više ne možemo reći, kako što su to učinili neki poslje Drugog svjetskog rata, u pogledu nevjerojatne pasivnosti Europskoga kada su ih suočili s deportacijama: ‘Nismo znali!’”¹⁵ I tako, ideje o kolonijalizmu i postkolonijalizmu, gladi i represivnoj vlasti, francuskom kolaboracionizmu i Holokaustu su se sve sukobile i zajedno bubrele na nepredvidljiv način. Prava zbrka!

O OMLETIMA I JAJIMA

U etičkoj filozofiji H. Arendt njezin argument protiv argumenta “manjeg zla” bio je možda najkontroverzniji. Nastao je kako bi definirao to kako se dobromanjerni građani mogu prisiliti na suradnju s totalitarnim režimima. Objašnjenje koje je H. Arendt dala o prisilnoj suradnji židovskih vijeća s nacistima nastojalo je dati okvir ekstremnoj granici tog problema, ukazujući na to da su *Judenräte*, odabirući u svakoj fazi manje zlo u pokušajima ublažavanja nacističkih užasa – predajući popise imena okupatorima, odabirući ljude za deportaciju,

pa čak i sabirući ljude, što su sve bili činovi poduzeti da se “izbjegne panika”, “minimizira patnja” ili “radi većeg dobra” – bili prisiljeni raditi na uništenju vlastitog naroda. H. Arendt je slijedila dobro poznati Hilbergov opis tih vijeća kao “autodestruktivnog stroja”,¹⁶ u nastojanju da pokaže kako su u svakoj prilici u kojoj se progonjeni nisu povinivali, nisu uspjeli organizirati prema zapovijedima, nisu uspostavili vijeća i nisu pokušali ublažiti postupke nacista njihove šanse za preživljavanje, iako slabe, ipak bile veće. Nasuprot svima onima koji su stanje željeli popraviti iznutra (sama H. Arendt je uspjela otici), nasuprot svim činovima suradnje, osobito onima koji su se poduzeli radi umanjivanja štete, nasuprot argumentu da je manje zlo suradnje s brutalnim režimima prihvatljivo ako se time mogu ublažiti, spriječiti ili odagnati veća zla, ona je pozivala na individualni neposluh i kolektivni nered. Kada ništa drugo nije bilo moguće, ne činiti ništa bio je posljednji učinkovit oblik otpora, nered je bio poželjniji od reda, a praktične posljedice odbijanja suradnje gotovo uvijek su bile bolje od suradnje.¹⁷ Čini se da je to bila Braumanova motivacija kada se zalagao za povlačenje.

Braumanovo zanimanje za opis suđenja Eichmannu koji je dala H. Arendt navelo ga je da se jedno desetljeće kasnije pridruži redatelju Eyalu Sivanu u snimanju *Specijalista*, filma koji je slijedio strukturu knjige H. Arendt u preispitivanju suđenja Adolfu Eichmannu. U knjizi koja je popratila njihov film ponovili su stajalište H. Arendt u pogledu manjeg zla: “U trenutku kada su židovska vijeća postala instrument u rukama nacista (...) politika manjeg zla postala je način da se sakrije ono najgore.”¹⁸ Brauman je kasnije objasnio sličnosti između vijeća i humanitarizma: “U slučaju Etiopije, ciljevi nevladinih organizacija i ciljevi zagovornika totalitarizma stopili su se jedni s drugima.”¹⁹

POLITIKA SUOSJEĆANJA

Djelo o totalitarizmu H. Arendt bilo je jedan od najvažnijih doprinosa jednom diskursu-praksi koji je u kasnijim godinama Hladnog rata postao poznat kao “antitotalitarizam”. Pomoglo je u nastajanju jednog višestrukog političkog pomaka unutar ljevice, koji su uglavnom promicali “zapadni radikali”, post-šezdesetosmaši, koji su fokus

svojeg političkog angažmana prebacili na borbu protiv ljevičarskih totalitarnih režima diljem “drugog” i “trećeg” svijeta. Tim bivšim marksistima “opća kontradikcija” nije više bila između rada i kapitala, nego između demokracije i totalitarizma. U toj shemi naglasak na pasivnoj kvazireligioznoj dijalektici žrtava i zločinaca zamjenila je aktivnu revolucionarnu oznaku proletarijata i buržoazije.

Bila je to transformacija u kojoj su maoisti iz kasnih 1960-ih godina odigrali važnu ulogu. Europski maoisti bili su drugačiji od ostalih marksističko-lenjinističkih frakcija u Francuskoj u svibnju 1968. godine. Slijedeći ono što su pogrešno shvatili kao osnove Maovog poziva na Kulturnu revoluciju usmjerenu protiv establišmenta, članovi partije Gauche Proletarienne (GP) potaknuli su pobunu protiv svih institucionalnih autoriteta, uključujući Komunističku partiju Francuske (PCF). “Ja potičem iz radikalnog okružja”, prisjetio se Brauman. “Bio sam maoist koji je pripadao najžešćoj maoističkoj skupini u Francuskoj, GP-ju, a okupljali smo se u Parizu kako bismo podržali i branili Crvene Kmere, početkom i sredinom 1970-ih godina, no kada sam vidio da je prvi korak koji su napravili bilo pražnjenje grada od stanovnika, bila je to točka na kojoj sam se slomio, pa sam do kraja 1970-ih nedvojbeno postao antikomunist (...) komunizam nije bio samo nepraktičan, nego zapravo opasan. Komunizam stvara glad kao što oblaci donose kišu.”²⁰ Militantnost nekadašnjih radikala opstala je, no promijenila je svoje usmjerenje. Njihov antiautoritarizam lako se preusmjerio u antitotalitarizam. Tijekom kasnih 1970-ih godina razotkrivanje pokolja koje su izvršili Crveni Kmeri u ime nekakve ruralne utopije poklopilo se s objavlјivanjem knjige *Arhipelag Gulag* Aleksandra Solženjicינה. Jedno i drugo, svako na svoj način, doveli su do udaljavanja brojnih pripadnika europske ljevice od komunizma sovjetskog bloka.

Mnogi od tih mladih aktivista i pisaca zamijenili su apstraktni koncept političke “pravednosti” s emotivnom idejom “suosjećanja”, jednu revolucionarnu politiku s takvom čiji su konačni i praktični ciljevi olakšanje patnje u onim regijama svijeta u kojima je najvidljivija. Kultura neposrednog i izravnog djelovanja lako se prenijela na humanitarnu kulturu hitnog djelovanja.

Bernard-Henri Lévy, jedan od najrječitijih predstavnika onoga što se u Francuskoj naziva “novim filozofima”, sažeо je ono što su oni doživljavali kao najvažniji izbor: “Bilo je bolje složiti se o Zlu negoli o Dobru, a jednom kada smo se složili što je Zlo, [politička praksal] morala je smisliti kako ga umanjiti (...) i učiniti svijet malo podnošljivijim mjestom za življenje najvećeg broja ljudi, te da stoga ne bismo trebali praviti ustupke s obzirom na male stvari: život, prava ovdje i sada, ljudska prava.”²¹ Budući da se činilo kako se “zlo” skriva iza svakog pokušaja političke transformacije i svake borbe za oslobođenje, vjerovali su da je submina Zapada borba protiv onog zla čiji se tragovi paradoksalno mogu naći u svakom projektu koji se zasniva na artikulaciji ideje o totalitarnom ili egalitarističkom “dobru”. Ta zamisao koju su zagovarali *nouveaux polemičari* nije se zasnivala na onome što moramo učiniti, nego na onome što nikada više ne smijemo dopustiti da se učini. Bila je to transformacija koju je obuhvatio termin Judith Shklar “liberalizam straha”,²² u kojem je avet najgoreg – zamjena zakona totalitarnom zapovijedi – oblikovala današnju politiku. Kada se utopija učini opasnom, ono što preostaje samo je preventivno upravljanje tim rizikom. Politika manjeg zla bavila se utvrđivanjem situacija koje su se smatrале nepodnošljivima, te organiziranjem tehnologije i sredstava za intervencije kako bi se zaustavila ili ublažila patnja. Globalizacija suošjećanja značila je pogled na čovječanstvo utemeljen na liku žrtve. Ta suošjećajnost pronašla je svoju infrastrukturu u humanitarnim organizacijama.

Paradoks je da je argument “manjeg zla” počeo značiti različite i ponekad naizgled proturječne stvari. S jedne strane, zagovornici antitotalitarizma priznaju da liberalna demokracija u zapadnjačkom stilu nije bila utopijski ideal. Prema njihovom mišljenju, bila je blizu Churchillovom sarkastičnom opisu komparativnih prednosti demokracije ubrzo nakon završetka Drugog svjetskog rata – “najgori oblik vladavine ako se izuzmu svi oni drugi oblici koji su se isprobali s vremena na vrijeme” – koja je podnošljiva samo kao “manje zlo”. Štoviše, prema zagovornicima antitotalitarizma, prijeteća avet totalitarizma dovela je do neprestanog procjenjivanja nepravdi liberalnog “nereda” kao “najboljeg od svih mogućih svjetova”, kada ih

se stavi u opreku s gorim zlima totalitarne tiranije. S druge strane, isti ti ljudi energično su zastupali stav protiv kompromisa s manjim zlom i suradnje s režimima koji su definirani kao totalitarni. Totalitarizam je liberalima dao priliku da se oblikuju kao militantni i radikalni. Bilo ih je mnogo prije Dicka Cheneyja koji su izjavili: "Mi ne pregovaramo sa zlom, mi ga pobijedujemo."

Dakle, čitanje knjige H. Arendt o Eichmannu doista je moglo Braumanu otvoriti oči, no to je bio odraz već duboko usadene opsjednutosti humanitarizma totalitarizmom, čiji paradigmatičan primjer je bio nacizam. Sa svojim apstraktnim oznakama "dobra" i "zla" Holokaust je za humanitarce postao zločin prema kojemu se mjeri sve drugo – ono neusporedivo, s čim se uspoređuje sve drugo. Budući da ga je povijest zabilježila, njegovo ponavljanje postalo je moguće.²³ Među ostalim sloganima, prosvjednici iz 1968. godine izvirkivali su "Svi smo mi njemački Židovi", što je za njih značilo krajnje žrtve. Čini se da je termin "Židov" od oznake za one koji su propatili jedno specifično povjesno iskustvo postao oznaka za univerzalnu poziciju bivanja žrtvom.

Diskurs o Holokaustu stoga funkcioniра slično načinu na koji ideja o "prirodnom stanju" funkcioniра u Hobbesovoj političkoj filozofiji i kod drugih modernih političkih filozofa: kao zlo, čijem izbjegavanju mora biti posvećeno cjelokupno područje politike. Ništa ne opravdava ljudska prava i humanitarno djelovanje više negoli vapaj "nikad više".²⁴

OSPORAVANJE ZAMISLI O TREĆEM SVIJETU

Poveznica između humanitarizma i antitotalitarne perspektive dovela je do toga da se MSF upustio u dvije borbe: prvu za humanitarizam i drugu protiv zamisli o "Trećem svijetu" (tiers-mondisme) – što je bio poseban francuski način označavanja (ili obezvredivanja) jedne protuzapadne misaone prakse koja "treći svijet" u procesu dekolonizacije vidi kao poprište za ostvarenje marksističke borbe.

Ključni trenutak u preobrazbi MSF-a označila je 1984.godina, kada su se njegovi timovi utaborili u Etiopiji. Neki od predvodnika te organizacije, a posebno Claude Malhuret, François Jean i Rony Brauman, osnovali su institut nazvan *Liberté Sans Frontières* (LSF), čiji zadatak je bio formuliranje ideja koje će uobičiti djelovanje

organizacije u širem kontekstu političke i kulturne promjene. Na njegovoj inauguracijskoj konferenciji Osporavanje zamisli o Trećem svijetu, održane u siječnju 1985. godine, Bruckner je održao plenarni govor pod naslovom "Treći svijet, krivica, mržnja prema sebi". Brauman je održao uvodni govor u kojem je izjavio: "Zamisao o Trećem svijetu promiče pojednostavljene ideje: Zapad je opljačkao resurse Trećeg svijeta, a multinacionalne korporacije upuštaju se u pokvarene rabote (...) moramo raditi na tome da osiguramo to da ne ponudimo slijepu i nerazumnoj potporu despotskim i autoritarnim režimima (...) te da pomognemo demokratskim snagama u Trećem svijetu."²⁵ Duh konferencije bio je polemičan, a doveo je do toga da je MSF Belgije prekinuo sve veze s MSF-om Francuske nakon dugotrajnog sudskog procesa tijekom kojega se prvi usprotivio prikrivenoj politizaciji humanitarizma drugoga, koji je MSF Francuske na kraju izgubio, a propao mu je i pokušaj da MSF-u Belgije zabrani upotrebu imena MSF.²⁶ Mnogo godina kasnije Edward Said oštro je ismijao logiku sličnih stajališta koje je u to doba zastupao LSF:

Legije pisaca koje su podupirale otpor u Alžiru i Vijetnamu opovrgle su svoju raniju pomutnju i romantizam. Obojeni ljudi nisu imali dovoljno koristi od europske prosvjećenosti, rekli su; odupiranje carstvu dovelo je do barbarskog i ksenofobnog protuzapadnjanstva; antidemokratski fanatizam i netolerancija (čiji jedan primjer je "islamo-fašizam") domaći su proizvodi koji nemaju nikakve veze s bijelim čovjekom.²⁷

Bila je istina da su zagovornici antitotalitarizma u svojoj inkarnaciji osporavanja zamisli o Trećem svijetu bili skloni zaboraviti da je pozamašan dio knjige *Izvori totalitarizma* (*The Origins of Totalitarianism*) sâme Hanne Arendt dokazivao da je imperijalizam bio ključni sastojak totalitarizma dvadesetog stoljeća.²⁸ Bacivši pogled unazad, Brauman sa žaljenjem objašnjava svoje nekadašnje stajalište: "Bili smo žestoki antikomunisti, možda nešto kao neokonzervativci danas; [osjećali smo da] treba povesti pravi rat protiv komunizma (...) i bili smo na prvoj liniji fronte boreći se pružanjem medicinske pomoći."²⁹ MSF je zasigurno jahao na valu konzervativizma u doba Reagana i Thatcherove – što je

Michael Buerk u BBC-jevom izvještaju iz Korema, 23. listopada 1984.

FOTOGRAFIJE IZ "DANGEROUS PITY", BRAUMAN I MARGOLIN.

nesumnjivo drugi trend kojemu humanitarizam duguje svoje sadašnje istaknuto mjesto. Štoviše, kultura privatizacije iz 1980-ih godina lansirala je proces koji je iznjedrio mnoštvo "aktera slobodnih od suvereniteta" po cijelom svijetu. Bile su to neovisne organizacije i novi društveni pokreti toliko različiti kao što su feministički, mirovorni i zeleni pokreti nastali tijekom 1970-ih godina, religijske skupine, humanitarne organizacije, nove poslovne i gerilske grupe, koje su sve našle svoje mjesto na međunarodnoj pozornici baveći se "diplomacijom u privatnoj sferi", koje su odbijale homogenizaciju nejasne političke borbe, a upuštale su se u djelovanja koja su prethodno bila rezervirana samo za države.³⁰

To je, dakle, bilo političko stanje stvari i stanje uma nekih europskih humanitarnih djelatnika kada su sletjeli u blizini Korema, na vjetrovitu planinsku visoravan u sjevernoj Etiopiji, na margine jednog brutalnog, etnički motiviranog rata.

HUMANITARNA OPTIKA

U rujnu 1984. godine, nakon proslava desete godišnjice režima Derga koji je uspostavio Mengistu, što je bio događaj koji se poklopio s izbijanjem gladi, vladina cenzura je popustila i međunarodni

TV-donacije za Etiopiju, 1985.

FOTOGRAFIJE IZ "DANGEROUS PITY", BRAUMAN I MARGOLIN.

novinari počeli su dobivati pristup ruralnim područjima Etiopije. Krajem listopada BBC je prvi izvijestio s prve linije gladi. Michael Buerk je progovorio iz Korema o "biblijskoj gladi u dvadesetom stoljeću".³¹ Rat, procijenio je on, bio je sporedna stvar u odnosu na glavni problem: rastuću humanitarnu krizu masovne izglađnjelosti. Teološka prispoljba jedne prirodne katastrofe naglasila je predodžbu o gladi kao jednostavnoj, pozamašnoj i apokaliptičnoj ideji. Buerkovo izvjeće nesumnjivo je pripomoglo izazivanju neviđene međunarodne reakcije, no također je pogodovalo ciljevima predsjednika Mengistua, koji je zatražio međunarodnu pomoć kako bi uspostavio nadzor nad sjevernim provincijama. Sastav slučajno to izvjeće vidio je i Bob Geldof, koji je odgovorio tako da je lansirao Band Aid za Božić 1984. godine. Nakon očitog uspjeha, Geldof je organizirao rock-koncert Live Aid u srpnju 1985. godine koji se emitirao u cijelom svijetu. Zarada je otisla organizacijama u Etiopiji, uglavnom Christian Aidu i Oxfamu. Pomoć u hrani pritjecala je u zemlju u količini od 100.000 tona mjesečno, a humanitarci su se proslavili u medijima.³² Kada je doputovao u Etiopiju, Geldofa su državni dužnosnici primili kao da je šef neke države. Počeo je djelovati kao njihov glasnogovornik, osobito u obrani njihovih politika "protiv kritika MSF-a", koje su iritirale

Bob Geldof s glasnogovornikom etiopske vlade.

FOTOGRAFIJE IZ "DANGEROUS PITY", BRAUMAN I MARGOLIN.

Geldofa jer su insistirale na tome da etiopsku vladu treba smatrati odgovornom za glad i optužbama za umiranje ljudi uslijed prisilne deportacije koju je potpomogla međunarodna humanitarna pomoć.³³

“Vaši francuski filozofi ostarjeli su i postali konzervativni”, rekao je Geldof *Le Mondeu*. “Izgubili su iskru humanosti koju mladi imaju, i oni izdaju svoju vlastitu mladost (...) reći ću to ponovo: mi želimo biti na svakom mjestu gdje nas ljudi trebaju, a da pri tome ne pravimo nikakve razlike. To je dužnost, a moralnost je uvijek iznad politike.”³⁴

Ta “kritika” MSF-a ticala se naglaska koji je ta organizacija stavila na “progovaranje” i “svjedočenje”. Svjedočenje u korist žrtava bilo je sama srž politički angažiranog humanitarizma koji je nastojaо protegnuti svoju ulogu onkraj pukog pružanja liječničke pomoći, a sve do javnog raskrinkavanja sila koje su ljudi pretvarale u žrtve.³⁵ Priča o “humanitarnom svjedočenju” danas je naravno uobičajena kao i njegova kritika. Štoviše, inicijalni ciljevi MSF-a bili su artikulirani protiv humanitarnog modela Međunarodnog vijeća Crvenog križa (ICRC). Za razliku od pristupa organizacija poput MSF-a, pakt ICRC-a s vojskama i režimima zasnivao se na pogadanju oko pristupa žrtvama iza ratnih linija u zamjenu za diskretnost organizacije. Bio je to pristup koji je doveo do toga da su pripadnici ICRC-a šutjeli o plinskim

komorama u Auschwitzu, za koje su znali već od 1942. godine.³⁶ U novije vrijeme, ali na isti način, pisci su optužili ICRC da je znao – a o tome šutio – o zlostavljanju zatvorenika u Zaljevu Guantánamo i Abu Ghraibu nekoliko mjeseci prije nego što se za ta zlostavljanja saznao u javnosti. Branitelji ICRC-a tvrde da je jedini razlog zbog kojeg je ono uopće i moglo saznati za te prijestupe bio taj što mu je dopušten pristup na temelju garancija o tajnosti – pristup koji bi nesumnjivo kasnije bio uskraćen da su se prekršile te garancije.

ICRC također je njegovao tradiciju svjedočenja, onu koja potječe iz njegovih kršćanskih korijena, a to je značilo biti solidaran s onima koji pate. Velik dio rada koji je ICRC obavio na bojnim poljima krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća uključivao je brigu za umiruće, za umiranje koje je bilo polagano i bolno, te se trudio pribaviti “dobru smrt”. Medicinske sestre pomagale su umirućima u molitvi, u isповijedanju i pisanju posljednjih pisama.

Početkom 1970-ih godina, u sjeni pokolja u Pakistanu/Bangladešu i Biafri, ta tradicija svjedočenja se ispolitizirala. Godine 1971. jedan liječnik koji je radio u ICRC-u u Biafri po imenu Bernard Kouchner podnio je ostavku nakon što je odbio šutjeti o onome za što je povjerovao – pokazalo se pogrešno – da je bio pohod nigerijske vlade usmjeren prema istrebljenju naroda Ibo. Upravo opirući se strogim kodeksima neutralnosti i diskrecije ICRC-a, Kouchner je, inače kasniji ministar vanjskih poslova Francuske, pomogao u osnivanju MSF-a. “Progovaranje u korist žrtava i insistiranje na političkoj odgovornosti” uobičilo se u jedan antitotalitarni čin. Javno svjedočenje, bilo pismeno, snimljeno kao film ili kao zvučni zapis, postalo je, zajedno s dopremanjem pomoći, sastavni dio one vrste humanitarizma kakvu je promicao MSF.³⁷ To prihvaćanje svjedočenja od strane humanitarnih organizacija, zajedno s brojnim organizacijama za zaštitu ljudskih prava, počelo je zamagljivati granicu između aktivizma i novinarstva, a što je danas uobičajeno.

Humanitarno djelovanje odvija se usred rata, a pripadnici humanitarnih skupina doživljavaju nasilje iz prve ruke. No, kako je to objasnila Michal Givoni u svojoj originalnoj studiji o humanitarnom svjedočenju, takvo svjedočenje zapravo se rijetko zasniva na

neposrednim izvještajima o događajima od strane očevidaca. Češće se događa da humanitarci progovaraju iz objekata u kojima se pruža pomoć, a svjedoče na osnovu medicinskih podataka i podataka o mortalitetu koje su skupili, te na osnovu onoga što su čuli od svojih pacijenata – često, zapravo, u njihovu korist. U humanitarnim misijama, kako to objašnjava antropolog Didier Fassin, “rječitost humanitarizma povećava se paralelno sa šutnjom onoga tko je preživio”.³⁸ Poput baze u gradu Koremu, objekti za pružanje humanitarne pomoći postali su spoznajni prostori – mesta na kojima se sabire najviše informacija o konfliktima, iz kojih se one odašilju dalje u svijet. U očima opće javnosti liječnici imaju kredibilitet ne samo u tome da govore o zdravstvenom stanju drugih, nego i o boli koju proživljavaju. Ideju da svjedočanstvo registrira subjektivan doživljaj nasilja Fassin dovodi do njezinog logičkog završetka. Zato što je svjedočanstvo potrebno kako bi se subjektivna iskustva stavila u prvi plan te zato što psiholozi i psihijatri “imaju pristup pojedinosti, oni postaju legitimni svjedoci koji govore u ime onih koji su doživjeli te traumatske događaje”. Povezujući kliničko sa subjektivnim, Fassin je radio na tome da trauma postane jedan od glavnih registara za javno svjedočenje.³⁹ To je oblik svjedočenja koji je znatno drugačiji od onih kakvi se iznose u sudskom kontekstu. Tribunali i sudovi često zahtijevaju svojevrsno splaćavanje svjedočanstva, reduciranje njegovog traumatskog registra i emotivnog afekta, baš kao i svih drugih elemenata koji su prenaglašeni u jednostavnom rekreiranju dogadaja.⁴⁰ S druge strane, humanitarna svjedočenja koja su usko povezana s popularnim medijima, pokazuju tendenciju ka tome da budu više emocionalna negoli analitička. U svojoj medijskoj prezentaciji patnje, humanitarno svjedočenje – često prezentirano zajedno s fotografijama bespomoćne djece – također funkcioniра na način da se nadmeće za novac na dobrotvornom tržištu, što su sredstva koja humanitarne udruge smatraju presudnim u osiguravanju mogućnosti da djeluju neovisno o vladinim subvencijama. Na mnogo načina upravo su rane faze telekomunikacijske revolucije i rastuće bogatstvo globalizirajućih tržišta 1980-ih godina bili ono što je ojačalo taj ciklus empatije s udaljenim žrtvama. Stoga je odnos između

humanitaraca i medija odnos međuzavisnosti: novinari – koji ovise o humanitarnim djelatnicima u pogledu pristupa, prijevoza, smještaja, informacija, telekomunikacija, važnih naglasaka i medicinske skrbi – skloni su prepričati događaje neke krize s njihove točke gledišta.

Posjet Etiopiji Michaela Buerka u srpnju 1985. godine omogućio mu je Oxfam, a njegov izvještaj zasnivao se na podacima i informacijama britanskih humanitarnih djelatnika i liječnika MSF-a.

SVJEDOČENJE MRTVIH

Potresni prizori i drugi oblici svjedočenja mogu biti presudni kada se nastoji apelirati za donacije, no “da bi imali širi politički učinak u međunarodnoj areni”, objasnio je Brauman, “moralni smo ponuditi kliničke razloge za svoj apel”.⁴¹ To je značilo da će medicinski podaci odigrati središnju ulogu u javnim izjavama organizacija za pružanje medicinske pomoći. Iznošenje podataka dobivenih iz tijela ozlijedjenih ili preminulih – kao što su nalazi otrova u krvnim uzorcima, rendgenski snimci slomljenih kostiju, meci izvadeni iz tijela pacijenata, ili iznošenje statističkih podataka o javnom zdravlju, ishrani i mortalitetu većeg broja ljudi – stoga su postali jedno od najvažnijih oruđa političkog zagovaranja. Najvažniji element među tim aspektima medicinskih podataka bila je epidemiologija – statističko mjerjenje i prostorno prikazivanje obrazaca javnog zdravlja i bolesti na razini stanovništva. Epidemiologija je obično sastavni dio jednog znanstveno utemeljenog medicinskog pristupa za utvrđivanje rizičnih čimbenika bolesti, pri čemu se određuju optimalni pristupi liječenju i procjenjivanju medicinskih potreba i prioriteta.

Prema Braumanu, epidemiologija je “glavno kazalo na našoj upravljačkoj ploči, prema kojem usmjeravamo neku misiju”. No, epidemiologija je također postala važno oruđe zagovaranja. Podaci koji bi mogli biti nerazumljivi na osnovu istraživanja jednog slučaja mogli bi na kolektivnoj razini prezentirati statističke obrasce koji bi se mogli politički mobilizirati.

Jedna od javnih izjava koju je Brauman iznio u razgovoru za *Paris Match* 14. studenog 1985. godine – “Pedeset do sto tisuća žrtava u Etiopiji! Ne uslijed izglađnjelosti, nego uslijed deportacije!”⁴² – nije se

temeljila na svjedočenju očevidaca ili na razgovorima s pacijentima, nego na komparativnim istraživanjima mortaliteta koje su provele druge organizacije, koje su pak nastojale pokazati razmjere smrtnosti uslijed deportacije. Postupci MSF-a koji su doveli do njegova izbacivanja iz Etiopije temeljili su se na tim izračunima iz druge ruke. Potaknut misijom u Etiopiji, a kako bi se organizacija mogla osloniti na vlastite podatke, Brauman je osnovao jedinicu za epidemiologiju unutar MSF-a, koja je prvo istraživanje provela u Afganistanu krajem 1980-ih godina.

Uporaba epidemiologije dopunila je svjedočenje na osnovu sjećanja, traume i govora humanitarnim svjedočenjem utemeljenim na medicinskim dokazima u kojemu su statistika i medicinski zapis dobili središnju ulogu. Budući da je jedan od glavnih pokazatelja za epidemiologiju stopa smrtnosti, njezini oblici izražavanja premjestili su subjekt svjedočenja sa živih na mrtve. Osim što su bili "medicinski stručnjaci" i etični "očevici", nevladini humanitarci su, kako je to sročila Givoni, sjedinili ta dva određenja i postali "stručni očevici" koji progovaraju iz specijalističke perspektive profesionalne ekspertize i medicinskog znanja.

Takov tip "progovaranja" artikulira se uglavnom kroz javne izvještaje. Ti izvještaji su često oprečni vladajućim političkim gledištima. Nakon što su 1992. godine otkriveni logori u Bosni, a prije nego što je to postalo opće poznato, pripadnici MSF-a proveli su istragu među bosanskim izbjeglicama i poslužili se obdukcijom i medicinskim dokazima u izvješću koje je optuživalo za "zločine protiv čovječnosti" – ubojstvo, mučenje i protjerivanje – koje su počinile srpske snage. To izvješće citiralo se u NATO-vom opravdavanju za sankcioniranje zračnih napada na Kosovo sedam godina kasnije. Ako je svjedočenje, u svojim različitim oblicima, bilo jedno od glavnih sredstava u politiziranju humanitarizma, čini se da je ono odigralo ulogu i u njegovoj militarizaciji. No, u posljednje vrijeme, MSF djelovao je i u suprotnom smjeru – ka pobijanju napušnih tvrdnji o genocidu. Unutar žestoke rasprave o Darfuru, u kojoj je postojao snažan politički imperativ da se utvrde stvarne brojke o mortalitetu, MSF je iznio svoje brojke, a – nasuprot tvrdnjama kampanje za zaštitu

ljudskih prava Spasite Darfur i brojnih javnih osoba – usprotivio se tvrdnjama da su pokolji u Darfuru dosegli razmjere genocida, zajedno s pozivima na intervenciju zapadnih zemalja koji se vezuju uz takvu oznaku.⁴³

To proširivanje pojma “humanitarnog svjedočenja”, od neposredovanog izvještaja očevideća do uključivanja iznošenja medicinskih dokaza od strane stručnih svjedoka, moglo je logički navesti MSF da svojem radu pridruži forenzičku dimenziju na nacionalnim i internacionalnim sudovima. No, to se nije dogodilo. Godine 1992., godinu dana nakon pada Mengistua, u Adis Abebi organizirano je veliko suđenje za “zločine protiv čovječnosti” bivšeg režima. Rony Brauman, tada još predsjednik MSF-a, i Brigitte Vasset, još uvijek direktorica operacija, primili su pozive kao svjedoci tužiteljstva, ali odbili su, jer su smatrali da je taj proces “političko suđenje” koje bi zloupotrijebilo njihovo svjedočenje u svrhe koje nemaju ništa zajedničko s humanitarizmom. Osim toga, prema njihovom mišljenju, ta kriza je do tada već bila okončana pa humanitarci više nisu trebali odigrati bilo kakvu ulogu u svezi s tim procesom.

Iako je MSF aktivno podupirao stvaranje Međunarodnog suda za ratne zločine, kasnije je odlučio ne svjedočiti pred njim. Jedan aspekt problema koji je MSF uočio o tom sudu bila je rastuća institucionalizacija međunarodnog humanitarnog prava. Legalizacija oružanog sukoba – počevši od osnivanja Međunarodnog suda za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije (ICTY) 1993. godine, nakon kojega je uslijedio Međunarodni sud za ratne zločine počinjene na području Ruande (ICTR) 1994. godine, a svoj vrhunac je doseglo utemeljenjem stalnog Međunarodnog kaznenog suda (ICC) 1998. godine, svi s mandatima da sude za ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocid – postavila je ključne izazove praksi humanitarnog svjedočenja i dokazivanja. “Agora-centrizam” međunarodnih sudova značio je da su postali zasićeni pažnjom medija na način na koji sudovi – koji su još uvijek alergični na prisutnost medija – ne smiju biti. “ICC je postavio nova ograničenja na način na koji se izražavamo u javnoj sferi”, primjećuje Brauman. “Otkako

je utemeljen ICC postali smo svjesni da bi bilo što od onoga što kažemo na našoj internetskoj stranici ili u našim izjavama za tisak moglo poslužiti tužiteljima. Osobito su medicinski zapisi i podaci o mortalitetu postali važan element u podizanju optužnica (...) pa je to postalo problem.” Brauman također opetovano ukazuje na teškoću u kojoj se našao ICRC i u kojoj se stalno nalazi: “Kada strane na terenu razmišljaju o pripadnicima MSF-a kao potencijalnim svjedocima, ograničit će nam pristup, sigurnost i neovisnost.”⁴⁴

O svjedočenju se, prema Braumanu, ne bi trebalo promišljati u svezi s ljudskim pravima ili međunarodnom pravu, odgovornosti ili pravednosti, koji često nastupe *post festum*, nego prije u svezi s pokušajem mijenjanja dogadaja dok se odvijaju, te također kao dio humanitarne nužnosti da se pomogne u pokretanju neke misije s obzirom na raspoloživost ograničenih sredstava.

Alternativa MSF-a iznošenju svjedočenja na forumima međunarodne pravde opskrbljivanje je pacijenata s individualnim medicinskim certifikatima koji bi se mogli upotrijebiti kao dokaz na sudu, ukoliko bi pacijenti odlučili podići tužbu nakon što su samostalno procijenili rizike i moguće koristi tog čina.

Iako se MSF uvelike poistovjećuje s iznošenjem neovisnog javnog svjedočenja, Brauman je objasnio da je “učestalost tog oblika obraćanja počela opadati nakon misije u Etiopiji”. Ne samo da je to dovelo do izbacivanja MSF iz te zemlje, nego joj je, znajući za aktivno sudjelovanje te humanitarne organizacije u produžavanju krize, nedostajalo i samokritike nužne za uvidanje razine odgovornosti koju sami humanitarci snose za nevolje. Ta kontroverzija oko njezinog angažmana u Etiopiji potaknula je pomak od obaveze MSF-a da bude pasivni svjedok zločina drugih na promišljanje o vlastitoj odgovornosti kao djelatnog čimbenika. Brauman objašnjava: “Biti kritičan prema prisilnom preseljavanju ljudi i suočjećati s ljudima koje se prisilno preseljava nije dovoljno, jer nikoga nije briga. Umjesto da smo se usredotočili na zločine koje je počinio jedan staljinistički režim, mi smo ušli u novu fazu našeg kritičkog mišljenja: počeli smo ozbiljnije promišljati našu ulogu, potencijalne negativne posljedice naše djelatnosti – činjenicu da smo nehotično mogli ići

na ruku organizacijama čiji ciljevi nisu imali ništa zajedničko s humanitarizmom.”⁴⁵

Fokus propitivanja okrenuo se prema unutra, a kritika se pretvorila u samokritiku, donekle nadahnuta tradicijom samokritike koju su podržavali nekadašnji “maoisti”. Zasnivala se na uvidu da pomoći podupire, produžava, preobražava krizu i manipulira njome: da sama prisutnost humanitarnih misija mijenja dinamiku sukoba u koji su ubaćene.

LSF, MSF-ov odjel stručnjaka koji se posvetio ideološkom i političkom promišljanju, ukinut je 1987. godine. Naslijedila ga je organizacija koja je promicala stručna istraživanja – Centre de Réflexion sur l’Action et les Savoirs Humanitaires (CRASH) – koja je utemeljena da bi poticala djelovanje u smjeru istraživanja za preispitivanje uloge humanitaraca u kriznim područjima.

VOJSKE SUOSJEĆANJA

Bernard Kouchner, koji je u početku podupirao odvajanje Biafre kao što je to činila i de Gaulleova vlada tijekom ranih 1970-ih godina, postao je sklon vjerovanju da političku i vojnu silu treba staviti u službu humanitarnih idea.⁴⁶ Godine 1988., nakon što je postavljen za državnog ministra za humanitarna pitanja u vladu francuskog predsjednika Mitterranda, njegovo rano postignuće bilo je kodificiranje *droit d’ingérence* – prava da se zanemari nacionalni suverenitet te intervenira u zemlje koje proživljavaju “prirodne katastrofe i slične izvanredne situacije”, na čemu je bio počeо raditi nekoliko godina prije s profesorom prava Mariom Bettatijem.⁴⁷ Kategorija “slično prirodnoj katastrofi” bio je politički koristan način da se u tu rezoluciju uključi pravo uplitana u situacije rata. Štoviše, upravo na to načelo pozvalo se Vijeće sigurnosti UN-a kada je otvorilo “humanitarni koridor” za Kurde koji su bježali iz Iraka 1990. i 1991. godine. Bilo je to i sjeme iz kojeg će kasnije isklijati *odgovornost za zaštitu* (R2P) – pravo/dužnost da se intervenira kako bi se spriječili ili zaustavili zločini protiv čovječnosti i genocid, kodificirano u rezoluciji UN-a iz 2005. godine koju je poduprla administracija Georgea W. Busha.⁴⁸

Budući da je genocid bio okidač za sve oblike intervencije, Kouchner je započeo utvrđivati brojne primjere “zločina protiv čovječnosti” – ne samo retrospektivno u Biafri, nego i na Kosovu i u Darfuru. “Pod utjecajem njegovog prijatelja Bernarda-Henrija Lévyja Kouchnerov svjetonazor je postao shematisiran do krajnosti”, napisao je jedan od njegovih kritičnijih biografa. “To je svijet koji je lako shvatiti. Sve što trebate učiniti je da razdvojite junake od nitkova, dobro od zla, civilizaciju od barbarizma, i na kraju, žrtve od počinitelja.”⁴⁹ U novije vrijeme Darfur je postao poprište suvremenog holokausta u kojem se zlo sukobilo s dobrom. Godine 2004., nitko drugi nego baš Američki memorijalni muzej Holokausta razvika se da je tu riječ o genocidu, što je dovelo do jednoglasne rezolucije oba doma američkog Kongresa da “ozbiljno razmotri multilateralnu ili čak unilateralnu intervenciju kako bi se spriječio genocid” ukoliko se Vijeće sigurnosti UN-a ne odluči za djelovanje.⁵⁰ Godine 2005. pokret koji je zatražio prestanak masovnog ubijanja u Darfuru uključivao je Crnačke predstavnike u američkom Kongresu, evangeličke, neokonzervativce i skupine za zaštitu ljudskih prava i studentskih aktivista. Čini se da je humanitarna pozicija neprestano fluktuirala između paranoje i megalomanije.

Bob Geldof se opet pojavio s “inicijativom da se Darfur stavi na isti kontinuum kao Auschwitz i Srebrenica”,⁵¹ dok je Bernard-Henri Lévy, govoreći o Darfuru kao “prvom genocidu dvadeset i prvog stoljeća”, pozvao na provedbu naloga za uhićenje predsjednika Sudana Omara al-Bašira zbog “zločina protiv čovječnosti”, čak i ako bi to uključivalo, kao što i bi, izravnu vojnu intervenciju.⁵² Taj spoj umova zapečaćen je najavom 2010. godine da će Bob Geldof glumiti BHL-a u filmu *Mauvaise Fille* koji je režirala kćer ovog potonjeg.

U sukobima nakon Hladnog rata koji su izbili na Balkanu i u središnjoj Africi humanitarne organizacije još više su se približile otvoreno svrstavalачkom obliku humanitarizma. Budući da je izostalo međunarodno djelovanje u pogledu pokolja u Ruandi i Bosni, te s obzirom na način na koji su europski vode opisivali te pokolje kao “humanitarne katastrofe” – što je oznaka koja im je omogućila da upotrijebi humanitarne misije kao izgovor za izbjegavanje političkih ili

vojnih odgovora – velik broj vodećih organizacija, uključujući Oxfam i neke dijelove MSF-a, počele su lobirati za vojnu intervenciju. Bio je to poziv koji je zamaglio razliku između onih humanitarnih organizacija koje su svoju ulogu shvaćale kao olakšanje patnji i skupina za zaštitu ljudskih prava koje su se usredotočile na pozivanje na odgovornost, pa su se, stoga, te dvije vrste organizacija počele sve više približavati jedne drugima, postupno se stapajući u “integrirani” humanitarno-političko-pravni pristup koji sada preferiraju UN i mnoge nevladine organizacije.

* * *

Nekoliko godina nakon što je na Kosovu NATO porazio Srbiju humanitarizam i politika koincidirali su pod Kouchnerovim vodstvom kao čelnika Privremene uprave misije Ujedinjenih naroda na Kosovu, gdje su se njihove uloge također sasvim poklopile. Pod Kouchnerovim vodstvom humanitarci, skupine za zaštitu ljudskih prava i vojne snage dijelile su iste ciljeve i iste objekte u njihovom obnavljanju Kosova kao autonomne pokrajine i infrastrukture države u nastajanju.

Iz političke perspektive sagledana, povijest humanitarnih intervencija doima se kao niz inverzija i pretjeranih kompenziranja: neuspjeh američke humanitarno-vojne intervencije u Somaliji 1993. godine navela je Clintonovu administraciju da odustane od vojne akcije kojom bi zaustavila genocid u Ruandi 1994. godine. Kritika neuspjeha Sjedinjenih Država nagnala je Clintonu da pošalje trupe kako bi se zaustavio srpski napad na Kosovo pet godina kasnije. Pouke koje je Tony Blair izvukao iz tog sukoba ohrabrike su ga da iz humanitarnih razloga podupre napad na Irak 2003. godine. Neuspjeh dobivanja međunarodne potpore za napad na Irak doveo je do francusko-britanske inicijative da se dobije međunarodna potpora u Libiji u proljeće 2011. godine. Nakon tih bombardiranja Nicolas Sarkozy ustvrdio je kako je taj poticaj na humanitarnu intervenciju koji se zasniva na R2P-u “novi model za upravljanje svijetom”, no taj model već je nastajao godinama prije toga.

U posljednjih nekoliko desetljeća neovisni humanitarni sektor također se proširio. I dok je 1980. godine bilo oko 40 nevladinih

Transport hrane u Etiopiju.

FOTOGRAFIJE IZ "DANGEROUS PITY", BRAUMAN I MARGOLIN.

organizacija uključenih u borbu s gladi u Etiopiji, desetljeće kasnije njih 250 djelovalo je tijekom rata u Jugoslaviji, a do 2004. godine, njih 2500 bilo je uključeno u Afganistanu.⁵³ Kako je humanitarni svijet postajao utjecajniji, tako je postajao i neologičniji. Kako je humanitarni pokret postajao otvorenoje svrstavački i politički nastrojen, vlade po svijetu počele su prekrajati svoje političke projekte i vojne avanture u humanitarne. Termin "humanitarizam" počeo se upotrebljavati za svako pribavljanje medicinske, gradevinske i pomoći u hrani – čak i ako su to radile vojske ili državne agencije koje su slijedile svoje političke ciljeve. Nastojanje ka bliskosti bilo je obostrano. Vojna intervencija opravdavala se humanitarnim terminima. Humanitarne komande, ogranač vojske koji se bavi pitanjima pružanja pomoći svih vrsta, ustrojene su u većini zapadnih vojski uz savjetničku pomoći međunarodnih nevladinih organizacija. I na kraju, humanitarne organizacije postaju sve ovisnije o vojskama kako bi dobile pristup civilima u neosiguranim područjima.

U onome što je George W. Bush nazvao "vojskama suošjećanja", vojnici su sami postali ovlašteni eksperti u toj vrsti humanitarizma, dok su paketi s hranom i lijekovima bačenim iz vojnih aviona u ratnim zonama postali sastavni dio ratnih napora. Taj spoj artikuliran je u

izjavi koju je dao Colin Powell 2001. godine u smislu da nevladine organizacije i humanitarni djelatnici "umnažaju našu silu (...) važan su dio našeg borbenog tima",⁵⁴ a kasnije je odjeknuo u izjavi Tonyja Blaira koji je pozvao na moćne "vojno-humanitarne koalicije". Nakon pada Bagdada 2003. godine američke nevladine organizacije koje finansira USAID obavijestene su od strane administracije Sjedinjenih Država da je "njihova suradnja neraskidivo povezana s američkim strateškim ciljevima".⁵⁵ Isto to je vrijedilo i za britansko financiranje prekomorskih humanitarnih i drugih skupina koje su pružale pomoć nakon što je koaličijska vlada preuzela vlast 2010. godine. To zamagljivanje uloga značilo je da su na mjestima kakva su Afganistan, Čečenija, Šri Lanka i Sudan zaraćene strane humanitarne djelatnike počele doživljavati kao neprijatelje, sastavnim dijelom okupacijske sile, što je gledište koje je nužno dovelo do povećanja otmica i ubojstava humanitaraca.

U istočnoj Africi, humanitarna infrastruktura kasnog Hladnog rata proširila se u infrastrukturu rata protiv terora, koji se sad već proširio na Jemen, Somaliju, Sudan, Čad, Mauritaniju i Mali, kao što je vidljivo iz centralizacije razvojne pomoći za neke od tih zemalja u Prekosaharskoj protuterorističkoj inicijativi Afričke komande koju je

pokrenuo Pentagon 2005. godine. Meles Zenawi, pobunjenik TPLF-a koji je Mengistua srušio s vlasti 1991. godine, još uvijek je premijer Etiopije, koja je nominalno kršćanska zemlja okružena pretežno islamskim zemljama Somalijom, Sudanom i Kenijom, a koja je također postala ključni saveznik u "ratu protiv terora". Otkako je Meles preuzeo vlast njegova vlada primila je oko 26 milijardi dolara humanitarne pomoći za razvoj, više od bilo koje nacije u subsaharskoj Africi.

MINIMA MORALIA

"Tijekom rata u Bosni bio sam na raskrižju. S jedne strane, nastavio sam raditi na pozicijama koje smo naslijedili od Hladnog rata. S druge strane, nastojao sam se snaći u novom svijetu u kojem smo iznenada počeli živjeti nakon što je srušen Berlinski zid", rekao je Brauman filozofu i nakladniku Michelu Feheru u čuvenom razgovoru. Brauman je u nastavku uočio da smo na početku ratova u bivšoj Jugoslaviji "bili vrlo jasno pod utjecajem Hanne Arendt, [budući da se] Bosna doimala kao tradicionalni sukob između liberalne demokracije i totalitarizma (...) pa sam odgovorio na liberalan način, podignuvši zastavu ljudskih prava".⁵⁶ No, budući da je podizanje zastave ljudskih prava značilo vojnu intervenciju, ta pozicija se također sukobilna s Braumanovom averzijom prema humanitarizmu koji se može apsorbirati u državnu politiku i vojnu strategiju.⁵⁷ Štoviše, smatrao je da objavljivanje mišljenja MSF-a o pravosudnim kategorijama kakve su "zločini protiv čovječnosti" – koja je uvijek implicitno ukazivala na nacističke logore – ima političke, vojne i pravne posljedice koje izmiču našoj kontroli. Jezik koji netko upotrijebi istovremeno omeduje problem i određuje vrstu odgovora. Reći "zločini protiv čovječnosti" znači zatražiti izravnu vojnu intervenciju kako bi ih se zaustavilo – a to prelazi ovlasti humanitarizma.⁵⁸

Unatoč toj odvažnoj humanitarnoj viziji, s njezinim silovitim kozmopolitskim poretkom geopolitičkih izjava i pozivom na humanitarne intervencije, Brauman je započeo promovirati humanitarizam u njegovom minimalističkom obliku, humanitarizam

kao prakticiranje “manjih zala”. “Manje zlo”, ono na koje upućuje Brauman, humanitarizam je koji podržava život, a da ne nastoji vladati ili upravljati stanovništвima, da ne iznosi političke izjave u njihovo ime ili da ne nastoji razriješiti temeljne uzroke sukoba. To je humanitarizam koji se bez srama i bez zauzimanja strana bavi problemima “golog života”. Ta zamisao, kojom se označava krvkost života liшенog bilo kakvih građanskih i političkih prava koji bi ga mogli zaštititi, dolazi iz djela filozofa Giorgia Agambena, a posljednjih godina popularizirana je u kontekstu kritike humanitarnog djelovanja.⁵⁹ U onome što bi se moglo definirati kao kritika kritike humanitarizma, Brauman se potudio usvojiti upravo one termine kojima su ga kritizirali: “Naravno da se brinemo za tijela. Mi kao humanitarni djelatnici nastojimo održati život (...) ja bih se, tome nasuprot, osjećao vrlo neugodno kad bi se trudili učiniti više od toga – kontrolirati i prodirati u ljudske umove. Ono što ljudi od nas traže, ono što od nas očekuju, jest da im pomognemo preživjeti. Za ostalo se mogu pobrinuti sami.”⁶⁰ “Podržavanje vizije humanitarizma kao politike manjeg zla”, prema Braumanovom gledištu, u značenju citata s kojim je započelo ovo poglavlje, privremeni je autonoman čin pružanja pomoći koji “jedva da preseže brigu o tijelima”. Politiku koja se zasniva na medicini, tvrdi on, mora se napustiti u zamjenu za ono očevidno: zbiljsko prakticiranje humanitarizma i kliničke medicine. U tom smislu “prihvaćanje politike manjeg zla (...) postaje jedan od načina življenja s protuslovјem [humanitarizma], a da se u potpunosti ne postane njegovom žrtvom”.⁶¹

No, to je drugacije shvaćanje argumenta “manjeg zla” od onoga kojega je Brauman odbacio povukavši se iz Etiopije, gdje se odnosio na suradnju sa “zagovornicima totalitarizma”. Također se razlikuje od onoga kako su ga artikulirali ljudi poput Kouchnera i Lévyja, koji tu ideju shvaćaju s pozicije države i zapadnih vrijednosti, u kontekstu borbe u ime “manjeg zla” demokracije, i konačno, razlikuje se i od “etičkog realizma” Michaela Ignatieffa, u kojemu prakticiranje “manjeg zla” zahtijeva nametanje etičkih ograničenja na postupke država dok nastoje postići i obraniti “moralne ciljeve” kao što su sloboda, ljudska prava i demokracija.⁶²

Nasuprot onome što Brauman naziva “imperijalnom politikom humanitarizma”, njegovo značenje “manjeg zla” označava projekt humanitarizma u njegovom najslabijem obliku – takvom da “ne zauzima političko stajalište, ne teži tome da mijenja društvo i ne dolazi da vodi rat ili donosi mir, promiće ekonomski razvoj, pomaže u provođenju pravde ili izvozi demokraciju ili pak vrijednosti ljudskih prava”.⁶³ To, smatra on, nije nužno nešto loše samo po sebi, ali je odgovornost političara i ima malo veze s humanitarizmom kao takvим, koji u svojem minimalnom, neovisnom, nepristranom i osnovnom značenju ne treba nastojati pružiti ništa više od neposrednog, kratkoročnog olakšanja i medicinske pomoći, koje je David Rieff, nastavljajući se na Bertolta Brechta, nazvao “krevetom za jednu noć”. Takav humanitarizam “neće promijeniti svijet” – a to ni ne nastoji učiniti.⁶⁴

Potraga za neovisnošću od postojećih političkih sila i odbacivanje upotrebe Holokausta kako bi se razumjela moderna politika – uvelike nalik odbacivanju etičke označe “žrtava” i počinitelja” – također impliciraju da liječnici koji rade u konfliktnim zonama ožive termin “pacijent”, i zajedno s njim osnovne termine Hipokratove zakletve, u kojoj je jedina kategorija koja treba zanimati liječnika ona klinička. Humanitarizam, naravno, nije ograničen na medicinsku praksu, nego se također bavi uvjetima potrebnim za medicinsku praksu kako bi mogao funkcionirati neovisno i nepristrano, no politička promišljanja i prioriteti trebaju ostati radikalno izvanjski toj situaciji koja je klinička. Promatrači su komentirali da to izgleda kao povratak k jednom prilično klasičnom stavu Crvenog križa.⁶⁵ Zapravo, taj stav je radikalizacija ovlasti ICRC-a. ICRC opisuje svoju humanitarnu misiju kao nešto što se sastoji od četiri osnovna elementa: zaštite, prevencije, pomoći i suradnje. Prve dvije kategorije uključuju dijalog sa sukobljenim stranama o načinu na koji se one ponašaju.⁶⁶ Argument humanitarizma manjeg zla ne iznosi takve tvrdnje. Nužno je da medicinski profesionalci djeluju po cijelom svijetu, baš kao što je nužno da imamo bolnice u manjim mjestima i gradovima – no to ne znači da urgentna medicina mora biti osnovom za neki kozmopolitski liberalni politički projekt.

ARHİPELAG POMOĆ

Minimalni pristup humanitarizmu pronašao je svoje prostorno očitovanje u onome što je Brauman nazvao “humanitarnim prostorom”. Prema njegovom shvaćanju, humanitarni prostor je oblik prostorne prakse prije negoli zbiljski prostor ili teritorijalna oznaka. Nasuprot tendenciji sukoba od 1980-ih godina naovamo da stvaraju integrirane i isprepletene političko-vojno-humanitarne prostore, uglavnom oko izbjegličkih logora, taj prostor se zamišlja kako bi se posao pružanja pomoći zadržao na distanci u odnosu na političku i vojnu praksu.

Braumanovo shvaćanje humanitarnog prostora drugačije je od načina na koji ga trenutno označavaju i prakticiraju agencije UN-a kakve su UNHCR (Visoko povjerenstvo Ujedinjenih naroda za izbjeglice) ili OCHA (Ured za koordinaciju humanitarnih poslova). U tom drugom slučaju, humanitarni prostori su skupovi eksteritorijalnih enklava i zaštićenih koridora koji ih povezuju infrastrukturom i transportnim centrima. Takve vrste humanitarnih prostora često se na kartama označavaju kružnicama oko područja gdje se odvijaju operacije pružanja pomoći – na “internim periferijama rata”. Unutar njih UN uspostavlja “integrirane platforme” koje kombiniraju različite organizacije od kojih svaka nastoji izvršiti drugi zadatak u podjeli rada suvremenih izvanrednih stanja: međunarodno pravo, ekonomski razvoj, kontrola migracija i “održavanje mira” ako je potrebno. To je slično svojevrsnoj ekspertnoj vlasti s različitim aspektima izbjegličkog života za koji se brinu visoko specijalizirane organizacije i humanitarne agencije. Taj oblik “suvereniteta u pružanju pomoći”, kako to cinično naziva Brauman, UN može nametnuti slabim državama ili onima koje nemaju efektivnu kontrolu nad svojim teritorijem. Iako se poziva na neutralnost i nepristranost, upravljanje tim prostorima ima tendenciju usuglasiti se s političkim ciljevima UN-a ili s članicama Vijeća sigurnosti.⁶⁷

Humanitarnom sadašnjošću ne rukovodi više naivno, ali opasno suošjećanje, nego vrlo visoko specijaliziran i usklađen međunarodni napor da se upravlja stanovništвima koja se doživljava kao mogući rizik. U svojem radu o izbjegličkim logorima u Africi antropolog

Michel Agier suvremeni humanitarizam označava kao ništa drugo doli “udaljeni i delegirani oblik menadžmenta, vladu bez građana”.⁶⁸ On humanitarne zone opisuje kao dobro čuvane i policijski strogo nadzirane “čekaonice na marginama svijeta”, izgrađene i održavane u svrhu “totalnog vladanja svjetskim stanovništвima koja su najnepoželjnija i najneželjenija”. U njima dobromanjerni humanitarci “zapravo djeluju kao nisko plaćeni menadžeri isključivanja na planetarnoj razini”.⁶⁹ Izbjeglički logori dio su općeg sustava nadzora migracijama, kaže on, koji su osmišljeni kako bi se pobrinuli za raseljena stanovništva daleko od zapadnih obala. Oni su otoci u arhipelagu eksteritorijalnosti, koji također uključuje proširene prakse nadzora granica i prihvatile centre za imigrante. Ranija opsjednutost humanitarizma utvrđivanjem i razlikovanjem počinitelja od žrtava ovdje se pokazuje nebitnom budući da se obje te kategorije stapaju u onu potencijalnog migranta, čiji se ulazak u zapadne zemlje ne može ohrabrvati i mora se zaustaviti po svaku cijenu. Raseljena stanovništva postala su briga međunarodne zajednice upravo zbog rizika koji potencijalno predstavljaju. Strah od migracija, zločina i terorizma shvaća se kao obrnuto proporcionalan dobrobiti tih stanovništava. Ta tendencija najbolje je obuhvaćena terminom “ljudska sigurnost” pod kojom se svaka dimenzija ljudskog života – od hrane i skloništa do obrazovanja – mjeri unutar promjenjivog izračuna rizika.

Prema Braumanovom shvaćanju, humanitarni prostori nisu teritorijalne zone, nego prije skupovi operativnih kategorija, ili o prostoru zavisni okolišni uvjeti, koji humanitarni rad čine mogućim. U odsustvu takvih uvjeta neka misija bi mogla biti kontraproduktivna, a humanitarnim organizacijama bi bilo bolje da ne djeluju, ili da ih se prisili da se povuku, kada takvi uvjeti više ne postoje.

Najistaknutiji među kriterijima za jednu takvu zonu jest da ona treba ostati odmaknuta od vojski, paravojnih formacija i političkih dužnosnika, što je načelo koje treba podjednako primjenjivati na “liberalne vojske suosjećanja” i na “totalitariste Trećeg svijeta”.⁷⁰

No, humanitarni prostori moraju dopustiti približno ostvarenje mnoštva drugih osnovnih “sloboda”. Kako je to opisao Brauman: “Humanitarni prostor je prvenstveno način mjerena humanitarnih

uvjeta. Oni nisu apsolutne vrijednosti. Koliko slobodno možete razgovarati s pacijentom, koliko slobodno se možete kretati u okolini ili otići na druga mjesta kako biste uočili probleme, koliko slobodno možete nadgledati dostavu i raspodjelu dobara. Ne zavaram se. Znam da to nikada neće biti savršeno, da se uvijek nalazimo u odnosima sila. Dakle, humanitarni prostor je orude za mjerjenje naše udaljenosti od sila.”⁷¹

Namjerno odmicanje od uplitanja s državama, međunarodnim organizacijama čiji ciljevi su neki drugi od humanitarnih (međunarodni razvoj ili međunarodno pravo), vojskama i paravojnim formacijama težak je proces koji zahtijeva neprestano manevriranje između političkih sila. Izbjegavanje političkog zahtijeva razumijevanje logike politike, baš kao što i izbjegavanje vojske zahtijeva razumijevanje logike vojne akcije.⁷² To humanitarce prisiljava da se upuštaju u neprestano analitičko promišljanje o situaciji dok se ona razvija. Brauman objašnjava: “To ne znači baviti se politikom ili tragati za političkim učinkom, nego to znači razumijevanje polja političkih sila na terenu i našeg mesta unutar njega. Mi proizvodimo svoju analizu, koja kombinira medicinske i političke podatke, kako bi nam pomogla da rukovodimo misijom, da minimaliziramo političke učinke, a ne kako bismo intervenirali u politiku.”⁷³ Producija i mobilizacija informacija od strane tih humanitaraca više nije etički čin komuniciranja suočećanja, mobiliziranja sramote ili govorenja istine moćnicima, nego prije skup analitičkih promišljanja čija svrha je pomoći u razaznavanju političkog utjecaja činova samih humanitarnih organizacija unutar opće dinamike krize te osiguravanje operativnih smjernica kao pomoći u označavanju i zaštiti humanitarnog prostora.⁷⁴

POLIS I POLICIJA

Neki humanitarni prostor ponekad može rasti i konsolidirati se, tako da nastanu logori: oni potom oblikuju materijalnu poveznicu između humanitarizma te masivnog i brzog procesa migracije, izgradnje i kvaziurbanizacije.

Trenutno, prema brojkama UN-a, svjetom hara vihor raseljavanja koji pogdađa 75 milijuna ljudi. Od toga je 12 milijuna izbjeglica koje

priznaje UNHCR, od kojih 4 milijuna živi u izbjegličkim logorima. Među ostalima, nekih 30 milijuna ljudi ono su što UN označava kao interno raseljene osobe – raseljene ratom ili nasiljem, ali, kao mnogi u Afganistanu, Iraku i Sudaru, i dalje unutar granica vlastite države čiji su građani. Barem 6 milijuna ljudi iz te kategorije žive u logorima. Uključivo s palestinskim izbjegličkim logorima, oko 12 milijuna ljudi trenutno živi u otprilike tisuću logora po cijelom svijetu.⁷⁵

Neovisno o njihovoj geografskoj rasprostranjenosti i broju, fizički dizajn izbjegličkih logora, prema izvornom istraživanju arhitekta Manuela Herza, potječe iz jednog jedinog konstrukcijskog priručnika UN-a koji se primjenjivao i prilagodavao u različitim kontekstima. Nakon što prijede međunarodnu granicu stanovništvo cijelih područja u zbijegu procesuiraju humanitari i organiziraju ga u gustu i ponekad podijeljenu strukturu distrikta, ulica i skloništa. Ti logori planiraju se prema medicinskim načelima pa su kombinacija improviziranih bolnica za masovno liječenje velikog broja ljudi i vojnih logora za discipliniranu kontrolu. Higijena, sanitarni čvorovi, nadzor i sprječavanje širenja zaraze, cirkuliranje usluga, infrastruktura i doprema vode, električne struje, lijekova i hrane, zajedno s odvodom otpadnih voda i odvozom smeća, svi su postali organizacijska načela jednog novog prostornog režima brojnih razdvajanja i nadziranja vremena i prostora, pri čemu se međusobno prepleću kvazivojna i kvazimedicinska načela.⁷⁶ Financirani od strane međunarodnih organizacija kao što su Odjel za humanitarnu pomoć Europske komisije, samog UN-a ili nacionalnih organizacija kakva je USAID te, naravno, milijuna privatnih donatora, ti prostori utkani su u globalnu mrežu protoka roba kroz proizvode za pomoć i u međunarodne mreže protoka informacija kroz medije.

Herz pokazuje brzinu kojom se humanitarne zone mogu konsolidirati u kvaziurbano područje. Unutar samo nekoliko dana nakon preseljenja izbjeglica iz njihovih domova uspostavljaju se razmjena i trgovina. Unutar nekoliko tjedana razvijaju se tržište za razmjenu dobara i radne snage između izbjeglica i građana zemlje koja ih je ugostila. Unutar nekoliko mjeseci skupine nastambi i distrikti pretvaraju se u “kvart”, a redovi montažnih skloništa napravljenih

od provizornih materijala kakav je plastična oplata postaju čvrste strukture sačinjene od drvenih koliba, od prijesne cigle, od pećene cigle ili od valovitih metala postavljenih u gustu strukturu distrikta i ulica koja se kondenzira u minijaturne kompleksne geografije koje se zasnivaju na svojim unutarnjim regijama i sektorima. Ostatak bez domova, sela i gradova, konstrukcija novoizgrađenih okružja i prilagodba na njih, prvi susret s mnoštvom različitih kultura, jezika i tehnologija, s humanitarnim djelatnicima i novinarima dovodi do situacije koja podriva stare društvene i obiteljske hijerarhije te nadahnjuje na nove političke aspiracije. Izvanredno stanje, iskazano riječima istraživača humanitarizma Alexa de Waala, "pogoni lokomotivu povijesti, ubrzavajući društveno-ekonomske promjene".⁷⁷ Dadaab, godine 1999. još uvijek donekle ploden trgovački grad u Keniji od nekoliko tisuća stanovnika, danas – nakon što je UNHCR oko njega podigao niz izbjegličkih logora – ima jednu od najvećih koncentracija raseljenih ljudi na svijetu, više od 450.000, uključujući i velik broj međunarodnih humanitarnih i razvojnih djelatnika.

Eksteritorijalne humanitarne prostore probijaju drugi eksteritorijalni mjeđuhurići unutar njih. "Kamioni, vozila na četiri kotača, toki-vokiji, satelitski telefoni i kompjuteri stvaraju umjetno okružje, čiji izokrenuti učinak je da timove smještaju u jedan kvazivirtualni svijet u kojemu se prostor i vrijeme mijere drugaćijim jedinicama od onih koje postoje u zemljama u kojima su se zatekli. Stoga se zatiču, a da toga gotovo nisu ni svjesni, u jednom mjeđuhuru, u 'ne-mjestu', u humanitarnoj misiji koja bi mogla biti bilo gdje i koja nije nigdje."⁷⁸

Postoje i periferni mjeđuhurići, enklave onih koji su isključeni iz isključenih, koje se nalaze na rubovima logorâ – to su provizorni smještajni kapaciteti za one interno raseljene osobe koje međunarodne organizacije ne mogu liječiti jer, iako su raseljene nasiljem ili iz nužde, još uvijek se nalaze unutar svojih država čiji su gradani pa nisu prešle međunarodnu granicu da tako steknu izbjeglički status i s njim međunarodnu pažnju. One ponekad podižu improvizirane nastambe uz rubove izbjegličkih logora kako bi se poslužile ostacima bilo kakve usluge ili kako bi trgovinom došle do bilo kakvog humanitarnog materijala iz druge ruke.

No, dok pomoć i humanitarni djelatnici ulaze u tu zonu i izlaze iz nje, prognani ljudi i izbjeglice često su u njoj zarobljeni, ili u logorima ostaju zato što nemaju kamo otići ili nemaju sredstava da nekamo odu. Iako se prema nekim svojim značajkama, kao što su gustoća, brojnost, trgovina, usluge i društveni život, logori mogu približiti urbanom okružju, pa se ponekad mogu pričiniti kao da su grad, oni takvima izgledaju, a da nisu pravi politički prostori: oni su prostori pod upravom kojima nedostaje politička moć za samoupravu pa ih se ne može smatrati polisom – gradom.

Michel Agier uvjerljivo dokazuje da depolitizirana narav humanitarnih zona neizbjježno isključuje izbjeglice iz politike. "Logoru nije potrebna demokracija da bi funkcionirao",⁷⁹ kaže jedan humanitarni menadžer, kojeg citira Agier, u logoru Tobanda, u Sierra Leoneu, u studenom 2003. godine. To Agiera navodi na pomisao da treba prekinuti poveznicu između hitne medicinske pomoći humanitarizma i arhitektonskog poriva za izgradnju logora. Pomoć bez logora je pomoć koja ne nastoji upravljati, izgradivati, razvijati kontrolu migracija. Izbjeglice, kao i svi ljudi koji bježe od rata i gladi kroz cijelu povijest, pronalaze svoj put preko granica do gradova, ili se naseljavaju i grade nove. Pomoć, ako je nužna, treba ih slijediti u te prostore radije negoli da konstruira okružja totalne kontrole kako bi se olakšalo njezino isporučivanje.⁸⁰

Bez obzira na to odvija li se ono u logorima ili naseljima straćara, odvajanje humanitarne sfere od političke treba shvatiti na način koji podupire politiku samih prognanika. Zapravo, što su politički ograničeniji ciljevi humanitarne misije, veća je šansa da će se politika pojavitи neovisno o njoj. Thomas Keenan pokazao je kako treba razumjeti potencijalnu asimetriju između tih oblika depolitizacije i politizacije. Ti termini, tvrdi on, nisu nužno oprečni – štoviše, svaki od njih može se odnositi na drugačiju vrstu politike. "Ponekad je politiku potrebno suspendirati kako bi se pronašao drugi put nazad u nju", kaže on. "Nakon što se logor isprazni od jednog oblika politike, može se pojaviti neki drugi, izvorniji: onaj koji zahtijeva pravo na politiku, da je čovjek sam provodi, a ne da bude politički objekt drugih."⁸¹

Taj uvid već je implicitno prisutan u idejama koje je Brauman iznio u razgovorima koji su doveli do ovog poglavlja, no njihove će se implikacije morati radikalizirati da bi politike humanitarizma ustupile mjesto politikama prognanika. Humanitarizam uistinu treba težiti tome da ne pribavlja ništa više od golog minimuma kako bi podupro obnavljanje života nakon nasilja i razaranja. Sve dok su izbjeglice žive postoji i potencijal za političku transformaciju. Sam život izbjeglica, njihov život kao izbjeglica, predstavlja snažan politički zahtjev s transformacijskim potencijalom, onaj koji postavlja temeljni izazov pred države i državni sustav koji ih drži u progonstvu. To je razlog zašto se naraštaji političkih vođa, od Demokratske Republike Kongo pa sve do Kosova i Palestine, formiraju iz izbjegličkih redova kako bi postali predvodnica političkih borbi. Povratak izbjeglica u politiku ima nepredvidljive posljedice, koje jesu i uvijek moraju ostati izvan dohvata humanitaraca i humanitarnih skupina. Samo kada humanitarizam nastoji ponuditi privremenu pomoć radije negoli da upravlja ili razvija, on može stvoriti prostor za politiku samih izbjeglica. Taj pomak zahtijeva da o politici pružanja pomoći razmišljamo ne samo iz perspektiva paradoksa i dilema humanitarnih djelatnika i ljudi koji ih šalju, ne samo u svezi s humanitarnim kooptiranjem, izbjegavanjem, vladanjem i odbijanjem, nego prvenstveno s pozicije pitanja o politici izbjeglica, njihovih zahtjeva, njihovih prava i njihovih potencijalnih činova, njihovih želja, njihovog obnašanja vlasti i njihovog bijega pred vlasti, njihovog potencijalnog povratka. Možda će samo s njihovim konačnim odbijanjem humanitarne pomoći u trenutku kada oni to odluče – s odbijanjem samog aparata koji ih ponekad održava u dobrom zdravlju, a ponekad djeluje tako da upravlja njihovom isključenošću – s izbjeglicama koji konstruiraju svoje vlastite prostore, samoupravu, koji iznose zahtjeve i djeluju u skladu s njima – potencijalnost njihovog političkog života biti aktualizirana. Tada bi tamo gdje su bili logori mogli nastati gradovi.

Topografski model područja oko Beit Sourika s različitim mogućim zidovima nacrtanim na njemu, u uredu odvjetnika Muhammada Dahle.
FOTOGRAFIJA: EYAL WEIZMAN, 2008.

3.

NAJBOLJI OD SVIH MOGUĆIH ZIDOVА

Za vrijeme dok je bio austrijski vojnik u Prvom svjetskom ratu, Ludwig Wittgenstein u jednom dnevničkom zapisu zabilježio je sljedeći dogadjaj. U rovu na ruskom frontu pronašao je časopis koji je opisao jedan sudske slučaj u Parizu koji je uključivao nesreću kamiona i dječjih kolica. Na tom suđenju upotrijebljen je umanjeni model. Odnos između kamiona, dječjih kolica i ljudi uključenih u slučaj bio je predočen uz pomoć minijature i lutaka. Wittgensteina, koji se nekoliko godina kasnije počeo baviti arhitekturom, taj model je fascinirao. Zato što su reprezentativni elementi u njemu – ulica, kuće, automobili i ljudi – bili opisani u nekom mjerilu prema stvarima u stvarnosti, Wittgenstein je pomislio da je taj model bio dobar primjer za strukturu jezika. Ne samo što je ilustrirao jezik kojim je vodeno to suđenje, nego je model bio svojevrsna tvrdnja, odnosno opis mogućeg stanja stvari. Ono jedino što je nedostajalo, mislio je on, bila je bol. Potom je Wittgensteinu palo napamet da bi se ta analogija mogla preokrenuti – da bi sama tvrdnja mogla poslužiti kao model koji bi mogao ustrojiti stvarnost.¹

Wittgensteinovo promišljanje o načinu na koji je jedan model mogao ilustrirati pravnički jezik može nam pomoći da donekle rasvijetlimo priču koja slijedi, priču koja se sama po sebi tiče postupaka prevodenja koji se poduzimaju tijekom suđenja, iz stvarnosti u njezin prikaz na fizičkom modelu i obrnuto.

Niz pravnih izazova protiv izraelskog separacijskog zida na izraelskom Vrhovnom sudu uključivao je unakrsno ispitivanje koje se provodilo oko jednog umanjenog teritorijalnog modela. Te procese su već iscrpno analizirali pravni stručnjaci. No, u onome što slijedi, priča je ispričana iz perspektive objekta-sudionika – samog modela.

Značajno je to da sudski procesi koji su se ticali tog zida nisu bili suđenja ljudima, nego jednom aparatu – sâm zid je bio taj kojemu se sudilo. Dakle, model nije bio predstavljen kao dokaz koji bi pomogao u utvrđivanju krivice ili nevinosti u djelima onih koji su isplanirali i izgradili taj zid – prije se radilo o tome da je pomogao da se dođe do presude o “ponašanju” samog zida. Proporcionalnost je bilo načelo koje se upotrijebilo kako bi se ocijenilo to ponašanje. U tom procesu različiti materijalni aspekti tog aparata bili su regulirani i uskladeni unutar pravnog foruma i u skladu s terminima proporcionalnosti. Taj proces pomogao je u utvrđivanju onoga što je država kasnije smatrala “korektnim” razmjerom između sukobljenih načela – zahtjeva sigurnosti za Izraelce, kako su to dokazivali vojni pravnici, i pitanja “preživljavanja” za Palestine, kako su dokazivali humanitarni predstavnici. Drugim riječima, ta suđenja bavila su se ublažavanjem prekršaja i nasilja koja je počinio zid u ime načela “manjeg zla”.

U zimu 2004. godine Muhammad Dahla, istaknuti palestinski pravnik s prebivalištem u Jeruzalemu, bio je uključen u dva značajna sudska slučaja. Jedan se dogodio pod pokroviteljstvom Međunarodnog suda pravde (ICJ) u Haagu, u kojemu je kao pravni savjetnik palestinskog tima pomogao u pisanju žalbe protiv ovlasti države da izgradi zid na okupiranoj Zapadnoj Obali, a drugi na izraelskom Vrhovnom судu pravde (HCJ) u Jeruzalemu, gdje je, u korist nekoliko zemljoposjednika iz palestinskog sela Beit Sourik (selo sjeverozapadno od Jeruzalema koje živi od poljoprivrede), pomogao u pisanju žalbe protiv segmenata rute zida koja bi ih razdvojila od 300 rali njihovih polja.² U oba slučaja, trebao bih dodati, i ja sam odigrao malu ulogu – jedna karta koju sam napravio iznesena je kao dokaz.

Drugi angažman stigao je kao rezultat prvog. Vidjevši intervj u s Dahlom na Al Jazeera, čitatelji Beit Sourika nazvali su ga na njegov mobilni telefon dok je još uvijek bio u Haagu. Dahla ih nije odmah pristao zastupati. Taj slučaj predstavljao je vjekovnu dilemu: je li suradnja s izraelskim pravnim sustavom kako bi se umanjile pretjeranosti okupacije vrijedan cijene da ju se legitimizira?

Vojni odvjetnici i tim odvjetnika Muhammada Dahle tijekom pripremanja prezentacija na Vrhovnom sudu pravde u Jeruzalemu, nekoliko minuta prije početka rasprave. FOTOGRAFIJA: BIMKOM, 2004.

Dahla je jedan od najutjecajnijih iz generacije palestinskih pravnih aktivista koje srećemo na području Palestine koje je Izrael zauzeo 1948. godine. On je jedan od utemeljitelja i bišvi predsjednik (1997. – 2000.) Adalah, pravnog centra za prava Arapa.³ Zastupao je takve istaknute političke ličnosti poput Azmi Bishara, utemeljitelja i vode Nacionalnog demokratskog saveza, stranke čiji je član. Savez je formiran 1995. godine u suprotnosti sa Sporazumima iz Oslo. Platforma stranke je borba za preobrazbu države Izrael u demokraciju za sve njezine gradane, a ne samo za židovsku većinu. Uz potporu Adalah i svojeg privatnog ureda, odluka Dahle da surađuje s institucijama izraelske države zasniva se na jednoj racionalno-instrumentalnoj odluci. On je svoje slučajeve odabirao iz razloga što predstavljaju pravne izazove uspostavljanja presedana koji razotkrivaju paradokse između pretvaranja države da je demokratska i primjera njezine kolonijalne stvarnosti.⁴ Bio je to pokušaj da se izvrši oblik immanentne kritike u kojoj sam zakon postaje predmetom političkog osporavanja. No, to mu se često objalo glavu.

Po povratku u Jeruzalem Dahla je preuzeo slučaj seljakâ. A dogodilo se i to da je "istovremeno", kako je on to objasnio, "morao u

Robotička CNC kompjuterska izrada jednog topografskog modela.

FOTOGRAFIJA: EYAL WEIZMAN, 2008.

Haagu uložiti žalbu protiv nelegalnosti cijelog zida i protiv pojedinosti njegove primjene u Jeruzalemu”.⁵ I dok se o tom problemu u Haagu raspravljalo u relativno apstraktnim terminima, a savjetodavni proces je utvrdio nelegalnost zida *tout court*, na Vrhovnom sudu pravde u Jeruzalemu slučaj se morao uhvatiti u koštac s fizičkim pojedinostima planiranja i implementiranja. Baveći se tim projektom segment po segment, slučaj je istražio takve detalje kao što su improvizirani betonski elementi, bodljikava žica i žičana klupka, raspored kuća u selima, nagibi brežuljaka i radovi na cestama, bazeni za navodnjavanje, polja i voćnjaci, nišanske crte i dometi određenih oružja.

Da bi dokazale svoju poziciju, obje strane upotrijebile su različita sredstva predstavljanja: topografske karte, planove, zračne i satelitske snimke, fotografije i video-dokumentaciju, kao i odgovarajuća sredstva prikazivanja. Frustrirani jer nisu bili u stanju razumjeti ključne detalje slučaja, suci su odgodili suđenje za deset dana, zahtijevajući – vrlo slično kako bi to mogao učiniti neki profesor arhitekture od

svojih studenata – da se podnosioci tužbe vrate s umanjenim fizičkim modelima.

Uz pomoć skupine aktivista za prava na planiranje, Dahlin tim, nevješt u umijeću pravljenja modela i u početku nesiguran što učiniti, dao je da im model napravi jedna tvrtka koja se specijalizirala za pravljenje terenskih modela za vojsku. Čovjek koji je napravio model objasnio je prednost tog obrata: “Budući da smo radili za vojsku, razumjeli smo logiku njihovog načina razmišljanja... [Suđenje] je bilo ratna igra, s dvije strane, koje obje igraju na istom terenu, a svaka nastoji pobijediti drugu.”⁶ Pravljenje tog modela bilo je prvo u nizu tih obrata. Načinjen je pomoću kompjuterski vođene glodalice iz pjene velike gustoće. Potom je obojan, a “naglasila se topografija, polja i voćnjaci”⁷ koji su bili važni podnosiocima tužbe, pa je isporučena u Dahlin ured. I tako, prvi model zida koji je ikada bio napravljen nije napravila strana koja je podigla taj zid, nego oni koji su mu se protivili.

Tijekom vikenda prije nego što je sudski proces nastavljen Dahla se susreo sa skupinom umirovljenih izraelskih sigurnosnih dužnosnika koji se nazivaju Vijeće za mir i sigurnost (PSC). Nekoliko tjedana ranije dobili su status *amici curiae* – “prijatelja suda” – što je termin koji je označavao volontere koji su nudili stručno znanje kako bi pomogli sudu u donošenju njegovih službenih odluka.⁸ Oni su pomogli Dahli da shvati neke “praktične sigurnosne nužnosti” podizanja barijera, kako bi mogao učinkovito zagovarati neku alternativu zidu kako ga je izgradila država. “Bilo je to poput vojnog seminara”, prisjetio se Dahla, “bio je to ubrzani tečaj vojne i sigurnosne terminologije, učenje termina poput ‘nadzorna uzvisina’, što je povиšeno mjesto koje predstavlja prijetnju, ‘balistička oružja’ nasuprot ‘oružja ravne putanje’ (...) bilo je to vrlo složeno, ali na kraju sam se osjećao kao da bih mogao postati general u palestinskoj vojski!”⁹

Kada su sjeli da posavjetuju Dahlu, bivši časnici povukli su različite linije po modelu. Crvenom bojom povukli su liniju duž koje su izraelski sigurnosni gradevinari započeli podizati zid. Plavom bojom povukli su drugu liniju, onu alternativnog zida čija ruta je bila manje invazivna od crvene, ali ipak zid – “alternativa manjeg zla”, tako su je nazvali, koja je ostavila veću površinu polja u rukama

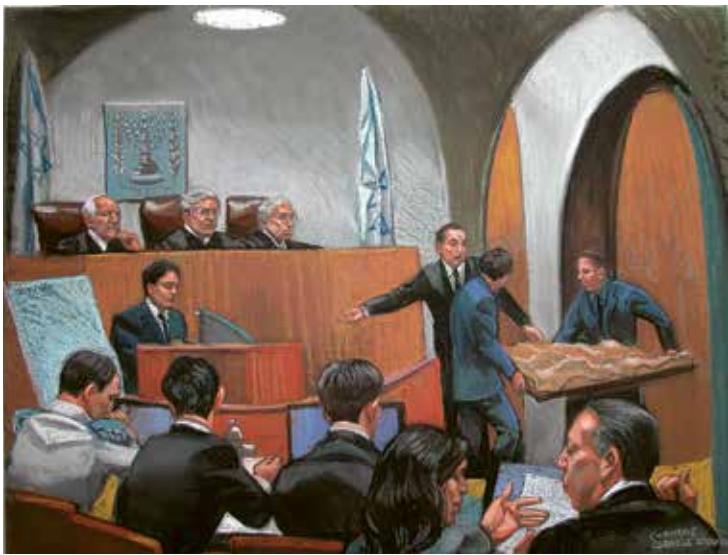
Topografski model područja oko Beit Sourika s različitim mogućim zidovima. Crvenom bojom označena je ruta koju je izgradila vlada, a plavom je označena linija "manjeg zla". Uočite da plava linija prelazi preko zelene linije. FOTOGRAFIJA: EYAL WEIZMAN, 2008.

Palestinaca. Dahla, koji se nije složio da je ta linija koju su povukli časnici dovoljno umanjila posezanje izraelske države u zemlju seljaka iz Beit Sourika, ili je jednostavno bio nesklon prihvaćanju stava bivših generala, povukao je još jednu plavu liniju, koja se protezala još bliže Zelenoj liniji: granici iz 1967. godine. U našem razgovoru Dahla je naglasio da tu liniju ne treba zamijeniti s "konkretnim prijedlogom za drugi zid", nego je prije treba shvatiti kao taktički potez: "Nacrtali smo drugu liniju kako bismo dokazali sudu da čak i prema sigurnosnoj zamisli koju je predstavila vojska postoji mogućnost za 'manje drastičnu sredinu' – jednu drugu moguću rutu koja bi nanijela manje štete seljacima (...) i to na osnovu toga da sud crvenu [državnu] rutu proglaši nelegalnom."

Na jednom ili dva mesta plava linija koju je on povukao prešla je preko Zelene linije u izraelski teritorij. "Vojska je rekla da je Zelena linija irelevantna, da rutu zida diktira samo sigurnost i topografski

razlozi, a ja sam taj argument htio raskrinkati kao absurdan, pa sam u nekim područjima protegnuo plavu liniju na izraelsku stranu Zelene linije jer je topografija tamo bila bolja iz sigurnosne perspektive. Ako je međunarodna granica irelevantna, mora biti irelevantna prema obje strane (...) pa bi država trebala konfiscirati zemlju Izraelcima [kako bi na njoj gradila] – zapravo, zašto ne?”¹⁰

Kada je, deset dana kasnije, sud ponovno zasjedao, Dahla je donio model u sudnicu. Zgrada Vrhovnog suda u Jeruzalemu dovršena je u ranim 1990-im godinama. Sa svojim brojnim aluzijama na biblijski, mistički i jeruzalemski stil, dobila je puno tuzemnih i ponešto inozemnih pohvala od onih koji vole pretjeranosti postmodernizma. To je dobro uređena zgrada, ali nije posebno podesna za prezentaciju arhitektonskih modela, možda zato što sudbena uloga vrhovnog suda obično ne uključuje preispitivanje dokaza.

Vratari unose topografski model u Vrhovni sud pravde u Jeruzalemu, slučaj Beit Sourika iz 2004.

ILUSTRACIJA: CHRISTINE CORNELL [S EYALOM WEIZMANOM], 2008.

Stranke u procesu napuštaju svoja mesta i okupljaju se unutar središnje arene. ILUSTRACIJA: EYAL WEIZMAN, 2008.

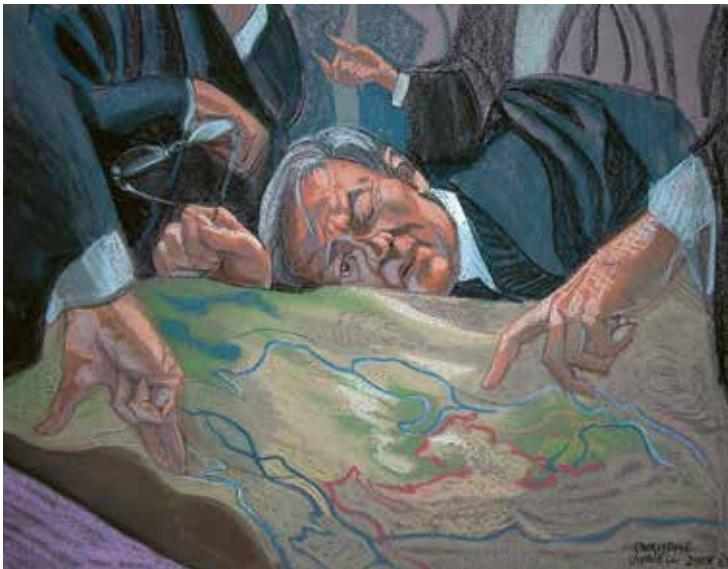
Dahla se prisjetio da su se vratari koji su unijeli model "vrtjeli ukrug ne znajući gdje da ga stave". Netko je dobio ideju: na brzinu je iz kantine u zgradu donesen neki stol i postavljen ispred sudačke kluge. Dahla se prisjetio da zato što je sudačka klupa bila previsoka, a stol prenizak, suci nisu mogli vidjeti model s mesta na kojem su sjedili pa su se morali spustiti da ga dobro vide. Suci su također pozvali odvjetnike obiju strana da im se pridruže. Podnosioci tužbe, branitelji i suci okupili su se oko modela. Neki ljudi iz publike približili su se da bolje čuju raspravu. Sudom je privremeno zavladao nerед. Fizička prisutnost tog modela poremetila je sudski protokol, a uvela je vlastita

jezična pravila. Kasnije, Dahla se prisjetio: "Odjednom se nitko više nije služio terminima kao što su 'cijenjeni suč' ili 'moj učeni prijatelju'." Shulamit Hartman, jedan od aktivista koji je pomogao Dahli u stvaranju modela i koji je toga dana bio prisutan u sudu, primijetio je: "Prisutnost modela u sudnicu je unijela vrlo dramatične promjene. Uobičajena struktura i 'red' prekinuti su, a došlo je do neuređenog razgovora." Ljudi vole modele. Modeli su poput igračaka – reducirani svjetovi pod kontrolom. Hartman je također pomislio da je model doveo do toga da su se izraelski pravnici "prisjetili svoje mladosti dok su služili vojsku".¹¹ Na taj i druge načine model je postao najvažniji subjekt u raspravi koja je uslijedila. Kao oblik pravnog dokumenta, model je učinio dostupnim predmet rasprave i pokrenuo upotrebu jednog specifičnog jezika uz pomoć kojega se ta rasprava mogla dogoditi. Proceduralna promjena koju je uveo model isforsirala je i stoga odredila parametre te rasprave. Taj sudski proces počeо

Stranke se okupljaju oko modela.

ILUSTRACIJA: CHRISTINE CORNELL [S EYALOM WEIZMANOM], 2008.

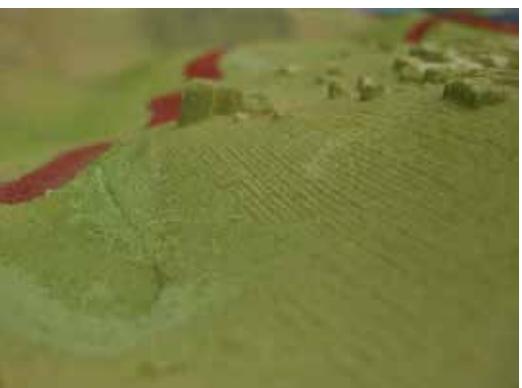
Sudac Aharon Barak preispituje različite rute.

CHRISTINE CORNELL [SA EYALOM WEIZMANOM], 2008.

je sličiti sastanku arhitekata, tijekom kojega su sukobljene strane svoje poante isticale na modelu, ponekad poravnavajući svoja pisala na njegovoju umanjenoj topografiji iskušavajući alternative.¹² Pravne pozicije tako su prevedene u varijacije u pozicijama linija, a te rute postale su dijagrami koji su poticali tenzije, rasprave i odnose sila. Ti procesi kasnije su se mogli iščitati proučavajući rute. Wittgensteinova zamjedba o modelima produktivna je za razumijevanje situacije koja je u žarištu našeg interesa: model koji se predstavio na sudu generirao je geografsku gramatiku kako bi "zakon" uobliočio fizičku stvarnost, na sličan način na koji šahovska ploča diktira mogućnosti šahovske igre.

VOJSKA: "Ruta koju su nacrtali podnositelji tužbe neprihvatljiva je jer ne uzima u obzir prijetnju naseljima. Postavljanje ograde toliko blizu naseljima mogla bi ih izložiti neprestanoj paljbi... ograda mora prelaziti preko vrhova brežuljaka kako bi omogućila topografski nadzor doline, a ovakva kako ste je ovdje nacrtali, neprestano bi bila izložena snajperskoj vatri."

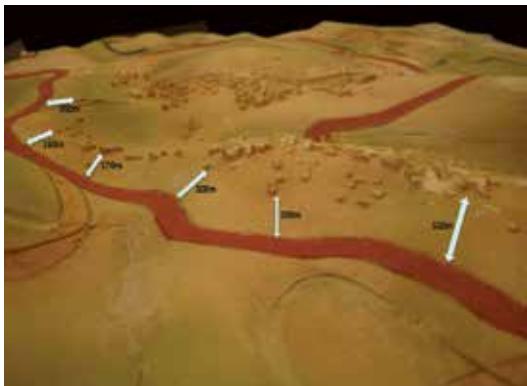
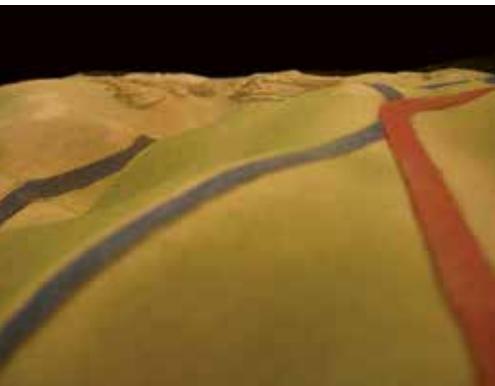

VOJSKA: "Osim što je ruta koju ste vi predložili prestrma i što otvara složene inženjerijske probleme, uz ogradu idu ceste pa ruta ne bi trebala biti strmija od 6 do 7%."

DAHLA: "Što je barijera dalje od sela, to je sigurnija."

MATERIJALNA PROPORCIONALNOST

Presuda je donesena 30. lipnja 2004. godine. Zasnivala se na tome kako je sud protumačio načelo proporcionalnosti. Glavni sudac Aharon Barak, koji je pročitao i donio presudu, objasnio je da je " ruta preispitana prema mogućoj alternativi koja nam je predstavljena". Prosudba bi se stoga trebala donijeti na osnovu toga "je li povećana sigurnost koja se postiže s obzirom na nama predstavljenu alternativu ekvivalentna u odnosu na specifičnu štetu počinjenu u tom slučaju".¹³ Sud je odgovorio negativno: ta ruta, vjerovao je sud, bila je disproporcionalna šteti učinjenoj životima seljana Beit Sourika. No, što je bila proporcionalna trasa? Koliko se rali okupirane zemlje, litara maslinovog ulja, tona pšenice, ili muke ili potrošenog vremena može izbalansirati prema optimalnoj vidljivosti iz nekog vojnog vozila dok, recimo, skreće ulijevo? Na to pitanje očito će drugačije odgovoriti oni koji upravljaju tim vozilom (ili oni koji su im to zapovjedili) i oni koji užgajaju i žanju. No, prema gledištu sudaca Vrhovnog suda, opće dobro predložene rute išlo je na ruku jedne populacije – izraelskih židovskih kolonizatora – a odmjeravalo

VIJEĆE ZA MIR I SIGURNOST: "Blizina [rute] kućama u palestinskim selima ne samo da je bila nepotrebna iz sigurnosnog kuta gledanja nego je, uslijed ozbiljne štete za lokalno pučanstvo i posljedičnu napetost, zapravo pogubna za sigurnost."

se naspram manjeg zla koje se činilo pojedincima – palestinskim poljoprivrednicima duž tog puta.

Čini se da je sud bio uvjeren da je zid koji je nacrtalo Vijeće za mir i sigurnost – onaj srednji – na Dahlinom modelu bio najmanje štetan. Jedan od umirovljenih generala PSC-a izjavio je, nakon što je “pravna pobjeda” bila objavljena u slučaju koji je uslijedio, da je alternativna ruta “prema gledištu palestinskih podnosioca tužbe najmanje od svih mogućih zala”.¹⁴ I tako se dogodilo da je taj ogroman sustav posredovan načelom proporcionalnosti izvršio panglosovsku funkciju stvarajući za Palestinece “najbolji od svih mogućih zidova”.

Kritički pravni stručnjak Aeyal Gross kasnije je uvjerljivo objasnio da sudsko tumačenje načela proporcionalnosti zapravo nije bilo primjerenovo. Štoviše, izjavio je on, to suđenje ilustrira način na koji Vrhovni sud u Jeruzalemu upotrebljava doktrinu proporcionalnosti kako bi legitimirao izraelsku okupaciju Palestinskih teritorija.¹⁵ Radije negoli da jednostavno djeluje kao retroaktivno opravdanje čina koji je već počinjen, Vrhovni sud je postao instrument u reguliranju okupacije neznatno ublažavajući najgore posljedice vojnog nasilja.

DAHLA: “Ako je, kako vi to kažete, učinkovit domet osobnog naoružanja 500 metara, barijeru onda treba pomaknuti dalje od posljednjih domova u selu kako bi se zaštitali vojnici koji patroliraju uz nju.”

Njegova presuda u slučaju Beit Sourika obznanjena je nekoliko tjedana prije nego što je Međunarodni sud pravde u Haagu objavio vlastito savjetodavno mišljenje. U onome što je Gross nazvao “sjenom Haaga nad Jeruzalemom”, presuda Vrhovnog suda u Jeruzalemu i trenutak njezine obznane značilo je preduhitriti onu Međunarodnog suda za zločine – i učinio je to kako bi podupro argument države Izrael da ona pravedno i nepristrano provodi vladavinu zakona u svim slučajevima, uključujući one koji se tiču okupiranih Palestinaca.

Sama suština i prisutnost zida je očevidno, materijalno utjelovljenje državne ideologije i njezine zamisli o kolonijalnoj, teritorijalnoj i demografskoj sigurnosti. To je naravno samo najuočljiviji element unutar skupa zidova, razdvojenih cesta i kontrolnih postaja, zajedno s nevidljivom mrežom sustavâ dozvola, koji provode politiku razdvajanja uzduž i poprijeko cijele Palestine. No, pojedinosti te rute nisu izravan proizvod vladinog planiranja odozgo prema dolje. Nabori, plohe, utori i zavoji te rute označili su relativnu snagu različitih sudionika dovedenih da se prema njoj postave kao različite strane i odmjere relativnu snagu svojih argumenata. Upravo u tom kontekstu zid se i počeo pojavljivati kao “politička plastika” – prostorni proizvod napravljen i prepravljan kako su političke snage poprimale fizički oblik, svojevrsni dijagram ravnoteže sila koje ga oblikuju. Danny Tirza, glavni projektant zida i predstavnik Ministarstva obrane u sudskom sporu oko Beit Sourika, nazvao je pravno potaknute fluktuacije te rute “političkim seismografom koji je poludio”.

Oblikovan sudskim procesom, za zid bi se moglo reći da je bio forenzički konstruiran. Načelu proporcionalnosti dao je materijalnu i prostornu dimenziju. Dakle, materijalna proporcionalnost mora biti ime za proces uz pomoć kojega analiza proporcionalnosti pomaže u konfiguriranju struktura i teritorijalne organizacije. To je proces uz pomoć kojega se jedna etička/pravna ekonomija prožima sa znanošću inženjeringu i pravljenja stvari. Kroz njega, pravo se mobilizira u materijalno djelovanje, uređujući raspodjelu prava duž arhitektonskih formacija i tehnoloških sustava. Materijalna proporcionalnost daje novi smisao ideji sigurnosti. Sigurnost se više ne shvaća kao nešto što

postoji samo na jednoj strani jednadžbe, na drugoj strani od one na kojoj počivaju preživljavanje i humanitarna pitanja. Ona prije tvori integriranu logiku koja uključuje pitanja kao što su preživljavanje, ljudska prava i humanitarne preokupacije unutar logike sigurnosti. Radije negoli da se suprotstavi poljoprivrednim potrebama palestinskih poljodjelaca, to shvaćanje sigurnosti nastoji obuhvatiti i prihvatići njihovu zabrinutost za poljoprivrednu produktivnost.

Kroz ideju proporcionalnosti razlike i neslaganja, sukobi i proturječja postaju "produktivni". U procesima koji se tiču proporcionalnosti, u kojima se postavljaju pitanja normativne umjerenosti, proturječni ciljevi različitih subjekata – vojnih predstavnika, neovisnih gradevinara, medija, boraca za zaštitu ljudskih prava, nevladinih organizacija, društvenih pokreta kao i samih žrtava, onih koji provode nasilje i onih koji djeluju kako bi ga obuzdali – doprinose raširenom sustavu sigurnosti koji oblikuje fizičku stvarnost.

Iskazano političkim terminima, fleksibilna narav zida, njegova sposobnost da se preoblikuje odgovarajući na pritiske i pregovore, uklonila je otvoren sukob i otpor duž jedne rigidne linije. Vrhovni sud je postao arena za pregovore o stupnjevima, mjeri i balansima.

Budući da se taj proces pokrenuo tijekom godina kada je Intifada bila na vrhuncu, pregovori su se premjestili iz političkog polja u sudske domene, a nisu ih vodili politički predstavnici, nego odvjetnici koje su unajmili privatni poljodjelci. Ako ikada dođe do toga da zid obilježava granice smanjene privremene palestinske države, bit će to prva takva granica čijem su dizajnu pridonijeli humanitarni odvjetnici. Upravo na taj način sudske procese Beit Sourik predstavlja odraz granica procesa "participatornog dizajna" – što je inače jedan banalan proces koji se zasniva na pseudokonzultaciji unutar unaprijed definiranih granica koje su u ovom slučaju dopustile ljudima da sudjeluju u konstruiranju jednog od instrumenata kojima se nad njima vrši najbrutalnije nasilje, represija i razvlašćivanje. I tako se, slučaj po slučaj, segment po segment, usredotočenjem na rješavanje problema, ublažavanje i konzultiranje, jedno značajno geopolitičko pitanje rasformiralo i transformiralo u jedan humanitarni problem.

Karta područja oko Beit Sourika s ucrtanim alternativnim zidovima.

ILUSTRACIJA: BIMKOM, 2004.

Michael Sfard je odvjetnik za zaštitu ljudskih prava i jedan od najistaknutijih glasova političkog protivljenja izraelskom kolonijalizmu. Zastupao je palestinske zemljoposjednike u većini slučajeva koji su s obzirom na zid uslijedili na Vrhovnom sudu u Jeruzalemu. On je objasnio narav svojeg sudjelovanja u dizajnu i ruti zida poput nekog inženjera koji opisuje način na koji neko polje sila djeluje na materijalni oblik:

Odvjetnici za zaštitu ljudskih prava koji podnose tužbe protiv te barijere zapravo su i u praksi jedna sila koja dizajnira zajedno s drugim silama konačnu rutu zida (...) zatekli smo se kako pomažemo vlastima u dizajniranju boljeg zida, zida koji ide rutom koja je podobnija. Mi upozoravamo vlasti na mnoge različite probleme koje ruta koju su oni dizajnirali uzrokuje za odvijanje

života (...) To je uloga koju vojska želi da ja odradim jer ona ne zna (...) Potreban sam im kao posrednik kako bih im pomogao da stvore sustav koji funkcionira bolje i može trajati duže. Vrlo mi je teško to izreci, ali postoji nekoliko mjesta na kojima sam dizajnirao zbiljsku rutu zida. Postalo mi je jasno da sam ja zapravo jedan od njegovih arhitekata.¹⁶

Zasigurno ne nedostaje kritičke samosvijesti kod istaknutih odvjetnika kakvi su Dahlia i Sfard. Zapravo, većina sudionika u sudskim borbama protiv okupacije promišljali su, na ovaj ili onaj način, o njihovoj sprezi s njom. Godine 2007., povodom četrdesete godišnjice okupacije, Sfard je pridonio formiranju radne skupine izraelskih i palestinskih odvjetnika, uključujući predstavnike većine skupina za zaštitu ljudskih i gradanskih prava, "kako bi zajednički preispitali desetljećima dugu borbu protiv okupacije kroz tužbe Vrhovnom судu i druge parnične procese". U situaciji u kojoj se pravosudni sustav doima kao da ga je regrutirao obrambeni establišment, pomislili su da je vrijeme da izraelski odvjetnici razmotre alternativne oblike djelovanja pukom podnošenju tužbi Vrhovnom судu. Njihove ideje uključivale su povezivanje lokalnih pravnih borbi s međunarodnim pravnim djelovanjem, bojkote lokalnih sudova i potpuni prijelaz s tehničkog legalističkog aktivizma na otvoreno politički. Te alternative sudionici te radne skupine tek trebaju pretočiti u djelo – uglavnom zato, kako su to i sami primijetili, što bi to značilo "žrtvovanje pojedinaca koji traže njihovu pomoć", a moglo bi dovesti i do ukidanja organizacija kojima upravljaju, što ukazuje na činjenicu da su prihodi palestinskih zemljoposjednika u rubnom području obrnuto proporcionalni prihodima odvjetnika koji ih zastupaju.

ZID KAO POLITIKA HUMANITARNOG MINIMUMA

"Zid" se, naravno, nije mogao svesti samo na njegovu fizičku strukturu i njegovu rutu. On je heterogen i isprepleten skup međusobno povezanih sustava fortifikacije, arhitektonskih konstrukcija ("terminala"), tehnologija detektiranja, automatskih oružja, zračnih i (u slučaju Gaze) mornaričkih sustava kojima upravlja mnoštvo institucija

prema uvijek promjenjivim administrativnim procedurama, kalkulacijama, taktikama, etičkim, pravnim i humanitarnim pravilima (koji zahvaćaju nešto od značenja onoga što je Foucault nazao "aparatom").¹⁷ Organizacije koje upravljaju zidom sudjeluju u monitoringu, kontroli i moduliranju svega što kroz njega prolazi – hrane, goriva, električne energije i medicinske pomoći.

I dok se ta fleksibilna ruta zida polako stvrdnjava u jedan konačni oblik, propusnost njegovog sestrinskog sustava fortifikacije, žičana ograda oko Gaze, još će se modulirati mehanizmima proporcionalnosti manjeg zla. Dok se slučaj Beit Sourika bavio fleksibilnošću rute zida na Zapadnoj Obali, slijedeći slučaj odnosi se na njegovu propusnost: stupnja do kojega propušta osnovne potrepštine.

Stezanje opsade Gaze kulminacija je procesa koji se odvijao tako da se izraelska kontrola te enklave preobrazila iz fizičke "okupacije" – teritorijalnog sustava kontrole koji se temeljio na mreži vojnih baza, cesta i naselja, koja je rasformirana 2005. godine – u "humanitarni menadžment", koji se provodi kao kalibriranje tokova za održavanje života bitnih resursa kroz fizičku ogradu, čija je svrha da cijelo stanovništvo održava blizu najniže granice fizičkog preživljavanja.¹⁸

U rujnu 2007. godine, nekoliko tjedana nakon što je Hamas preuzeo nadzor nad Pojasom Gaze, navodeći neprestanu raketnu vatru te organizacije na izraelske gradove, izraelsko političko-sigurnosno ministarsko vijeće proglašilo je Gazu "neprijateljskim entitetom". Bila je to izjava koja se svodila na objavu rata – a da se Gazi nije dao status države – i koja je ocrtala izraelski cilj: "Ograničiti kretanje roba u Pojasu Gaze, ograničiti opskrbu gorivom i električnom strujom te ograničiti kretanje osoba koje ulaze u Pojas i izlaze iz njega." Također je opisala implementaciju sustava za reguliranje i ublažavanje tih restrikcija. Ta ograničenja, navodi se dalje u toj objavi, "provodit će se u skladu sa zakonskom procjenom, a u obzir će se uzimati humanitarna situacija, i to s namjerom sprječavanja humanitarne krize".¹⁹ Izrael je tako svoju strategiju preusmjerio s nastojanja da naškodi ekonomiji Gaze na njezino totalno uništenje i njezino zamjenjivanje sustavom humanitarne

uprave. U tome je kao njegov partner sudjelovao Mubarakov režim koji je kontrolirao egipatsku kratku granicu s Gazom u Rafahu u koordinaciji s izraelskom opsadom.

Iako pragove poput izglađnjelosti znanstveno određuju različite međunarodne organizacije i prehrambene agencije,²⁰ granica "humanitarnog minimuma" ne postoji kao kategorija u međunarodnom humanitarnom pravu.²¹ No, ona je utvrđena u sudskom postupku osporavanja kao odgovor na podnošenje tužbe (Slučaj HCJ 9132/07) koju je 28. listopada 2007. godine na Vrhovnom sudu podnio Adalah zajedno s jedanaest drugih organizacija za zaštitu ljudskih prava i humanitarnih organizacija iz Izraela i Gaze.

Ta tužba se protivila politici opsade, ali je dodala: "Čak i ako je zatvaranje zamišljeno kako bi poslužilo nekakvoj prikladnoj svrsi, taj čin zasigurno ne bi mogao izdržati test proporcionalnosti pa je kao takav nelegalan." Istaknuli su da je opskrba već dobrano pala ispod minimuma za koji je UN rekao da je nužan – ukupno 140 megawata električne energije, 900 kamiona zaliha tjedno, uključujući 625 kamiona prehrambenih proizvoda i medicinskih potrepština, te 275 kamiona "drugih nužnih stvari" kao što su sredstva za održavanje osobne i kućne higijene, materijali za čišćenje kuće i druge potrepštine.²² Podnositelji tužbe stoga su ustvrdili da je u Gazi humanitarna kriza na djelu od ranih 2000-tih godina, ako ne i ranije,²³ a zalagali su se za to da se proces smanjivanja opskrbe mora zaustaviti i preokrenuti. Odgovarajući na to, izraelska vojska je insistirala na tome da se prag ispod kojega bi "stanovnici Pojasa Gaze pretrpjeli štetu koja nadmašuje ono što je nužno" još uvijek nije prešao.²⁴ Prema mišljenju vojske, još je bilo prostora za daljnju redukciju. Jednom drugom prilikom, kada se izraelska država našla pod optužbama da se namjerno poslužila izglađnjivanjem kao sredstvom kolektivnog kažnjavanja, ured za odnose s javnošću izraelske vlade novinarima je elektronskom poštom poslao kopije menija na engleskom jeziku restorana u jednom hotelu u Gazi koji posjećuju stranci.²⁵ Bila je to travestija jednako toliko primitivna kao da je netko osporavao žestinu gladi u Etiopiji 1985. godine pozivajući se na meni najskupljeg restorana u Adis Abebi.

Središnji zadatak tog sudskog procesa bio je prvo definiranje praga humanitarnog minimuma, a onda pronalaženje mehanizma da ga se pridržava. Vojni predstavnici na sudu su obećali da će zadatak smanjivanja opskrbe “biti izvršen s najvećom odgovornošću i ozbiljnošću”, postupno, a zasnivat će se na tjednim procjenama stručnjaka za sigurnost, međunarodno pravo i humanitarizam te elektrotehniku. Ti stručnjaci bi također održavali “kontakte s UN-ovim agencijama, međunarodnim nevladnim organizacijama i palestinskim zdravstvenim djelatnicima” koji će pomoći u ustanovljavanju postoje li “ikakve naznake nastanka humanitarne krize”. Ako bi se pojavili bilo kakvi znakovi takve humanitarne krize, vojska je uvjerila sud da će “povećati količinu električne energije [kao i drugih potrepština]”.²⁶

Humanitarni minimumi bili su definirani u odnosu na različite tipove potrepština. Tim koji je sakupljao te podatke za Ministarstvo obrane konzultirao je istraživanje koje su provele znanstvene institucije i druge organizacije koje rade na ublažavanju gladi u humanitarnim misijama po cijelom svijetu. Kada je riječ o ishrani, pragovi su utvrđeni uz pomoć lječnika i humanitarnih specijalista za nutricionizam. Drugi važan izvor metode za izračunavanje i nadgledanje opskrbe s obzirom na politiku opsade bile su studije provedene u svrhu procjenjivanja učinaka režima sankcija koje su nametnute Iraku pod vodstvom Amerikanaca nakon prvog Zaljevskog rata, koji se zasnivao na izračunima hrane i lijekova.²⁷ Poput sankcija Iraku, opsadu Gaze stvarali su i usavršavali mjesecima, a na sličan način je uključivala ogromnu mrežu vojnih i civilnih institucija; na sličan način su je predstavili kao provođenje nadzora na najblaži i najjeftiniji način; a i opravdavala se, što je najznačajnije, na sličan način kao alternativa puno lošijem scenariju vojne invazije – moramo se prisjetiti da je jedan od najpopularnijih i najzavodljivijih slogana zagovornika mira tijekom pripreme za rat u Iraku bio “dajte sankcijama šansu”, i to bez obzira na činjenicu da su sankcije dovele do smrti više od pola milijuna iračke djece.²⁸

Postojanje vojnog dokumenta naslovlenog *Crvene linije* prvi put su u *Ha'aretzu* obznanili Yotam Feldman i Uri Blau u lipnju 2009. godine.

U listopadu 2010. godine slični dokumenti objavljeni su u cjelini nakon što je izraelska nevladina organizacija Gisha (Pravni centar za slobodu kretanja) provela uspješnu peticiju za slobodu informacija. Dokument *Crvene linije* sugerirao je minimalni broj kalorija potreban da održi stanovništvo Gaze od 1,5 milijuna ljudi na razini koja je neznatno iznad UN-ove definicije izglađnjelosti. Posluživši se humanitarnim standardima, dužnosnici su izjavili da su potrebe odraslih muškaraca 2.100 kalorija dnevno, žena 1.700, a djece različitih vrijednosti, ovisno o spolu i dobi. Izračunali su količinu hrane koja se proizvede u Gazi i broj ljudi u Pojasu. Ukupan broj kalorija do kojeg se stiglo potom je dalje podijeljen na žitarice, voće i povrće, meso, mlijeko i ulje. One su zatim preračunate u tone i broj kамиона međunarodnih agencija – Izrael je odbio financirati te dostave – kojima je dopušten ulaz u Gazu. Dov Weisglass, savjetnik Premijera Ehuda Olmerta, objasnio je razlog: “Ideja je staviti Palestince na dijetu, ali ne toliko da umru od gladi.”²⁹ Prema skali koja se neprestano mijenja, određene vrste hrane definirane su kao “esencijalne”, kao što su kaki, banane i jabuke – i obično sve ono što je bilo u neprodanim zalihamama kojih se nisu mogli riješiti izraelski veletrgovci u bilo kojem trenutku. Ostale vrste hrane koje su se smatrале “luksuznom” – kao što su marelice, šljive, avokado i grožđe – bile su zabranjene.³⁰

Baruch Spiegel, rezervni general izraelske vojske, najbolje utjelovljuje izraelske pokušaje da zavlada Pojasom “upravlјajući” tom humanitarnom situacijom kao instrumentom državne politike. Njegova karijera u posljednjih nekoliko godina najbolje sažima izraelski strateški prijelaz s teritorijalnog sustava dominacije na humanitarno upravljanje. Prije toga Spiegel je bio na čelu tima koji se bavio “civilnim i humanitarnim pitanjima uzrokovanim zidom i nadzornim točkama” na Zapadnoj Obali. Blisko je suradivalo s palestinskim i izraelskim nevladinim organizacijama te međunarodnim organizacijama u njihovim naporima da preusmjere rutu zida ili da otvore ono što vojska naziva “humanitarnim vratima”. Budući da je Dahlil tim osigurao “pravni poraz” države u slučaju Beit Sourika, njegov rad uštedio je vojsci mnogo vremena i novca, izbjegavši dugotrajne i skupe sudske procese, jer je bio zadužen

za određivanje alternativa toj ruti u izvansudskim nagodbama. Spiegelova sljedeća pozicija, na koju je postavljen tijekom napada na Gazu godine 2008./2009., bilo je mjesto ravnatelja privremenog "humanitarnog ratnog zapovjedništva" smještenog u jedan od terminala u zaposjednutom području Gaze. Ratno zapovjedništvo je bilo mjesto gdje su se sastajali izraelski vojni časnici i humanitarni djelatnici, a među njima su bile agencije UN-a kao što su UNRWA (UN-ova Agencija za pomoć i rad, koja se bavi palestinskim izbjeglicama), WFO (Svjetska organizacija za hranu) i WHO (Svjetska zdravstvena organizacija), ICRC, USAID te povremeno predstavnici EU-a i različitim međunarodnim nevladinim organizacijama. Zadatak tog foruma bilo je, naravno, rješavanje humanitarnih problema nastalih kao rezultat nemogućnosti da se pod paljbom prebaci barem minimum humanitarnih potrepština, utvrđivanje potreba i kriznih situacija te odgovorā na njih. Spiegel je objasnio: "Model kombiniranog humanitarnog centra bio je odraz zajedničkog interesa i shvaćanja (...) Bio je vrlo koristan Izraelskim obrambenim snagama (IDF), Izraelu i međunarodnim agencijama."³¹

Ta opsada zapravo je bila vojna operacija koja se oslanjala na neprestane dnevne izračune, koji su se pak modifisirali u odnosu na konstantni monitoring situacije u Gazi kako su o njoj izvješćivale međunarodne organizacije. Brojčane formule s gornjim i donjim pragom definirale su ono što je vojska zvala "prostor za disanje" – što je isto što i vrijeme koje preostaje prije nego što glad počne ubijati ljude. U dokumentima *Crvene linije* koje je razotkrila Gisha, vojne zapovijedi za izračunavanje opskrbe hranom bile su definirane sljedećim formulama, koje su namijenjene onima koji upravljaju prijelazom roba, a podsjećaju na pouku iz algebre u osnovnoj školi.

Ako dnevna potrošnja po glavi, po namirnicu kako je izračunata od Palestinskog središnjeg ureda za statistiku ima vrijednost A, a stanovništvo Pojasa Gaze ima vrijednost B, onda se dnevna potrošnja C treba izračunati kao $C = A \times B$.

Ako količina prehrambenih rezervi u Pojasu Gaze ima vrijednost Z, prostor za disanje (D) treba se izračunati kao $D = Z / C$.

Ako dnevna količina proizvoda koji uđu u Pojas Gaze ima

vrijednost X, a postojeće rezerve u Pojasu Gaze imaju vrijednost Y, onda se količina rezervi u Pojasu Gaze treba izračunati kao
 $Z = X + Y - C$.

Jednostavnim jezikom iskazano: ako podijelite hranu u Pojasu s dnevnim potrebama za potrošnjom stanovnika, dobit će te broj dana koji će biti potrebnii prije nego što ljudi ostanu bez osnovnih namirnica i počnu umirati.

Izraelska teoretičarka Ariella Azoulay objasnila je 2003. godine da izraelska vlada, iako je Okupirane Teritorije dovela na rub gladi, nastoji kontrolirati priljev namirnica na takav način da sprjeći da situacija dosegne točku totalnog kolapsa, i sve to samo zbog nepredvidljive međunarodne reakcije koja bi mogla uslijediti.³² Proučavateljica ljudskih prava Darryl Li ističe sličnu poantu da bi se termin "obustava vojnog djelovanja" – koji se obično upotrebljava kako bi se označilo povlačenje Sharonove vlade iz kolonija u Gazi 2005. godine – prije trebao upotrijebiti kako bi se označio novi tip režima kontroliranog napuštanja. "Obustava vojnog djelovanja" je, piše Li, "oblik vladavine koji kao svoj cilj ne postavlja pravednost pa čak ni stabilnost, nego prije preživljavanje – kako nas na to podsjeća svaka garancija da će se izbjegći nedefinirana 'humanitarna kriza'."³³ Adi Ophir izraelsku politiku prema Gazi opisuje kao "katastrofizaciju": "Kada katastrofizacija postane skup vladinih političkih strategija, odmjereno i ograničeno sredstvo vladanja, prisustvo nekakvog imaginarnog, sablasnog ruba katastrofe postaje signal upozorenja... Te sile ne bi smjele prijeći tu imaginarnu crtu kako ne bi izgubile legitimaciju onih koji ih podržavaju u tome da zadržavaju samu tu katastrofu od eskalacije."³⁴ U jednom članku koji se nadovezao na njegovo novinsko izvješće o dokumentima *Crvene linije*, Yotam Feldman govori o snabdijevanju Gaze kalorijama kao "etici crvenih linija", što je način djelovanja koji, objašnjava on, "dopušta snagama sigurnosti da čine bilo što sve dok se ne prelazi ta linija".³⁵

No, elastičnost takvih graničnih vrijednosti znači da u stvarnosti nema puno zadržavanja. Namjesto da ta crvena linija funkcioniра kao minimalna granična vrijednost gdje količina granica fluktuirala preko

nje, u trenutku kada ju je prihvatio Vrhovni sud, ta linija je počela označavati maksimalnu količinu namirnica. Iako vojska neprestano promiče ideju da ona nadgleda humanitarne minimume i pridržava ih se, ni u jednom trenutku nije pribavila jednaku količinu ili više električne energije, medicinske pomoći i hrane od minimuma na koji se obavezala. Štoviše, krećući se silaznom spiralom, svaki put čim bi se zabilježila nova najmanja količina, smjesta bi postala mjerna oznaka za definiranje novog “normalnog stanja” protiv kojega bi se nove redukcije mogle primijeniti kao kazna. Opsada je dosegla stupanj na kojem se masovna glad mogla spriječiti samo neprestanim i odvažnim operacijama kojima se uvozila hrana sa Sinaja kroz stotine opskrbnih tunela prokopanih ispod egipatske granice.

Nadalje, tragediju u Gazi nemoguće je u cijelosti ocijeniti prema broju zabilježenih smrtnih ishoda zbog nasilnih razloga ili zbog uzroka povezanih s gladi. U obzir radije treba uzeti jedan sporiji, kumulativni proces u kojemu smrtni ishodi koji su se mogli predvidjeti nisu bili aktivno spriječeni. U usporedbi s drugim sukobima po cijelom svijetu, izraelsko-palestinski ne proizvodi velik broj izravnih ili nasilnih smrtnih slučajeva, iako su oni smrtni slučajevi koji se dogode relativno vidljivi.³⁶ No, jedan drugi, prilično suptilniji oblik ubijanja postao je uobičajen: onaj koji se provodi kroz degradiranje okolišnih uvjeta kako bi se djelovalo na kvalitetu vode, higijene, prehrane i zdravstvene zaštite; tako da se ograniči unošenje infrastrukture bitne za održavanje života, zabrani uvoz pročišćivača za vodu i iznimno potrebnih vitamina (uglavnom B12), ograniči planiranje putovanja i oteža putovanje pacijentima. Taj oblik ubijanja – gotovo maltuzijanski u svojoj koncepciji – svjesno je nastojao kontrolirati uvjete života i dio je trenutne izraelske politike prema Gazi. Brojke o “višku smrtnosti” – one koje se odnose na smrt koju je moguće izbjegići, a nije izbjegnuta ili je namjerno dopuštena – teško je utvrditi. One su zakopane u usporedne statističke izračune trendova stopa smrtnosti. To bi također moglo objasniti razlog zašto su se neizravne stope smrtnosti rijetko upotrebljavale, čak i od strane onih koji su mobilizirali svjetsko mnjenje protiv svih oblika izraelske dominacije.³⁷

MILGRAM U GAZI

Sudska tužba protiv daljnje redukcije uvoza namirnica u Gazu odbačena je krajem siječnja 2008. godine. "To je razlika između Izraela, demokracije koja se bori za svoj život u okvirima zakona, i terorističkih organizacija koje se bore protiv njega", izjavio je Vrhovni sud, kao da je državni glasnogovornik. Sud je taj zadatak obavio kao da je administrator, a ne sudbena vlast, partner u odmjeravanju toga koliko boli stanovnici Gaze zakonski moraju podnijeti. Kao takvi, činovi mučenja i zastrašivanja čiji cilj je bio prisiljavanje civila na političku poslušnost njihovim počiniteljima davali su dostojanstven lik. Oni koji su proporcionalno primjenjivali stupanj boli mogli su sada sâmi sebe doživjeti kao odgovorne za nužan i tragični zadatak izračunavanja i odgovornog odabiranja manjeg od svih mogućih zala.

Za razliku od drugih potrepština, koje su se uvozile kroz stotine tunela između Egipta i Gaze, što je nadjačalo izraelske modulacije i kalkulacije, Izrael ima potpun nadzor nad opskrbom električnom energijom. Proučavanje njene fluktuacije stoga daje jasnu sliku o tome kako je Izrael nategnuo postavljene pragove do krajnjih granica.

Moć provođenja kontrole kroz moduliranje protoka struje – u kojemu nadzorne postaje i terminali unutar zida funkcioniraju kao ventili i prekidači – dovela je do toga da izraelsko ratovanje s Gazom počne nalikovati izokrenutom Milgramovom eksperimentu. Promišljajući o dobrovoljnom sudjelovanju pojedinaca u funkcioniranju represivnih režima, eksperiment iz 1961. godine Stanleyja Milgrama, profesora s Yalea, nastojao je istražiti stupanj do kojega bi obični ljudi slušali zapovijedi osoba s autoritetom da nanesu bol drugima. Na jednoj strani sobe podijeljene jednosmjernim ogledalom neki znanstvenik je zapovjedio dobrovoljcu da daje sve jače elektrošokove osobi svezanoj za stolicu na drugoj strani sobe kada god ona ili on ponude krive odgovore na pitanja pročitana s upitnika. U tom je eksperimentu osoba koja je odgovarala na pitanja bila glumac: nije bilo struje u sustavu, a efekti šokova bili su odglumljeni. Oni koji su davali "šokove" bili su, ne znajući to, subjekti eksperimenta o granicama njihove poslušnosti prema osobi sa znanstvenim

autoritetom. Većina je bila spremna nanijeti bol veću od praga označenog kao opasnog po život kada bi im se to zapovjedilo.

Sličan proces dogodio se u kontekstu nametanja opsade Gazi, s ključnom razlikom što je struja u Gazi bila dovoljno stvarna, a odgovor lošim političkim izborima vlade Hamasa nije bilo povećanje jakosti struje, nego njezino postupno smanjivanje – i time uništavanje infrastrukture potrebne za održavanje života u Pojasu i konačno dovođenje njegovog pučanstva na rub fizičkog preživljavanja. U tom izokrenutom Milgramovom eksperimentu osobe s autoritetom su znanstvenici, inženjeri i humanitarni stručnjaci koji savjetuju izraelski Vrhovni sud, koji u konačnici odlučuje o količini struje. Iako oni koji nadziru redukciju garantiraju da će pribaviti struje u količini do praga koji je iznad onoga koji bi “stvorio humanitarnu krizu”, taj prag se neprestano testirao – vrlo slično kao i krajnje granice električnih šokova u Milgramovom eksperimentu.

Gotovo cijelokupnu energiju u Gazi pribavlja Izrael, bilo izravno, iz njegove električne mreže, koja se plaća poreznim prihodima koje prikuplja Izrael u korist Palestinske nacionalne uprave (PNA), bilo neizravno, kroz opskrbu gorivom koju plaća Europska zajednica, a doprema izraelska tvrtka Dor Alon u jedinu električnu centralu u Gazi. Devet visokonaponskih električnih vodova iz Izraela i jedan iz Egipta napajaju Gazu s maksimumom od oko 140 megawata (MW). Od 2. veljače 2008. godine – nekoliko dana nakon sudske odluke o humanitarnom minimumu – vojska je smanjila količinu struje koja se doprema svakim od električnih vodova za 5 posto svaki tjedan u sljedećih nekoliko mjeseci.³⁸ Dodatnih 140 MW pribavlja je Električna centrala u Gazi, postrojenje koje je izgradio Enron i koje je bilo otvoreno nekoliko tjedana nakon što je ta tvrtka propala krajem 2001. godine. Izrael je smanjio kapacitet te elektrane tako što je postupno smanjio opskrbu industrijskim dizelom. Toj elektrani potrebna je opskrba od 3,5 milijuna litara industrijskog dizela tjedno da bi radila svojim punim kapacitetom. Vrhovni sud je kao humanitarni minimum prihvatio kvotu od 2,2 milijuna, što je reduciralo njezinu proizvodnju na otprilike 68 posto njezina kapaciteta. S tom razinom proizvodnje, Elektroopskrba u Gazi morala je otpočeti

s regularnim redukcijama struje i podijeliti teret nestašica električne energije na različita distribucijska područja svakog električnog voda kako bi bolnice i druge vitalne usluge održala u funkciji.

Dana 9. travnja 2008. godine militanti su ubili dva izraelska građanina na graničnom prijelazu koji kontrolira Izrael gdje se upravo taj industrijski dizel cijevima dovodi u Gazu. Izrael je to doživio kao nezahvalnost za minimalnu količinu goriva koju je pribavljao pa je glasnogovornik Ministarstva obrane izjavio da će se otvaranje tog prijelaza "razmatrati iz dana u dan". Izrael je odmah reducirao količinu dizela na 1,5 milijuna litara tjedno, 42 posto od onoga što je potrebno za pun radni kapacitet Električne centrale u Gazi, a 24 posto ispod praga sudske definirane crvene linije. Proizvodnja električne energije pala je na 45 MW. Redukcije struje počele su tada utjecati na pumpanje pitke vode iz priobalnog vodonosnika, čime su pogoršane nestašice vode. Prekinuto je navodnjavanje usjeva, što je uništilo proizvodnju voća i krme, a to je pak dovelo do smanjenja u proizvodnji jaja i mlječnih prerađevina. Kada je struja još više bila reducirana, počela je ugibati riba u ribljim uzgajalištima u Beit Lahiyi jer su pumpe koje su potrebne za filtriranje vode i obogaćivanje vode kisikom prestale funkcionirati. Ispumpavanje otpadnih voda također se smanjilo. U nekim cisternama razina otpadnih voda podigla se u tolikoj mjeri da su se urušili betonski rubovi septičkih jama. Otpadne vode počele su se izливavati po ulicama i poljoprivrednim nasadima, te su prodrle u vodonosnik pitke vode. U svibnju 2008. godine izlilo se postrojenje za pročišćavanje otpadnih voda: više od 50 milijuna litara nepročišćenih otpadnih voda otjecalo je u Mediteransko more svaki dan, što je dodatno utjecalo na zdravlje ljudi i smanjilo ulov ribe. Postupno je počelo utjecati i na izraelske plaže. Izraelske priobalne mjesne zajednice sjeverno od Gaze počele su se žaliti, zahtijevajući da se Gazi isporuči više struje. U lipnju 2008. godine Izrael je povećao količinu dizela skoro do razine "humanitarnog minimuma", dopustivši tako elektrani da opet dosegne proizvodnju od 60 MW i da se postrojenja za pročišćavanje otpadnih voda poprave i ponovno pokrenu. Ovisno o političkoj kalkulaciji u bilo kojem trenutku, vojska je smanjivala ili povećavala opskrbu dizelom, nastojeći postići optimalni

maksimum političkog učinka u okvirima minimalne intervencije. Iako je bilo nešto manjih demonstracija protiv vladavine Hamasa u razdobljima drastičnih redukcija, Hamasov nadzor nad Gazom općenito je ojačao tijekom tog razdoblja zahvaljujući činjenici da je on bio jedini opskrbljivač najvažnijih usluga.

Kada je, 5. studenog 2008. godine, nakon što su izraelske snage ubile šestoricu Hamasovih boraca tijekom racije na palestinskom teritoriju, okončan prekid vatre koji se bio održao nekoliko mjeseci, cjelokupna opskrba Gaze dizelom ubrzo je prekinuta, kao i opskrba svim ostalim potrepštinama. Dana 5. studenog izraelska vlada zatvorila je sve puteve koji vode u Gazu ili iz nje. Egipat je učinio isto na svojoj granici s Pojasom.³⁹ Dana 5. studenog kapacitet električne centrale pao je na 18 posto “humanitarnog minimuma”, a onda su se opet potrošile zalihe, pa je cijela centrala bila zatvorena na tri dana. Kada je jedan jedini kamion s gorivom stigao 18. studenog nisu se uspjeli pokrenuti akumulatori turbina pa su inženjeri centrale mahnito radili kako bi spojili 170 12-voltnih automobilskih akumulatora u automobilima na parkiralištu centrale kako bi ponovno pokrenuli turbine u centrali. Uspjeli su, ali se elektrana uskoro ponovno zatvorila zbog nedostatka dizela. Polovicu dana u studenom i prosincu centrala nije mogla proizvesti ni najmanju količinu električne energije. Prenapregnuti generatori su kolabirali. U bolnicama su se kompjuteri i medicinska oprema prestali upotrebljavati. Operacije i laboratorijske pretrage bile su otkazane. Nestašice struje u zamrzivačima dovele su do propadanja ogromnih zaliha lijekova, a zatvorile su se čak i mrtvačnice. Baš kada se pomislio da ne može biti gore od toga, 27. prosinca počele su padati prve bombe. No, kada se u obzir uzme izraelski manje vidljiv i manje poznat humanitarni napad – koji je izvršen cijelom dužinom zida u Gazi – rat iz 2008.–2009. godine bio je već sasvim gotov i prije nego što je započeo.

ZAKONODAVNI NAPAD

Ako se, dakle, zaključci mogu izvlačiti iz vojnog nasilja, takvi da je ono primordialno i paradigmatski za cijelokupno nasilje koje se upotrebljava za prirodne ciljeve, svakom takvom nasilju svojstven je zakonodavni karakter.⁴⁰

—Walter Benjamin

Izraelsko bombardiranje i invazija Gaze u zimu 2008.-2009. godine označili su vrhunac izraelskog nasilja prema Palestincima od Nakbe 1948. godine, a rezultiralo je brojnim međunarodnim optužbama da je Izrael počinio ratne zločine. To je ujedno bio i napad s kojim su se izraelski stručnjaci za humanitarno pravo – područje prava koje regulira ponašanje u ratu – najbliže pozabavili sve do danas. Od Libanonskog rata 2006. godine izraelska vojska postaje sve opreznija s obzirom na svoje izlaganje međunarodnom pravnom djelovanju. Pripreme za sljedeći napad uključivale su pripreme na području prava, a nove “pravne tehnologije” uvedene su u vojni arsenal.

Takov razvoj situacije postavlja cijeli niz povezanih pitanja. Nije li moguće da su te pravne tehnologije doprinijele ne ograničavanju nasilja nego njegovom umnažanju? Da uključivanje vojnih pravnika zapravo nije obuzdalo taj napad – nego prije da su određena tumačenja međunarodnog humanitarnog prava omogućila počinjenje razaranja nevidenih razmjera? Drugim riječima, je li proizvodjenje tog kaosa, smrti i razaranja bilo olakšano zastrašujućom snagom prava?

* * *

U više negoli jednom području elastična i porozna granica postala je suvremena patologija izraelskog režima kontrole. Ona se očituje na mnoštvo različitih načina, a jedan od njih je elastičnost koju vojni pravnici identificiraju i mobiliziraju u tumačenju zakona ratovanja.

Zakoni ratovanja predstavljaju paradoks za one koji prosvjeduju u njihovo ime: dok zabranjuju jedno, autoriziraju nešto drugo. I tako se uspostavlja još jedna granična linija između onoga što je “dopušteno” i onoga što je “zabranjeno”. Ta linija nije stabilna i statična nego je

dinamična i elastična, a njezin put neprestano se mijenja. Žestoka bitka vodi se oko njezine rute. Umnogome je nalik ruti separacijskog zida, jer granice prava gurat će i navlačiti u različitim smjerovima ljudi s različitim ciljevima. To pitanje zasniva se na tome na kojoj će se strani podjele legalno/nelegalno locirati određeni oblik vojne prakse. Međunarodne organizacije kakve su UN i ICRC, velike nevladine organizacije i skupine za zaštitu ljudskih prava, kao i neki visoko cijenjeni znanstveni autoriteti za međunarodno humanitarno pravo imaju sredstava za pomicanje te linije u jednom smjeru – za postavljanje prijepornih vojnih praksi na zabranjenu stranu – dok je državne vojske i njihovi apologeti nastoje pomaknuti u suprotnom smjeru. O međunarodnom pravu se stoga ne mora razmišljati kao o statičnom korpusu pravila, nego prije kao o areni u kojoj se pravo oblikuje beskrajnim nizom sukoba oko nejasnih granica.

Prema Eitanu Diamondu, pravnom stručnjaku i savjetniku ICRC-a u Izraelu, „arhitekturu međunarodnog humanitarnog prava karakteriziraju ‘rigidne linije absolutne zabrane’ i ‘elastične zone slobodnog tumačenja’“. Te rigidne zabrane izvode se, tvrdi on, iz pravnih zasada iz devetnaestog stoljeća, „vremena kada je pravnom mišlju dominirao pozitivističko-formalistički pristup koji je pravo poimao kao zatvoreni sustav koji se razlikuje od politike i etike“. Danas, strahuje on, „države i njezini odvjetnici upotrebljavaju argumente koji se zasnivaju na logici ‘manjeg zla’ kako bi potkopali absolutne odredbe zakona i podvrgnuli ih rastezljivim izračunima troška i koristi“.⁴¹ Diamond i ICRC – koji su alergični na “kreativnost” državnih odvjetnika – voljeli bi vidjeti jednu rigidniju pravnu strukturu i absolutne zabrane. Jedan deontološki pravni sustav koji zahtijeva strogu primjenu zakona koristan je u raspravama daleko od očiju javnosti kakve ICRC vodi s vojskom.

Nove granice vojne prakse istražuju se kroz kombiniranje pravnih tehnologija i kompleksnih institucionalnih praksi koje se danas obično nazivaju “pravovanjem” [*lawfare*], što je upotreba prava kao oružja za ratovanje. Pravovanje je kompozitna praksa: s uvođenjem i populariziranjem međunarodnog prava na suvremenim bojnim poljima sve strane nekog sukoba mogile bi ga pokušati upotrijebiti za

ostvarenje svoje taktičke i strateške prednosti. Bivši američki pukovnik i vojni sudac Charles Dunlap, kojem se pripisuje uvođenje tog termina 2001. godine, sugerirao je da se “pravovanje” može definirati kao “strategija upotrebe – ili zloupotrebe – prava kao zamjene za tradicionalna vojna sredstva kako bi se ostvario neki operativni cilj”.⁴² U rukama nedržavnih aktera, kaže Dunlap, “učinak pravovanja” postiže se interakcijom gerilskih skupina koje “mame vojske da počine zvjerstva” i skupina za zaštitu ljudskih prava koje se upuštaju u pravnu borbu da razotkriju ta zvjerstva, pa rabe sva raspoloživa sredstva za pokretanje sudskih procesa. Na sličan način, Izrael sada često tvrdi da se suočava s neviđenom kampanjom pravovanja, koja prijeti da će potkopati samu legitimnost države. Pravovanje također taktički upotrebljavaju same državne vojske. U tom kontekstu ono se odnosi na mnoštvo načina na koje se suvremeno ratovanje uvjetuje, a ne samo opravdava, međunarodnim pravom.⁴³ U oba slučaja, međunarodno pravo te sustavi sudova i tribunala koji ga primjenjuju i provode ne shvaćaju se kao prostori izvan sukoba, nego prije kao nešto što se nalazi među ratnim poprištimima koja se nalaze unutar njega.

ANARHISTI PROTIV ZAKONA

Upravo unutar tih “elastičnih zona slobodnog tumačenja” izraelski vojni odvjetnici pronalaze ogroman potencijal za ekspanziju vojnih akcija. Bivši vodeći odvjetnik za međunarodno pravo izraelske vojske Daniel Reisner dokazivao je da zato što međunarodno humanitarno pravo nije toliko na kodeksu utemeljen pravni sustav koliko na presedanu utemeljen pravni korpus, državna praksa ga može neprestano mijenjati.

Međunarodno pravo je običajno pravo koje se razvija kroz jedan povijesni proces. Ako su države uključene u određeni tip vojne aktivnosti protiv drugih država, paravojnih formacija i slično, te ako sve one djeluju vrlo slično jedne drugoj, onda postoji šansa da će to postati običajno međunarodno pravo.⁴⁴

Upravo u tom smislu međunarodno pravo se razvija kroz njegovo kršenje. U modernom ratu *nasilje ozakonjuje*: “Da se isti proces dogodi

u kaznenom pravu, zakonsko ograničenje brzine bilo bi 115 kilometara na sat, a porez na dohodak iznosio bi 4 posto.”⁴⁵

Reisner se ponosi time što je bio prvi stručnjak za međunarodno pravo koji je branio, na poseban zahtjev tadašnjeg premijera Ehuda Baraka, politiku “ciljanog atentata” krajem 2000. godine, kada je većina vlada i međunarodnih tijela tu praksu smatrala nelegalnom. “Smislili smo tezu o ciljanom atentatu i morali smo je promicati. U početku su postojale prepreke koje su otežavale njezino lako ugradivanje u zakonske okvire. Osam godina [i, kako je to kasnije rekao u tom razgovoru, referirajući na 11.9., ‘četiri aviona’] kasnije nalazi se u središtu unutar granica legitimnosti.”⁴⁶

Asa Kasher, profesor etike na Sveučilištu u Tel Avivu, radio je s Reisnerom kako bi sastavio etičku i pravnu obranu za ciljani atentat. On u sličnim terminima govori o naravi prava i načinima na koje bi se ono moglo transformirati: “Mi u Izraelu trebamo odigrati ključnu ulogu u razvoju ovog područja prava [međunarodnog humanitarnog prava] jer se nalazimo na prvoj liniji rata protiv terorizma, pa [taktike kojima se služimo] postupno postaju prihvatljive na izraelskim i međunarodnim sudovima (...) Što više zapadne države primjenjuju načela koja potječu iz Izraela na vlastite netradicionalne sukobe na mjestima kakva su Afganistan i Irak, to je veća šansa da će ta načela postati vrijedan dio međunarodnog prava. Ono što mi *činimo* postaje zakon.”⁴⁷

Nakon Goldstoneove misije otkrivanja činjenica u Gazi, izraelski premijer posebnom žestinom je pozvao na radikalno prepravljanje međunarodnog humanitarnog prava. “Paradoksalno je to”, rekao je Benjamin Netanyahu, “da je moguće da će žestok odgovor važnih internacionalnih voda i pravnika na [Goldstoneov izvještaj] ubrzati preispitivanje zakona ratovanja u doba terora.” Njegov ministar obrane Ehud Barak je dodao: “Ne možemo promijeniti pravo, ali možemo pomoći njegovom razvoju.”

Postupci izraelske države protiv Gaze mogli bi postati prihvatljivi u pravu. Opsada koja traje od 2007. godine, invazija iz 2008.–2009. godine i napad iz 2009. godine na međunarodnu flotu koja je donosila potrepštine u tu enklavu, odigrale su se relativno nekažnjeno, a čini

se da nisu značajnije utjecale na međunarodni ugled Izraela. Svaki od ovih oblika agresije u sebi sadrži mnoštvo manjih praksi i incidenata: ograničavanje opskrbe hranom do ruba izglađnjivanja, ciljane atentate, slanje upozorenja unaprijed koji potom dopuštaju vojsci da pobije one civile koji se odluče ne evakuirati,⁴⁸ napade na aktiviste u međunarodnim vodama, korištenje bijelog fosfora u naseljenim područjima – taj popis ide u beskraj. U tim činovima – ukoliko izraelski pravnici postignu ono što su si zacrtali i nastave se poigravati s pravom kao da je riječ o igrački – počiva sjeme novog zakonodavstva.

Rad na marginama prava jedan je način da ih se proširi. Da bi nasilje imalo zakonsku snagu, mora ga se primijeniti u sivoj, neodređenoj zoni između očitog kršenja i moguće legalnosti, a onda to treba obraniti diplomatski i pomoću pravnog mišljenja. I doista, pravne taktike koje su odobrili vojni pravnici tijekom izraelske invazije Gaze 2008. – 2009. godine oblikovane su upravo na taj način. “Kada je nešto u bijeloj zoni, dopustit će da se to učini, ako je u crnoj, zabraniti će to, no ako se nalazi u sivoj zoni, onda će se uključiti u tu dilemu, ne zaustavljam se kod sivog”, rekao je Reisner. O proporcionalnosti bi se doista moglo razmišljati kao o jednom od mehanizama za preoblikovanje juridičkog prostora na način koji povećava raspon sive zone i služi se njome.

Ta invazija je stoga učinila dvije istodobne i naizgled paradoksalne stvari: ona je i prekršila zakon i nastojala pomaknuti njegove granice. Takva vrsta nasilja ne samo što prelazi, nego i napada samu ideju čvrstih granica. U toj cirkularnoj logici ono što je nelegalno postaje legalno kroz neprestano kršenje zakona. Doista je “karakter pravne kreativnosti” nešto što je inherentno prisutno u vojnom nasilju. To je pravo na djelu, ozakonjeno nasilje kako ga vide oni koji ga pišu u praksi.

Takva upotreba prava slična je protupravnom prisvajanju Ureda za posebno savjetovanje od strane administracije Georga W. Busha da bi se osmislio način kako legalizirati upotrebu mučenja. U tome je inherentno bila prisutna namjera da se zakon rastegne što je više moguće, a da ga se zapravo ne prekrši.⁴⁹ U tom primjeru John Yoo, odvjetnik američkog Ministarstva pravde, poslužio se

balansiranjem interesâ kako bi se ozakonili neki oblici mučenja. Njegovi čuveni memorandumi o mučenju zasnivali su se na jednom izraelskom presedanu: oslonivši se na ono što je u suštini analiza proporcionalnosti, izraelsko istražno povjerenstvo iz 1987. godine koje je preispitalo metode ispitivanja u Općoj sigurnosnoj službi (Landauovo povjerenstvo) došlo je do zaključka da zabrana mučenja nije apsolutna, nego se prije zasniva, da upotrijebimo riječi samog povjerenstva, „na logici manjeg zla“. Dakle, „šteta koja se učini kršenjem stavke zakona tijekom istrage mora se odmjeriti naspram štete za život ili osobnost drugih koja bi mogla nastupiti prije ili kasnije“. ⁵⁰ Neki pravni stručnjaci sugerirali su da bi se takav pravni savjet sam po sebi mogao smatrati zločinom.

Slične načine pravnog argumentiranja nadahnula je struja pravnog mišljenja poznata kao „kritičke pravne studije“, što je pristup koji se pojavio zajedno s drugim poststrukturalističkim diskursima krajem 1980-ih godina. Pobornici kritičkih pravnih studija nastojali su razotkriti kako se stvara pravo, načine na koji funkcioniра vlast u stvaranju i provođenju zakona, kako bi osporili normativnu važnost prava i ponudili uvid u njegove unutarnje proturječnosti i neodredenosti. Bila je to, grubo rečeno, kritička praksa lijeve orientacije koja se inače pokušala poslužiti pravom kako bi ga stavila u funkciju preobrazbe društva. No, kada međunarodno pravo stoji kao prepreka na putu državnim vojskama, lako je uvidjeti zašto bi vojni odvjetnici željeli usvojiti gledište onih stručnjaka koji nastoje osporiti rigidne definicije i razotkriti pravo kao predmet kritike i osporavanja. Danas, kada državni i vojni odvjetnici provode kreativno tumačenje zakona, upravo su zaštitnici ljudskih prava i antiratni aktivisti oni koji insistiraju na strogom slovu zakona. To kreativno tretiranje prava, kako ga provodi vojska i njezini odvjetnici, navelo je Michaela Sfarda da se poigra s frazom „anarhisti protiv zida“ – što je skupina antiokupacijskih aktivista – kako bi izraelske vojne odvjetnike opisao kao „anarhiste protiv zakona“.⁵¹

Pozivanje vojnih odvjetnika na međunarodno humanitarno pravo kako bi se opravdali ratovi lako bi se moglo odbaciti kao cinična propaganda. Većina skupina za zaštitu ljudskih prava točno

su istaknule da u Gazi nije bilo pravog pridržavanja međunarodnog humanitarnog prava, u smislu da se ono rabilo odveć popustljivo. Dokazi i svjedočenja, uključujući i ona vojnika, a koje su skupile Goldstoneova istraživačka skupina za zaštitu ljudskih prava otkrivaju u barokno jezivim pojedinostima neke od najgroznejih i najeklatantnijih kršenja. Bilo je oko dvadeset dokumentiranih slučajeva kada su izraelski vojnici pucali u žene i djecu koji su nosili bijele zastave, izvještaja o odbijanju da se propuste medicinska pomoć i vozila hitne pomoći kako bi došli do ranjenih Palestinaca koji su iskrvarili na smrt, samovoljnih uništavanja domova i ulica, te upotrebe bijelog fosfora – i još kojećega.⁵² No, u doba pravovanja, elastične naravi prava te moći vojnog djelovanja da ga rastegne, oni koji se pozivaju na pravdu u ime zakona moraju biti svjesni njegove dvostrukе oštice.

Gaza je laboratorij u više nego jednom značenju te riječi. Ona je hermetički zatvorena zona, a sve prilaze nadzire Izrael (osim egipatsku granicu, koju sada nadzire režim uspostavljen nakon svrgavanja Mubaraka koji se tek treba definirati). Unutar tog zatvorenog prostora svakojake vrste novih tehnologija kontrole, streljiva, pravnih i humanitarnih oruđa te tehnika ratovanja iskušavaju se na njezinim milijunima pol stanovnika. Također se testiraju mogućnosti da se na daljinu nadziru velika stanovništva, prije nego što se te tehnologije počnu prodavati internacionalno. I najznačajnije od svega, pragovi su ono što se testira i pomiče: granice zakona, te granice nasilja koje može nanijeti država i koje se može internacionalno tolerirati. Ta granica, iznova definirana svakim novim napadom, postat će novi prag onoga što se može činiti ljudima u ime “rata protiv terora”. Kada ozakonjeno nasilje usmjereno prema Gazi oslobođi kaotične sile destrukcije koje leže uspavane unutar zakona, posljedice toga osjetiti će potlačeni ljudi posvuda.

Marc Garlasco govori u sklopu Projekta o ljudskim pravima (HRP) Koledža Bard o kršenjima ratnih zakona u ofenzivi na Gazu 2008. i 2009. godine. FOTOGRAFIJA JE OBJAVLJENA UZ DOPUŠTENJE HRP-A, 2010.

4.

FORENZIČKA ARHITEKTURA: SAMO ZLOČINAC MOŽE RAZRIJEŠITI ZLOČIN

Ljubav prema ruševinama izrodila je različite znanosti i discipline: u šesnaestom stoljeću potaknula je filologiju, u devetnaestom stoljeću historiografiju i kriminologiju... [danas] je fizis fragmenata zauzela mjesto stvarnih ostataka, a ljubav prema ruševinama postala je fetiš.¹

—Cornelia Vismann, “Ljubav prema ruševinama”

Jedna neobična priča odvila se u sjenama pravne i diplomatske strke koja je 15. rujna 2009. godine popratila objavlјivanje “Izvještaja Misije Ujedinjenih naroda za utvrđivanje činjenica o sukobu u Gazi” Richarda Goldstonea. Izvještaj je ustvrdio da su i izraelska vojska i Hamas počinili ratne zločine, te štoviše, da bi Izrael čak mogao biti kriv za “zločine protiv čovječnosti”.² Istog dana udruga za zaštitu ljudskih prava Human Rights Watch (HRW), još uvjek u procesu provođenja svoje dubinske analize izraelske invazije na Gazu početkom 2009. godine, objavila je suspenziju svojeg “višeg vojnog analitičara” i “stručnjaka za procjenu štete nastale uslijed borbe” Marca Garlascoa. Garlasco se pridružio HRW-ovom “odjelu za izvanredna stanja” 2003. godine nakon što je sedam godina bio obavještajni analitičar u američkoj Obrambenoj obavještajnoj agenciji, gdje je radio kao stručnjak za “ciljanje” i “procjenu štete nastale uslijed borbe”. Tijekom NATO-vog napada na Kosovu i Srbiji te u kasnijem napadu na Irak koji su predvodile Sjedinjene Države, Garlasco je bio uključen u odabir ciljeva bombardiranja i streljiva za njihovo uništenje, te u “procjenu proporcionalnosti” koja je označavala

maksimalan broj civilnih žrtava akcija bombardiranja koji bi bio u skladu s međunarodnim humanitarnim pravom. Ključno je bilo to da su ti vojni zadaci značili da se morao upoznati sa strukturon i tehnikama gradnje zgrada te s načinom na koji se ruše, što je vještina koja mu je kasnije poslužila u njegovojo ulozi forenzičkog stručnjaka udruge za zaštitu ljudskih prava Human Rights Watch gdje je bio zadužen za proučavanje štete nastale uslijed borbe. U HRW-u njegove istrage uglavnom su bile usredotočene na pregledavanje materijalnih ostataka – ruševina zgrada i šrapnela – koji se nađu nakon napada i na vojnu tehnologiju koja se za to upotrebljava. Budući da je pribavljao ključne materijalne dokaze i stručnu analizu za HRW-ovu istragu kršenja međunarodnog humanitarnog prava i ljudskih prava u Iraku, Afganistanu, Libanonu, Gazi, Mianmaru i Gruziji,³ izgradio je značajan profesionalni ugled, ostvario prisutnost u medijima, a stekao je i poveći broj osporavatelja (uglavnom među onim ljudima koji se bore za ljudska prava, a koji nisu voljeli da jedan bivši vojnik bude među njima, ali i među onima protiv kojih je pisao), te je, do trenutka kada je bio suspendiran, sastavio cijeli niz izvještaja i sudjelovao u njihovom sastavljanju a koji su upućivali na kršenja međunarodnog humanitarnog prava od strane izraelske vojske, kako u njezinoj ofenzivi na Gazu tako i u izazivanju ranijih incidenata.⁴ U Goldstoneovom izvještaju, izvještaji na kojima je on radio navode se trideset i šest puta.

Otrpilike 1.400 ljudi je ubijeno i 15.000 zgrada uništeno ili oštećeno u napadu na Gazu u prosincu 2008. i siječnju 2009. godine.⁵ Ne začuduje da postoji korelacija između tih brojki: velik dio pogibija dogodio se unutar zgrada. Štoviše, mnoge pojedince i obitelji ubile su leteće krhotine – odlomljeni komadi betona i stakla od onoga što su nekad bili zidovi, stropovi i prozori njihovih domova. Jedna osoba koju sam nazvao u Gazi tijekom napada pričala mi je o “zgradama koje se iz čvrstih građevina pretvaraju u pepeo, a ta prašina od domova ispunjava zrak (...) ljudi udišu razorenre dijelove zgrada”. Izgrađeni okoliš postao je nešto više od puke mete ili bojnog polja: pretvoren je u sâme stvari koje ubijaju. Kada je 18. siječnja 2009. godine bombardiranje prekinuto, a prašina se konačno slegla, način

na koji se slegla tada je postao dokaz. Izrael je optužen za namjerno uništavanje domova i infrastrukture – i te optužbe su osporavane – uz pomoć geoprostornih podataka, satelitskih snimaka uništenih zgrada i podataka sakupljenih u istragama provedenim na licu mjesta. Velik dio tih istraga bavio se “ispitivanjem” ruševina i ostataka uništenih zgrada, što je bio proces kojemu je Garlascova ekspertiza dala značajan doprinos. Naglasak na istraživanju materijalnih ostataka i njihovog zaprepašćujućeg obilja značilo je da se forenzička analiza izgrađenih struktura – što je praksa koju bih želio nazvati “forenzičkom arhitekturom” – pojavila na prvoj liniji pravno-političkih rasprava koje su uslijedile.

Smještena na raskrižju arhitekture, povijesti i zakona ratovanja, forenzička arhitektura mora se pozivati na analitičku metodu rekonstruiranja prizorâ nasilja kako su ti prizori upisani u prostorne artefakte i u izgrađeni okoliš. Činjenice uništavanja bile su naravno očevidne: ikome tko je pratilo taj rat bilo je savršeno jasno tko je uzrokovao to razaranje i u kojem kontekstu. Istraga nije bila toliko otvoreno politička koliko je bila tehnička. Istražno povjerenstvo koje se sastojalo od međunarodnih stručnjaka za forenziku pregledalo je hrpe ostataka kako bi skupili informacije o tome kako se taj dogadaj zbio i je li, shodno tome, on bio legalan ili nelegalan prema međunarodnom humanitarnom pravu. No, žestina rasprave u tom slučaju značila je da dugotrajnom pomnom preispitivanju nisu podvrgnute samo forenzičke analize, nego i sami analitičari. Marc Garlasco bio je tipičan takav slučaj.

Suspenzija Garlascoa u rujnu 2009. godine bila je odgovor udruge za zaštitu ljudskih prava Human Rights Watch na prijepor koji je pokrenut jednim jedinim tekstom na nekom *blogu*, za kojim je odmah uslijedila poplava drugih tekstova, “otkrivajući” da je on sakupljač nacističkih suvenira, da je napisao knjigu o vojnim odlikovanjima iz doba nacizma te da je pisao recenzije knjiga drugih autora koji su se bavili tom temom, da redovito šalje priloge nekolicini internetskih foruma sakupljača i da je pokazao neograničeno oduševljenje te ponešto crnog humora u svezi sa suvenirima iz doba nacizma.⁶ Tu opsesiju su nazvali fetišizmom pa su zatražili njegovu diskvalifikaciju.

Ljudi uključeni u analizu ratnih prizora skloni su razviti određenu opsessiju prema predmetima iz rata. No, proizraelske organizacije, pa i glasnogovornici same izraelske vlade, ustvrdili su da Garlascovi oduševljeni interesi remete njegovu sposobnost da nepristrano analizira materiju koja se tiče Izraela. To otkriće o Garlascovim interesima za proizraelske glasnogovornike bio je dar s neba budući da im je pomoglo u dokazivanju onoga za što su dugo tvrdili da je mnogo raširenija i dublje ukorijenjena pristranost protiv Izraela među organizacijama za zaštitu ljudskih prava, a možda čak predstavlja i konačnu potvrdu opće tvrdnje da kritičare države – sada oboružane pravnim oruđima ljudskih prava i humanitarnim pravom – pokreće antisemitizam i da im je cilj delegitimizacija izraelske države. Prema njihovom mišljenju, diskurs oko ljudskih prava stoga je napravio svoj puni krug – senzibilitet i etika suojećajnosti utemeljena u poistovjećenju sa žrtvama, s tim da su židovske žrtve Holokausta njezina primarna referenca – poopćen je da bi postao novo oružje u uvijek inventivnom arsenalu antisemitizma.

U predavanju iz studenog 2009. godine na Saban Forumu, jednom od vodećih instituta za istraživanje sigurnosti u Izraelu, premijer Benjamin Netanyahu identificirao je tri strategijske prijetnje za Izrael.⁷ Nakon što je imenovao "nuklearni Iran" te "napade projektilima i raketama" od strane Hamasa i Hezbolaha, u nastavku govora rekao je da treću prijetnju tvore "nastojanja da se Izraelu porekne pravo na samoobranu. UN-ov Goldstoneov izvještaj nastoji to učiniti". Organizacije koje djeluju kako bi podržale načela ljudskih prava i međunarodno pravo tako su se pojavile kao strateška prijetnja na istoj razini kao Hezbolah i Iran.⁸ Netanyahu je potom najavio odluku svoje vlade da se "bori" protiv Goldstoneovog izvještaja i pravovanja poduzetog u njegovo ime. Nekoliko tjedana prije, Ron Dermer, Netanyahuov glavni savjetnik za političku strategiju, koji je zaprijetio da će "uzvratiti" na "pokušaje skupina za zaštitu ljudskih prava da delegitimiziraju Izrael", objasnio je da će državni dužnosnici "posvetiti vrijeme i ljudstvo borbi protiv tih skupina". Dermer se potom dohvatio otkrića o Garlascou, nazvavši zanimanje tog forenzičkog stručnjaka za nacističke suvenire "novim dnom".⁹

Naglašavajući značaj te kontroverzije, Izrael je uspio odvratiti dio pažnje s vlastitih djela u Gazi i drugdje. No, Garlascova priča, koja se u međuvremenu utopila u poplavi drugih kontroverzija i događaja, važna je iz drugih razloga. Ona nam prvenstveno može pomoći u promišljanju nadolazeće prakse forenzičke arhitekture te posebno o funkciji i značaju forenzičke kako se odnedavno upotrebljava u službi "međunarodne pravde". Namjesto da ilustrira određenu ukorijenjenu pristranost protiv Izraela, rekao bih da Garlascova priča nudi uvid u sve veću bliskost između organizacija za zaštitu ljudskih prava i vojski zapadnih država, uključujući Izrael. Ta bliskost izražena je u zajedničkom jeziku, ponekad preklapajućim ciljevima i fluidnom izmjenom kadrova. Bliskost je to bez koje se afera oko Garlasca ne bi mogla dogoditi.

Dakle, da bismo tim dogadajem rasvijetlili politiku istraživanja ratnih zločina, priču o Garlascou i o forenzičkoj arhitekturi nastaviti ćemo u narednim pasusima kroz dva prepletena pripovjedna luka. Prvi će ući u trag razvoju novog epistemološkog pomaka u međunarodnom pravu koji je obilježen naglasakom na forenzičke postupke. Drugi će se osvrnuti na to kako se odvijala karijera Marca Garlascoa od Pentagona do promjenjivog svijeta ljudskih prava, kao uočavanje toga kako se ovaj drugi sve više približava nasilju. Kontroverzija oko optužbe za fetišizam do koje je došlo 2009. godine bila je rezultat neizbjježnog sudaranja tih dviju putanja.

PRED FORUMOM

Raspravlјajući o pristupu istraživanju ratnih zločina, "metodološki" odjeljak Goldstoneovog izvještaja otkriva lagan – ali ipak značajan – pomak u naglasku s ljudskog svjedočenja na materijalne dokaze. Iako je izvještaj uključio desetke svjedočanstava svjedoka, također je prepostavio da će se pouzdanost tih izjava svjedoka žestoko osporavati. Izvještaj stoga prednost daje objektima i objektivnosti. "Misija je izvršila pregled terena, uključujući istrage poprištâ incidenata", pisalo je u njemu. Istrage su pregledale 10.000 dokumenata i poslužile se "analizom video i fotografskih prikaza (...) satelitskih snimaka [ukupno 1.200], te stručnom analizom takvih prikaza, medicinskim

izvještajima (...) ostacima oružja i municije (...) [a ta otkrića tumačila su se na] sastancima s vojnim analitičarima, liječnicima, pravnim stručnjacima, znanstvenicima itd.”.¹⁰

Taj pomak je zanimljiv jer Richard Goldstone, autor izvještaja, koji je nekada bio liberalni sudac tijekom apartheid-a i glavni tužitelj na međunarodnim tribunalima za bivšu Jugoslaviju (ICTY) i Ruandu (ICTR), također je bio jedan od promotora i branitelja južnoafričkih “povjerenstava za istinu i pomirenje” – što je proces koji se uglavnom povezuje s usmenim svjedočenjem, pripovijestima i subjektivnim tumačenjem “svjedoka”, “počinitelja” i “žrtava”.¹¹ Pomak u naglasku s ljudskog svjedočenja prema predmetima materijalnih dokaza i

Konferencija za tisk Richarda Goldstonea u Gazi, 2009.

Fotografija Associated Pressa: Ova slika je možda jedan od najboljih prikaza suvremenog načela forenzike. Goldstone stoji ispred jedne uništene višekatnice. Oko njega su članovi vlade u Gazi. Ispred njega je buket mikrofona koji pripadaju međunarodnim novinskim mrežama. Budući da srušena zgrada ne može govoriti sama za sebe, čini se da je Goldstone na sebe preuzeo zadatak govorenja u njezino ime, tumačeći priču te zgrade međunarodnoj javnosti.

forenzaciji u toj istrazi ukazuje na šire kulturne i političke promjene – doista na svojevrsni "forenzički fetišizam" kojeg treba razložiti.

Pretpostavka na kojoj se zasniva forenzička analiza te vrste jest da je znanstvene dokaze, za razliku od svjedočenja žrtava, iznesene od strane stručnih svjedoka teže osporiti; puščana zrna i košuljice projektila, ruševine, medicinska i obduktijska izvješća te tkiva na kojima se vide tragovi opeketina bijelim fosforom vjerojatno se ne mogu potkopati svojom povezanošću s nekim sumnjivim političkim subjektom – što je ono u što neki stručnjaci za međunarodno pravo izgleda misle da se upuštaju stanovnici Gaze, ili se brinu da bi drugi mogli pomisliti da je to tako. Prezentacije izvještaja stoga su bile potkrijepljene klišejima one vrste koji dokazima pripisuju gotovo ljudski status. "Dokaz govori sam za sebe", no, za razliku od ljudi, "on ne laže." Razlika između svjedočanstva i dokaza, pa stoga između ljudi i predmeta, jest u tome što subjekti mogu nešto krivo zapamtiti ili iskriviti svoje svjedočenje s obzirom na svoj politički interes, dok dokazne istine kao da ostaju, fosilizirane u objektu, spremne da ih razotkrije znanost. Ostaci uništenih zgrada stoga ne mogu biti na strani Izraela ili na strani Hamasa, a ne može ih se proglašiti ni iskrivljenim dokazima u korist bilo koje strane. No, povijest forenzike bi ipak mogla pokazati da istraživanje i predstavljanje takvih dokaza uključuje marljivu konstrukciju koja se obavlja uz pomoć znanstvenih protokola, retorike, teatralnih izvedbi te profesionalne i etičke vjerodostojnosti potrebnih za konstruiranje neoborivih činjenica; da u tumačenju objekata dolazi do reprodukcije nekih problema povezanih sa svjedocima. Ta istraživanja također moraju uključivati određenu neizostavnu strast prema objektima, o kojоj bi se kasnije moglo raspravljati u odnosu na kontroverziju vezanu za forenzički fetišizam.

Povijest pravosuđa govori nam o konstantnoj napetosti između ljudskog svjedočenja i materijalnih dokaza, te o neprestanim promjenama naglaska među njima u različitim periodima. Izведен iz latinskog *forensis*, korijen te riječi odnosi se na "forum", te na praksi i vještini iznošenja argumenata pred nekim profesionalnim, političkim ili pravnim skupom. U klasičnom Rimu forenzika je bila dio retorike, koja se dakako tiče govora. No, forenzika nije uključivala samo ljudski

govor, nego i onaj predmetā. U forenzičkoj retorici predmeti se mogu obratiti forumu. Budući da predmeti ne gore sami za sebe, postoji potreba za “prevodenjem” ili “tumačenjem” – forenzičkoj retorici je potrebna osoba (ili skup tehnologija) da posreduje između predmeta i foruma: da predstavi predmet, rastumači ga i ugradi ga u jednu širu pripovijest. To je bila uloga retoričara, a danas je to uloga stručnog svjedoka. Forenzika je način na koji se predmeti pojavljuju i kako se o njima raspravlja na forumu, s tim da je forum arena tumačenja u kojoj se moraju iznijeti tvrdnje i protutvrdnje.

Načelo forenzike pretpostavlja dva međusobno povezana skupa prostornih odnosa. Prvi je odnos između događaja i predmeta u kojemu se registriraju tragovi tog događaja. Drugi je odnos između predmeta i foruma koji se okuplja oko njega i kojemu je upućen njegov “govor”. Forenzika se dakle bavi materijalizacijom događaja jednakotoliko koliko i konstrukcijom foruma te izvedbom predmeta i tumača unutar foruma. No, forumi kojima se obraća suvremena forenzika nisu zbiljski prostori sudova: oni su često neizvjesni, raspršeni i umreženi, stvoreni kroz medije i uz pomoć medija, okupljeni oko pronađenih dokaza, a funkcioniraju kroz mnoštvo međunarodnih institucija. Unutar njih, predmet i njegov “tumač” tvore jednu retoričku cjelinu. Da bi se osporila neka forenzička tvrdnja, potrebno je raskrinkati mehanizme njezine artikulacije, što znači pokazati da je predmet neautentičan, da je njegov tumač pristran ili da u komunikaciji između njih postoji kratki spoj. Sve te tehnikе upotrijebljene su protiv Garlascoa i Goldstonea u njihovoј istrazi o Gazi. Štoviše, Garlasco nije bio optužen samo za krivo tumačenje predmeta nego da je bio ništa manje negoli opsjednut njima.

Ima dosta toga u forenzici što upućuje na fetišizam – u njoj se od predmeta traži da govore. Govor u ime neživih predmeta rimski oratori nazivali su *prosopopoeia*: retorička tehnika koja na umjetan način nežive predmete obdaruje glasom. Raspravljajući o “davanju glasa stvarima kojima priroda nije dala glas”, retoričar Kvintilijan piše o moći *prosopopoeije* da “privuče bogove s neba, oživi mrtve te dade glas gradovima i državama”.¹² Specijalisti za forenziku i stručni svjedoci vrlo su skloni rabiti gorovne figure u kojima “dokazi”, “ostaci” ili “kosti”

- u slučaju masovnih iskapanja – “govore nama”. To su uobičajeni primjeri *prosopopoeije* u današnjim palačama pravde.

Takvo pripisivanje subjektnosti i stoga potencijalno odgovornosti i obvezatnosti predmetima može se pratiti, prema filozofu i književnom kritičaru Miguelu Tamenu, do korijena drevnog grčkog prava, gdje je jedna skupina atenskih sudaca zasjedala nad posebnim sudom koji se bavio slučajevima iznesenim protiv neživih predmeta.¹³ Čak i englesko pravo ima način na koji se bavi subjektnošću i obvezatnošću predmetâ. To je zahvaćeno u pojmu “deodanduma”, pravne kategorije koja je na snazi od jedanaestog stoljeća. Deodandum je predmet – srušeni most, prevrnut kip, izgubljena kola, oštećen čup – poklonjen Bogu ili predan суду na upotrebu ili za prodaju kako bi se nadoknadila smrt nekog ljudskog bića.¹⁴

No, bilo da pripada ljudima ili bogovima, predmet se također mora istražiti. Tijekom srednjovjekovlja zbiljska praksa forenzike održala se na životu uz pomoć ljudi poznatih kao “đavolji odvjetnici” – pravnih stručnjaka koje je imenovala Crkva kako bi iznosili dokaze protiv kanonizacije kandidata tražeći pogreške ili prijevaru u objašnjenju ponuđenom kao dokaz za čuda za koje se tvrdi da ih je izveo kandidat. Budući da se u drugim sudskim procesima Crkve gotovo isključivo u obzir uzimao glas svjedoka, naglasak na kombinirane prakse mučenja i priznanja – materijalna forenzička, kako to pokazuje povjesničar znanosti Fernando Vidal – bila je stoga od središnje važnosti u procesu kanonizacije pa se razvila kao model za dokazne i istražne pravne prakse koje se služe znanošću.¹⁵ Svjedoci su često izvještavali o izvanrednim dogadjajima za koje su zbiljski vjerovali da su ih doživjeli. Ta čuda shvaćali su kao božanske intervencije u zemaljsku sferu, kao djela koja nadilaze poređak božanski stvorene prirode. Ta čuda bila su uglavnom izlječenja, ponekad vizije, rijetko kada levitacije. Proces njihova procjenjivanja uključivao je pregled živih tijela i tijela mrtvaca, ponekad kapljica krvi, čavala i drugih stolarskih pojedinosti. Najkasnije od trinaestog stoljeća stručnjaci kompetentni u različitim područjima znanja – liječnici, umjetnici i zanatlije – pozivani su da svjedoče o materijalnim predmetima i propitivani o tome može li se pribaviti neko prirodno objašnjenje. Ako se nešto moglo objasniti

prirodno, to onda nisu bila čuda. Forenzička znanost se tako razvila kao oblik pobijanja.

No, tek je u devetnaestom stoljeću istraživanje materijalnih dokaza zauzelo svoje mjesto odmah uz informacije dobivene od očevidaca ili priznanjem, osporivši tako njihov apsolutni autoritet.¹⁶ Forenzika se počela odnositi skoro isključivo na primjenu znanstvenih tehnika kako bi pomogla tijeku sudskog procesa, dok je stručni svjedok preuzeo ulogu retoričara i tumača. Deodandumi su konačno ukinuti u Engleskoj i Walesu (Škotska nikada nije imala deodandume) zakonom koji je usvojen u Parlamentu 1846. godine, uglavnom zato da bi se od sudskih tužbi zaštitiла željeznica – kada su žrtve mogle potencijalno tužiti u vrijednosti cijele lokomotive – a 1892. godine jedno rusko zvono vraćeno je iz izgnanstva u Sibir na koje je bilo osuđeno 1591. godine.¹⁷

Znanost je pokušala defetiširati forenziku, ali nije bila sasvim uspješna. Iako trenutno znanost postaje najvažniji posrednik u pitanjima od pravne važnosti, forenzika se na bavi samo znanstvenim istraživanjem. Ona se bavi i retorikom povezanom s njom – gestama, tehnikama i tehnologijama dokazivanja, metodama teatralnosti, pripovijedanja i dramatizacije koji se mogu obuhvatiti pojmom “forenzičke estetike”.¹⁸ Ona se također bavi konstrukcijom i destrukcijom vjerodostojnosti stručnjakâ. Ukratko, ona se ne bavi samo znanošću kao oruđem za istraživanje, nego kao sredstvom uvjerenava i, što je ključno, kao pitanjem vjerovanja – ne onog drugih znanstvenika u reguliranom procesu kolegijalne znanstvene recenzije, nego sudaca, porota ili javnosti kojima gotovo uvijek nedostaje znanstvene kompetencije.¹⁹ Pravo i znanost doista imaju različite metode utvrđivanja činjenica i funkcioniraju drugačije s obzirom na stupnjeve vjerojatnosti. Za znanstvenike, uobičajeni standardi pravne vjerojatnosti, definirani kao “izvan svake sumnje” – što je glavno mjerilo za uvjerenost u slučajevima kaznenog prava i dovoljno da se nekoga pošalje na vješala – ili “obične vjerojatnosti” u slučajevima građanskog prava, tvore prenizak prag pa se obično ne prihvataju u procesima kolegijalne znanstvene recenzije kao potvrda vjerodostojnosti znanstvenih tvrdnji. I u tuzemnom i međunarodnom pravu, kako su to sarkastično zamijetili Christopher Joyce i Eric

Stover u svojoj knjizi o forenzičkoj antropologiji: "Pravnici su skloni angažirati znanstvenike da se pojavljuju u sudnicama vrlo slično kao što policajci traže oštре pse – tragaju za znakovima dobrog odgoja uz istovremenu spremnost da ugrizu suparnika."²⁰

KOSTI KOJE GOVORE

Unutar okvira ljudskih prava i istraživanja ratnih zločina forenzička znanost počela je preuzimati svoju prepoznatljivu ulogu od polovice 1980-ih godina i pojačano se nastavila razvijati u tom smjeru nakon kraja Hladnog rata. Uobičajen doživljaj ratova koji su izbili na Balkanu i u Africi nije se više toliko zasnivao na istraživanjima geopolitičkih interesa i povjesnih procesa koliko na istraživanju ratnih ekscesa koji su izvršeni nad civilima – zvjerstava, ratnih zločina i kršenja ljudskih prava. Istraživanja ratnih zločina obično zahtijevaju analizu dogadaja koji su složeniji od onih kojima se bavi kazneno pravo. Ratne zločine, kao i mnoge druge događaje tijekom rata, stvara mnoštvo vojnih čimbenika koji se služe mrežom različitih tehnologija i uredaja, kojima upravlja politička, institucionalna i administrativna logika. Forenzika ratnih zločina započinje nekim materijalnim ostatkom kako bi se izgradio lanac dokaza u rekonstrukciji složenih događaja s mnogo sudionika, vojnih mreža te organizacija i struktura u koje je on ugrađen. Ta polja odnosa prožimaju predmete, a ne ostavljaju samo trag na njima. Ruševine i drugi pronađeni predmeti ne smiju se razmatrati u izolaciji, nego kao početne točke s kojih se ulazi u trag skupu poveznica.

U kontekstu istraživanja ratnih zločina forenzičke prakse proizašle su polovicom 1980-ih godina iz znanstvene discipline forenzičke antropologije – primjene znanosti fizičke antropologije u pravnim okvirima, najčešće u odnosu na ostatke žrtava²¹ – i iz kristalizacije novije znanstvene discipline forenzičke arheologije, koja je primijenila arheološka načela, tehnike i metodologije u iskapanju i iznošenju na vidjelo dokaza za ozbiljne ratne zločine. Clyde Snow bio je jedan od pionira primjene forenzičke antropologije na državne ratne zločine. On je sudionik jednog od trenutaka kada se osnivala ta disciplina: u iskapanju posmrtnih ostataka Josefa Mengelea iz krivo označenog

Clyde Snow pokazuje dijapositiv lubanje Liliane Pereyre na sudenju 1985. godine članovima argentinske hunte za zločine počinjene u "prljavom ratu" od 1976. do 1983.

groba u gradu Embu, u blizini São Paula, u Brazilu 1985. godine.²² Snow je kasnije obučio tim koji je obavio iskapanja "nestalih" u Argentini – prvi tim forenzičke antropologije koji je radio u kontekstu ljudskih prava. Počevši od tog trenutka, masovne grobnice su se od mesta komemoracije pretvorile u epistemološke izvore iz kojih se mogu rekonstruirati točne pojedinosti ratnih zločina i unijeti u područje sudskega procesa.

Thomas Keenan objašnjava da su "kopači grobova" poput Snowa bili "sjajni u svojoj prezentaciji logike onoga što čine".²³ Snow svoj rad naziva "osteobiografijom", tvrdeći da kostur sadrži "kratku, ali vrlo informativnu biografiju pojedinca (...) ako znate kako je pročitati".²⁴

Kada govorimo o "biografiji" nekog predmeta, postaje jasno da se ne radi samo o trenutku smrti, nego prije o tome da se cijeli proces

življenja – slijed bolesti, incidenata i nesreća, zajedno s uvjetima prehrane, rada i navika – fosilizira u morfologiju i teksturu kostiju, te da se tu zbiva stanovito brisanje jasnih granica između objekta i subjekta.

U tom moćnom retoričkom polju, poveznica između kosti i ruševina osnova je za jasnu analogiju. U novije vrijeme forenzika je također počela poprimati arhitektonsku dimenziju. S povećanom urbanizacijom sukoba prikazi izgrađenog okoliša priznaju se kao dokaz na međunarodnim sudovima, tribunalima i u medijima. Geoprostorni podaci i satelitske snimke visoke rezolucije uništenih građevina često se koriste kao dokazi na sudu. Predstavljanje arhitekture kao dokaza na sudu upravo se događa tijekom sudenjâ na Međunarodnom sudu za ratne zločine za bivšu Jugoslaviju, gdje su se na početku tog procesa ostaci zgrada (i njihove fotografije) pojavili iz privatnih domova, vrtova i šupa, što je omogućilo objema stranama da dokazuju kako se zbila drugačija verzija događajâ, služeći se pri tome pronadениm ili navodnim ostacima kao dokazima kojima podupiru njihove tvrdnje.²⁵ Taj proces pokazuje da dokazi često prethode forumu, a mogu i biti poziv na osnivanje nekog foruma. Dokazi o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji bili su od presudne važnosti za osnivanje ICTY-a 1993. godine. Upravo je uništavanje građevina – religijskih ili javnih zgrada, ali i mnogih domova – postalo najvidljiviji dokaz etničkog čišćenja i genocida. No, neka uništena građevina ukazuje na nešto više osim na činjenicu njezina razaranja: ona sadrži informaciju o sredstvima kojima je to učinjeno. Ruševine su oblik medija. One skladište i, uz malu pomoć “tumačâ”, također prenose informacije o posljedicama povijesnih procesa. Forenzička arhitektura nastoji preobraziti izgrađeni okoliš iz prikaza navodnih razaranja u izvor spoznaje, koliko god nepotpun on bio – kako bi se iz oblika i razmještaja ruševina omogućilo razjašnjenje dijela događajâ koji su doveli do uništenja građevine. Iz perspektive forenzike, ruševina posjeduje svojevrsnu “arhitekturu” u kojoj se zrcale prijeporni događaji i politički procesi i iz koje se oni mogu rekonstruirati i analizirati.

Forenzički arhitekti moraju prepostaviti da se povijesni događaji mogu rekonstruirati kroz statičke proračune, analizom

udara i određivanjem točke urušavanja struktura. U forenzičkoj arhitekturi, statičari i stručnjaci za rušenje zgrada tumači su povijesti. No, gradevine mogu ponuditi dokaze čak i ako se nalaze u svojem izgrađenom obliku i nisu uništene. Gradevine se doimaju statičima, no, kao što to gradevinski konzervatori znaju, one se neprestano kreću: šire se i kontrahiraju ovisno o temperaturi i polaganim propadanjem materijala. Beton, gips i ostale izložene površine bilježe promjene vlažnosti, kvalitete zraka, salinizaciju, a ponekad se njima ili pored njih događaju i nagli ili siloviti događaji. U tom slučaju, gradevine se moraju sagledavati kao zamrznuti kadrovi u procesima neprestane preobrazbe forme – one su dijagrami same društvene činjenice te sila i složenih tokova koji se neprestano utiskuju u njihove oblike.

Pozivajući se, između ostalih, na spise Waltera Benjamina, umjetnica i teoretičarka Hito Steyerl prekrasno je iskazala način na koji predmeti mogu sadržavati sile koje su ih proizvele. Korisno je na umu imati arhitekturu kada čitate sljedeće:

Predmeti su hijeroglifi u čijoju su tamnoj prizmi društveni odnosi fiksirani i u fragmentima. Oni su čvorišta u kojima se napetosti nekog povjesnog trenutka materijaliziraju ili u bljesak svijesti ili u groteskno izobličenje fetišizma robe. Iz tog očišta, stvar nikada nije puki predmet, nego je fosil u kojemu je petrificirana svojevrsna konstelacija sile. Stvari nikada nisu samo inertni objekti, pasivne točke ili beživotne ljuštture, nego ih tvore napetosti, sile, skrivene snage, koje se sve neprestano međusobno izmjenjuju.²⁶

Forenzika se služi tehnikama uz pomoć kojih predmeti otkrivaju informacije nakon što ih se podvrgne dodatnoj sili. Da bi ih se analiziralo, strukture često treba razdijeliti na manje jedinice, razbiti ih ili ih rastvoriti u kiselini. Forenzika nas ovdje može podsjetiti na načela mučenja, umjetnost provodenja istrage nad predmetima, inkviziciju nad stvarima i građevinama. To je istina čak i ako objekti i strukture, izgrađeni ili uništeni, naravno ne sadrže sve odnose koji su ih proizveli – procesi i sile ne materijaliziraju se mehanički – pa nikada nisu potpuno providni i čitljivi.

DOBA FORENZIKE

Transformacija u metodologiji istraživanja ratnih zločina i kršenjâ ljudskih prava značila je da je forenzička znanost počela osvajati neka kulturna područja koja su prije bila rezervirana za svjedočenja ljudskih svjedoka. Kada su književna kritičarka Shoshana Felman i psihoanalitičarka Dori Laub posljednja desetljeća dvadesetog stoljeća nazvale "dobom svjedočenja", a povjesničarka Annette Wieviorka "dobom svjedoka", željele su opisati razdoblje pred kraj posljednjeg stoljeća kada je pisano, zvučno i filmski snimljeno te javno izneseno svjedočenje o Holokaustu izgradilo naše razumijevanje problemâ sadašnjosti.²⁷ Holokaust, trauma i istraživanja sjećanja pretvorili su svjedočenje u značajnu snagu postmoderne kulture. Hvatanje u koštac sa svjedočenjem ostavilo je svoj trag u književnosti, dokumentarnim i vizualnim umjetnostima. U političkom smislu, svjedočenje je postiglo vidljivu prisutnost u tako različitim kontekstima kao što su istražna povjerenstva, teorije o ljudskim pravima i humanitarni rad.²⁸

Ova funkcija svjedočanstva svjedoka najviše se identificira s antitotalitarnom politikom: s onim koji je preživio i disidentom, s potlačenim i podčinjenim, s glasom pojedinca protiv proizvoljnosti represivnih država. Teško je razmišljati o radu na ljudskim pravima izvan okvira svjedočenja. "Izvorna misija" organizacija za zaštitu ljudskih prava bila je, prema polemici Roberta Bernsteina, osnivača i prvog ravnatelja udruge Human Rights Watch (koja se tada zvala Helsinki Watch i bavila se uglavnom s disidentima iz sovjetskog bloka), "širom otvoriti zatvorena društva, zagovarati temeljne slobode i podupirati otpadnike (...) kao što su Andrej Saharov, Natan Šaranski i one u sovjetskom gulagu".²⁹ Bernstein je poticao HRW da se vrati toj tradiciji antitotalitarne politike, a strogo se protivio istraživanju izraelskih postupaka u Gazi.

U svom istraživanju o humanitarnom svjedočenju Michal Givoni uočila je da je jedna od karakteristika tog svjedočenja to da njegova etička funkcija nadmašuje njegovu epistemološku funkciju. Svjedočenje, kaže Givoni, značajno je ne samo zbog znanja koje stvara, nego i kao čin poistovjećivanja i suošćećanja – pa stoga

izražava svojevrsni etički stav koji su usvojile organizacije za zaštitu ljudskih prava. Nije mu dano u zadatku samo da otkriva i potvrđuje vjerodostojnost tvrdnji o povijesnoj nepravdi, nego štoviše, vrijednost svjedočenja u kontekstu ratnih zločina proizlazi iz sposobnosti da uopće progovori protiv užasa totalitarizma. Budući da je etička prije negoli samo epistemološka, funkcija svjedočenja u situacijama razotkrivanja državnih zločina počiva prvenstveno u njegovu iznošenju.³⁰ Dok je osobno svjedočenje gurnulo povijest nasilja i zlostavljanja u javnu sferu, granice okvira kojima povijesni izvještaji u prvi plan stavljuju individualne žrtve prije negoli kolektivno djelovanje također su postale vidljive. Psihološki okvir traume i poziv na suosjećanje prije negoli političko djelovanje teži depolitizaciji povijesnih procesa i prikazivanju ljudi kao pasivnih i patetičnih individualnih žrtava, a ne kao članova nekog kolektiva s vlastitim političkim tvrdnjama.³¹

ŽUDNJA ZA GOVOROM

Kako smo o tome već raspravljali u prvom poglavlju, tijekom 1990-ih godine osnovan je niz *ad hoc* međunarodnih tribunala kako bi se sudilo političkim i vojnim vodama bivše Jugoslavije (1993.) i Ruande (1994.), a uslijedilo je osnivanje stalnog međunarodnog tribunala Međunarodnog suda za ratne zločine (1998.). Njemu je dana moć da zatvara počinitelje ratnih zločina i da progoni ljude optužene za zločine protiv čovječnosti i genocid. Ta “legalizacija” ljudskih prava ubrzala je pomak u funkciji svjedočenja od toga da se artikulira kao javno obraćanje koje mora izdržati unakrsno ispitivanje.³² Razmatranje ozbiljnih zločina počelo je uključivati ne samo etičku i političku odgovornost svih zaraćenih strana, nego i krivičnu odgovornost pojedinih počinitelja. To je također uključivalo i pomak u naglasku sa svjedočenja na dokaze, s govora na medicinske podatke, a ponekad i s izvještaja živilih ljudi na svjedočenje forenzičkih antropologa u ime kostiju i leševa. Drugi tip iznošenja tvrdnji postao je vrsta svjedočenja bez svjedoka, što je fenomen koji može dati jedan drugi, prilično jezovit smisao ambiciji onih koji su pobornici i promicatelji moći svjedočenja “da dade glas onima koji su bez glasa”.

Razlika između svjedoka i nekog dokaza jest u tome što se dokaz iznosi, a svjedok ispituje. No, sudski proces već pokazuje sklonost zamagljivanju te razlike u svojem zahtjevu da se svjedok približi objektivnosti, dok je iznošenje dokaza za unakrsno ispitivanje i ispitivanje nekim objektima pridalo osobine subjektivnosti.³³ Osoba koja je dobila zadatku da govori u ime objekata mora strgnuti sve slojeve subjektivnog tumačenja i vjerovanjâ, te se približiti poziciji neutralnog provodnika za procjenjivanje događaja, pretvarajući se, zapravo, u nešto nalik na sâm objekt.

Stoga su potencijalno novi načini upotrebe forenzičkih znanosti zamaglili prijašnje razlikovanje između dokaza, kada pravo govori o objektima, i svjedoka, kada govori o ljudskom svjedočenju. Kategorija "materijalnog svjedoka", koju je predložila Susan Schuppli s obzirom na njezino istraživanje medijskih artefakata, mogla bi biti pravo sredstvo za opisivanje prostora između objekta i subjekta.³⁴ Ako se materijalni svjedok konceptualno shvaća, tehnički razotkriva i pravno priznaje kao nešto sposobno za neku vrstu "govora", onda se i njega može ispitivati i unakrsno ispitivati – i, naravno, putem njegova tumača, on također ponekad može slagati.

Novonastala pravna kultura orijentirana prema objektu dio je opće transformacije koja je pažnju odmaknula od preokupiranosti subjektivnim i lingvističkim aspektima traume i pamćenja, a prema informacijama kojima je zasićen materijalni svijet. Taj pomak u naglasku sa svjedočenja na forenziku razvio se paralelno u mnoštvu povezanih područja i odnosi se na uvriježen epistemološki model koji postaje sve utjecajniji u suvremenom polju znanosti o čovjeku i u pravu, baš kao i u popularnoj zabavi. Danas se pravne i političke odluke zasnivaju na uzorcima DNK, 3D-skeniranju, nanotehnologiji, "tehnološki potpomognutom promatranju" pomoću elektromagnetskih mikroskopa i satelitskog nadzora, biomedicinskim podacima i uzorcima uzetih iz zraka, a protežu se od topografije morskog dna do ostataka uništenih i bombama razrušenih zgrada. Ako je popularna zabava ikakav pokazatelj kulturnog pomaka prema forenzičkom fetišizmu, onda je značajno da je – od televizijskih serija *CSI* do romana Patricije Cornwell i nekadašnje forenzičke stručnjakinje

Kathy Reichs – znanstvenik-detektiv postupno zamijenio psihologa/psihanalitičara-detektiva koji je bio popularan u TV-dramama tijekom 1980-ih i 1990-ih godina.³⁵

Tome slično, do posljednjeg desetljeća dvadesetog stoljeća medicinska dijagnoza još uvijek se uglavnom postavljala na osnovu razgovora s pacijentima i usmenog “uzimanja povijesti bolesti”, dok je zadatak fizičkog pregleda bio uglavnom u tome da potvrdi te simptome. No, s nedavnim napretkom ostvarenim u tehnikama snimanja i laboratorijskim tehnikama, relativni značaj usmenog “uzimanja povijesti” se smanjio. Dijagnosticiranje je danas algoritamski proces koji se oslanja na upotrebu interaktivnih kompjuterskih programa koji omogućuju liječnicima da “dožive” vizualni prikaz onoga što se događa u nutrini tijela pacijenta. To je dio naglaska na medicini koja se zasniva na nalazima osmišljenoj kako bi pomogla liječnicima u zadacima donošenja odluka. “Razgovori” koji su prije bili dio liječničkog pregleda – procjene društveno-političkog konteksta pacijenta (obitelji, rada, stresa, vjerovanjâ) – postupno su izmješteni kao odgovornost socijalnih radnika i psihologa. Možda će početak dvadeset i prvog stoljeća postati poznat kao doba forenzike.

Dio onoga što karakterizira ovo “doba forenzike” je reakcija, a možda i pretjerana kompenzacija za neodrediv i slabašan glas žrtve – koji je donedavno bio znak traumatiziranog iskustva a koje je postalo potencijalna opasnost u napetim sudskim bitkama koje se vode na novim međunarodnim tribunalima. Budući da je tako shvaćeno svjedočenje bilo prožeto s toliko etičkog i kulturnog značenja, otklon od njega prema protumačenom “materijalnom svjedoku” mora otvoriti jednu novu i drugaćiju kulturnu dimenziju. No, to nije ona u kojoj se mizantropski objekt pojavljuje kao stabilna i čvrsta alternativa čovječnim nesigurnostima, dvosmislenostima i strepnjama. Već prije da se u suvremenoj forenzici, te kroz gusto polje tumačenja i unakrsnog istraživanja, problemi povezani s ljudskim svjedočenjem – problemi subjekta – donekle ponavljaju kao problemi objekta.

FORENZIKA FORENZIKE

Za forenzički pomak u istraživanju ratnih zločina indikativan je razvoj jedne prakse unutar udruge Human Rights Watch koju ta organizacija naziva “humanitarnom procjenom štete u borbi”. HRW se prvi put poduhvatio takve analize 1999. godine, kada je provodio istragu bombardiranja Beograda tijekom rata na Kosovu. Steve Goose, ravnatelj indikativno nazvanog Odjela za oružje te organizacije, objasnio je da je HRW “manje ili više izumio metodologiju obavljanja ‘humanitarne procjene štete u borbi’ (...) vojska obavlja svoju procjenu štete u borbi, proučavajući kako su djelovala oružja. Mi obavljamo procjenu toga kako su oružja djelovala na civile. Pokušavamo shvatiti zašto su bili ubijeni”.³⁶ Upravo je širenje analize HRW-a u to novo polje dovelo do angažiranja Marca Garlascoa.

Razlika u radu organizacija za zaštitu ljudskih prava i vojske počela se smanjivati. Do kraja Hladnog rata sve što su organizacije za zaštitu ljudskih prava mogle učiniti bilo je da “mobiliziraju sram”, zagovaraju ljudska prava i podižu razinu svijesti. Krajem 1990-ih godina suradnja između organizacija za zaštitu ljudskih prava i vojski ušla je novu fazu tijekom “humanitarnih intervencija” – stvarnih i predloženih – u središnjoj Africi i na Balkanu. Odgovarajući na nedjelovanje i neutralnost EU-a, SAD-a i UN-a prema etničkom čišćenju i genocidu u Bosni i Ruandi, skupine za zaštitu ljudskih prava bile su među najglasnijim zagovornicima vojne intervencije. Tijekom 1990-ih godina svijet ljudskih prava ušao je u epicentar organiziranog masovnog nasilja. Tijekom Clintonove administracije Human Rights Watch postao je jedan od najutjecajnijih lobija koji su zagovarali intervenciju. S jakim vezama u američkom State Departmentu vršio je snažan pritisak da dođe do američke vojne akcije kako bi se okončalo nasilje u bivšoj Jugoslaviji i Somaliji. No, za vrijeme Georgea W. Busha, HRW je gubio tlo pod nogama u odnosu na neokonzervativce koji su imali sve veći utjecaj na politiku. Vojnim intervencijama u Iraku i Afganistanu nakon 11.9. više nije trebalo ohrabrenje skupina kao što su HRW. Ratovanje za ljudska prava bilo je više britansko negoli američko opravdanje za rat u Iraku, no odigralo je određenu ulogu u

opravdavanju rata na obje strane Atlantika, neovisno o činjenici da ga glavne skupine za zaštitu ljudskih prava nisu zagovarale, a neke su mu se i otvoreno suprotstavljale.

Odnos između organizacija za zaštitu ljudskih prava i vojske ušao je potom u sljedeću fazu. Da bi održali svoju važnost i utjecaj, HRW i druge skupine počele su pomicati svoju pažnju s pokušajom da utječu na donositelje političkih odluka u pogledu poziva na intervenciju – sve više su nastojale ostati neutralnim s obzirom na uzroke ili opravdanje ratova – a usredotočile su se na način na koji su ih vojske zapravo vodile, nastojeći utjecati na vođenje rata na taktičkoj razini.³⁷ Pažnja se tako prebacila s okvira međunarodnog prava *jus ad bellum* (“prava na vođenje rata”) na *jus in bello* (zakone ratovanja) – na pravni okvir koji uključuje analizu moći oružja i njihovu proporcionalnu upotrebu, te na pravne probleme bombardiranja, protupobunjeničkog djelovanja, zaposjedanja i vojnog upravljanja, budući da se to može iščitati u forenzici tijelâ i ruševina.

Na prijelazu u treće tisućljeće vojni savjetnici počeli su dobivati poslove u brojnim humanitarnim i organizacijama za zaštitu ljudskih prava kao institucionalni indikator te nove blizine nasilju. Bivši vojni kadrovi bili su vrlo traženi u tim institucijama koje su u njihovoj stručnosti, iskustvu i poslovnim vezama vidjeli zajedničko tlo i most prema vojsci. Vojske su naučile doživljavati skupine za zaštitu ljudskih prava ne kao neprijatelje nego kao konstruktivne i korisne kritičare. Složivši se oko zajedničkog interesa u nužnosti nadziranja, smanjivanja i činjenja vojnog nasilja učinkovitijim, obje te organizacije složile su se, iz svojih vlastitih razloga, o važnosti “manjeg zla” u smanjivanju civilnih žrtava.

Garlasco je možda najbolji primjer tog novonastalog tipa analitičara ljudskih prava u doba kada su same prakse zaštite ljudskih prava bile u procesu transformacije. Upošljavanje Garlascoa i njegov kasniji rad za HRW dio su jedne veće transformacije u kojoj je izraz brige za žrtve zamijenjen pokušajima da se razotkriju mehanizmi nasilja kako su se očitovali i u predmetima koji su nanosili nasilje (oružju) i u predmetima kojima je naneseno nasilje (ruševinama). Kulturna transformacija koja je dosegla svoj vrhunac u “aferi Garlasco”

FOTOGRAFIJE OBJAVLJENE UZ DOPUŠTENJE HRP-A, 2010.

bila je naravno važnija od Garlascoa. No, budući da je imala značajan utjecaj na svijet ljudskih prava, bila je nešto više od tek još jednog simptoma.

Gornje slike preuzete su iz video-snimke predavanja o ratnim zločinima u Gazi koje je Garlasco održao na Koledžu Bard u travnju 2009. godine. U njemu je Garlasco raspravljao o istrazi o razaranju četvrti Zeitun, smještenoj južno od grada Gaze, koja je gotovo sasvim zbrisana tijekom invazije 2008.-2009. godine.³⁸

Tijekom rata u Gazi 2008.-2009. godine Human Rights Watch zatražio je dozvolu Izraela da uđe u Pojas, no Izrael je odbio. Garlasco i ostatak HRW-ovog tima ušli su kroz Egipat nekoliko dana nakon što je proglašen prekid paljbe. Budući da je amaterski fotograf, Garlasco je snimio fotografiju jedne žene koja nepomično sjedi ispred ostataka njezine uništene kuće. To je prizor tipičan za one koje snime istražitelji zaštite ljudskih prava kada iznose dokaze za prekršaje zajedno s njihovom pojedinačnim žrtvama. No, te fotografije – i njihova mobilizacija – sažimaju pomak u naglasku sa žrtvama na materijalnu forenziku. Tijekom rasprave o tom prizoru elementi fotografije na koje ukazuje Garlasco, stvari koje on odabire istraživati i prepričavati, zapravo su zabilježene u pozadini te fotografije. Ponekad njegova silueta sasvim prekriva onu ženu. U tom trenutku tog predavanja

Gaza, 2009. FOTOGRAFIJU SNIMIO KAI WIEDENHÖFER.

razotkrio je cijeli jedan skup događaja probirući kroz kaotične ruševine i otpatke koji su ostaci kuće te žene. On u tim ostacima vidi obilje informacija: razlike u tragovima tenkova, oklopnih vozila za prijevoz vojnika i oklopnih buldožera D9. Ovako mi opisuje proces svoje istrage:

Kada sam stigao u Zeitun uočio sam samo četiri netaknute privatne kuće. Dosjetio sam se da su vjerojatno bile stožeri OP-a [promatračkih postaja] za vojниke, sidra te operacije. Ostatak kvarta bio je sveden na zdrobljeni beton svake vrste, čelične šipke i hrpu smeća (...) Trebali smo rekonstruirati način na koji je došlo do tog razaranja (...) Iz tih ruševina htio sam sastaviti ratnu priču. Zagledao sam u uništene građevine i okolna područja tragajući za znakovima vojne aktivnosti i izmjene vatre između izraelskih i palestinskih snaga (...) Bombardiranje iz zraka, artiljerijska vatra, tenkovska paljba i pucanje iz osobnog naoružanja imaju svoj specifičan potpis (...)³⁹

Garlasco je svoj interpretacijski rad zasnovao na općoj klasifikaciji frekventnih tipova ruševina. Njegov opis nalikuje onome arheologa koji istražuje prošlost koja je netom prošla. Buldožeri D9 s gusjenicama stvaraju ruševine koje ponekad izgledaju kao piramide srušenih kuća od karata: "D9 [oklopni buldožer] odnosi uglove zgrade (...) središnji stupovi ostaju stajati dok se rubovi zgrade ruše i padaju prema van".⁴⁰

Taj tip ruševina, koji se danas može vidjeti po cijelom Pojasu Gaze, prepoznatljiv je potpis izraelske agresije tijekom posljednjeg desetljeća. Oko stotinu oklopljenih buldožera D9 upotrijebljeno je u Gazi, uključujući neke bez ljudske posade kojima se upravljalo na daljinu – a koji su odgovorni za polovicu od 15.000 uništenih ili oštećenih gradevina. Oklopljene buldožere moguće je upotrijebiti pod paljbom, dok se drugih oblika uništavanja moraju poduhvatiti vojni inženjeri na jedan kontroliraniji način. Potpis tog drugog tipa uništavanja su ruševine u obliku "palačinke". Garlasco opisuje kako se inženjeri služe dinamitom ili "protutenkovskim minama" kao eksplozivom za rušenje (...) pa postavljaju ta eksplozivna sredstva u šupljine iskopane u svim unutarnjim nosivim zidovima ili u njihovoj blizini kroz cijelu zgradu. Posljedica toga je da se podne ploče ruše jedna na drugu poput palačinke".

Naravno, različite vrste avionskih bombi proizvode različite tipove ruševina. Kada se neka višekatnica bombardira iz zraka, do eksplozije dolazi na gornjim katovima, a nekoliko donjih katova često ostanu stajati. Avionske bombe s odgođenom eksplozijom, pak, probijaju sve katove zgrade zabijajući se duboko u temelje prije nego što detoniraju, tako da dovode do toga da se zgrada uruši sama u sebe sa štetom ograničenom na relativno manji prostor.

U svojoj istrazi Garlasco je također otkrio znakove nove izraelske strategije: ograničene kratere uzrokovane malim eksplozijama na onome što su nekada bili krovovi uništenih zgrada. To su bili rezultati onoga što su izraelski vojni odyjetnici nazvali procedurom "kucanja po krovu". Sastoji se u tome da izraelska vojska ispali "lažne" bombe ili projektile s malo eksploziva na kuće označene za rušenje, ali s nakanom da proizvedu udar koji je dovoljno snažan da nagna stanare u bijeg iz njihova doma prije nego što ga sasvim unište buldožerima

ili eksplozijama minutu ili dvije kasnije. Nakon udara te bombe stanari takve "upozorene kuće" – ako shvate da je udar na njihovu kuću doista bio "poruka" – moraju donijeti odluku: ili napustiti kuću i odvažiti se na zastrašujući izlazak van ili ostati pa riskirati da budu ubijeni. Ta procedura, prema mišljenju jednog časnika u odjelu za međunarodno pravo, utjelovljuje humani pristup ratu te vojske – što je inovacija u "tehnologijama upozorenja". Logiku takvih upozorenja on objašnjava ovako: "Ljudi koji uđu u kuću unatoč upozorenju ne mora se smatrati civilima žrtvama, jer oni su dobrovoljni ljudski štitovi. S pravnog stajališta, [jednom kada ih upozorim] ne moram više imati obzira prema njima." Sposobnost da se prenese upozorenje tijekom borbe uistinu je tehnološki složeno. Prostori na kojima se odvija bitka zbrkani su i zbunjujući okoliš. To tumačenje međunarodnog humanitarnog prava za cilj ima premještanje ljudi u drugu pravnu kategoriju, pri čemu se "neborci" pretvaraju u "ljudske štitove" pa ih

Gaza, 2009. FOTOGRAFIJU SNIMIO KAI WIEDENHÖFER.

se kao takve može ubiti. Prenošenje "upozorenja" doista može spasiti život, no ovdje je to načelo dovelo do toga da se svaka kuća u Pojasu pretvorila u potencijalnu "legitimnu" metu čije uništenje bi inače bilo suprotno pravilima MHP-a.⁴¹

Garlascova rekonstrukcija dogadaja iz ostataka koji su preostali zakomplikirala se zbog prisutnosti ruševina iz različitih razdoblja. Izraelska vojska kontinuirano napada Pojas Gaze više od desetljeća. Ponekad je različite djeliće uništenja i različite hrpe ostataka moguće razlikovati samo zahvaljujući činjenici da je izraslo raslinje na onim starijima.

Započevši s takvim općim tipovima, Garlasco je tragao za "nepravilnostima u obrascu uništavanja": sekundarne eksplozije, koje su mogle označavati tajno spremište municije, ili protupožarnu obranu, koju obilježavaju rupe od zrna oko prozora. Te prozore je ponekad trebalo izvući ispod ruševina. Nakon što bi identificirao neki određeni

dogadaj u ostacima, Garlasco bi potom pokušao isplesti niz poveznica i spojiti ih u jednu veću priču.

Nazad u New Yorku, tim HRW-a bi kombinirao razgovore s očevicima, povijesna i materijalna istraživanja kako bi rekonstruirao tijek bitke te ukazao na trenutke kada je pretjerano nasilje značilo da se dogodio zločin. Taj materijal bi se potom procjenjivao u odnosu na pravne kategorije "vojne nužnosti", "razlikovanja", "proporcionalnosti" i "izbora oružja". "Nakon mojeg boravka u Afganistanu, Iraku, Gruziji i Burmi, više ne mogu reći je li to razaranje bilo pogrešno ili ispravno. Mogu samo reći je li bilo legalno ili nelegalno", kaže on. Čini se kao da su pravne kategorije u potpunosti zamijenile političke i etičke kategorije.

Garlascova analiza razaranja Zeituna ukazala je na to da su počinjeni ratni zločini: "Iako se razaranje buldožerima moralno dogoditi tijekom bitke, kontrolirano razaranje moralno se dogoditi nakon bitke

Gaza, 2009. FOTOGRAFIJU SNIMIO KAI WIEDENHÖFER.

kao priprema za 'dan poslije' – obično da se 'bojno polje dizajnira' na način koji će pogodovati budućim operacijama. To je ratni zločin ekscesivnog uništavanja koje nije nužno u ratu." Veći dio razaranja uistinu se dogodio kako bi se bojno polje oblikovalo za buduće sukobe. Obiteljske kuće duž glavnih cesta, ili duž zaštitne ograde oko Gaze, bile su uništene kako bi se njima omogućilo sigurnije kretanje vojnih vozila. Bio je to školski primjer dizajna razaranjem – oblikovanje bojnog prostora kako bi se pogodovalo operacijskim potrebama.

Upošljavanje Garlascoa od strane udruge Human Rights Watch ne samo što je označilo pomak (o kojem smo već prije raspravljali) s ljudskog svjedoka na materijalni predmet, nego i s fokusa na žrtve rata na analizu mehanizama kršenja prava. To svjedoči u korist jedne šire pretpostavke koju danas zagovara većina skupina za zaštitu ljudskih prava: da je detaljno poznavanje tehnološkog razvoja i vojne moći, u spremi s razumijevanjem vojnih sustava koji se služe tim tehnologijama

Gaza, 2009. FOTOGRAFIJE SNIMIO KAI WIEDENHÖFER.

i međusobno ih povezuju, presudno za njihov rad, da kršenja nastaju u spoju tehnologija, operacijskih procedura i političkih motiva.

Jedan od najboljih primjera je HRW-ov izvještaj o ljudskim žrtvama koje su nastupile kao posljedica napada na Gazu bespilotnim letjelicama, naslovljen "Upravo pogrešno", koji je pripremio Garlasco i koji je objavljen u lipnju 2009. godine. To je zapanjujući uvid u tehničke moći tih oružja koji se ponekad tijekom čitanja doima kao reklama u vojnem časopisu. On je također neke Garlascove kolege i članove upravnog odbora udruge Human Rights Watch doveo do toga da se osjećaju nelagodno. Evo jednog citata iz njega:

Projektili koje lansiraju bespilotne letjelice detoniraju iznad tla, što stvara uzak, relativno plitak krater od dijelova projektila koji nisu dio rasprskavanja koje udara u tlo. Detonacija bojne glave unutar traka rasprskavanja stvara ekspanzivnu sferu krhotina koje izljeću. Te krhotine sastavljene su od volframa, gustog

inertnog metala, pa njihova velika težina i mala veličina (3 kubna milimetra) stvaraju nagli pad kinetičke energije što za posljedicu ima to da područje udara bude relativno malo – otprilike u krugu od 20 metara.⁴²

Izvještaj nastavlja u smjeru povezivanja tih tehnologija s pitanjima o novim odgovornostima i obavezama.

Ako se uzme u obzir da su to novi termini kojima barataju organizacije za zaštitu ljudskih prava, Garlascoa treba priznati kao jednog od najučinkovitijih analitičara ljudskih prava u posljednjih nekoliko godina, kao i ključnog protagonistu u razvoju forenzičke arhitekture. Colina Kahla, profesora koji na Sveučilištu Georgetown predaje teoriju sigurnosti, citirao je *Washington Post* kada je za Garlascoa rekao da “o zračnim napadima zna više od bilo koga u svijetu tko trenutno nije u vojsci”.⁴³ I doista, tijekom godina koje su

dovele do istrage u Gazi, postao je neka vrsta slavne osobe unutar područja analize sukoba, često intervjuiran na televizijskim kanalima koji prenose dnevne vijesti te u novinama i dokumentarnim filmovima po cijelom svijetu.⁴⁴ Također se pokazao kao iznimno učinkovit zagovornik stavljanja vojnog nasilja pod nadzor. Njegov rad kao istražitelja HRW-a o kasetnim bombama upotrijebljenim u američkoj invaziji na Irak 2003. godine, u Libanu tijekom izraelskog napada 2006. godine i od strane ruske vojske tijekom rata u Gruziji 2008. godine bio je od presudne važnosti za UN-ovu ratifikaciju Konvencije o kasetnom streljivu, koja je na koncu zabranila ta oružja. Njegova istraga o mučenjima u Abu Ghraibu pomogla je senatoru Johnu McCainu da donese svoj amandman protiv mučenja 2005. godine.⁴⁵

FORENZIČKI FETIŠIZAM

Kontroverzija koja se rasplela oko Marca Garlascoa u rujnu 2009. godine uključivala je kako najekstremnije očitovanje rastućeg apetita za forenziku tako i našu trenutnu opsjednutost analizom predmetâ i znanošću. U procesu osporavanja Richarda Goldstonea i istrage HRW-a vezano za invaziju Gaze 2008.–2009. godine, NGO Monitor, organizacija povezana s izraelskim Ministarstvom vanjskih poslova, posegnula je za otkrićem Garlascovog zanimanja za nacističke suvenire. Objavila je priču čiji naslov je uključivao frazu “Nacistički fetiš Marca Garlascoa”.⁴⁶ Optužba da je Garlasco bio nastrojen protiv vojske ili Izraela ljudima koji su ga poznavali bila je ironična: njega se među kadrovima HRW-a smatralo jednim od najbližih američkoj i izraelskoj vojsci, jedinim koji je mogao govoriti jezikom njihove profesije – što je i činio.

Reakcija udruge Human Rights Watch bila je neodlučna. U početku je branila Garlascoa. No, nekoliko dana kasnije, nakon poprilične medijske popraćenosti te afere u *The New York Timesu*, i vjerojatno uslijed pritska donatora HRW-a, odlučila ga je suspendirati s punom plaćom dok nisu unajmili izvanjsku tvrtku da sastavi neovisno izvješće koje, zajedničkim dogовором, do današnjeg dana nije bilo objavljeno. U veljači 2010. godine, odmah nakon te istrage, Garlasco je podnio ostavku. Godinu dana kasnije u Afganistanu je kao zaposlenik UN-a pronašao posao koji je odgovarao njegovim vještinama.

FOTOGRAFIJE OBJAVLJENE UZ DOPUŠTENJE HRP-A, 2010.

U jednom članku napisanom na internetu nakon te kontroverzije Garlasco je pokušao obraniti svoj ugled objasnivši da je “vojni fanatik” koji skuplja “oružja koja proučava i šrapnele koje analizira”.⁴⁷ Ta fascinacija vojnim suvenirima koju su njegovi osporavatelji nazvali “fetišizmom” uključivala je, ukazivao je on, upravo iste one kvalitete koje su ga potaknule na to da postane forenzički analitičar, te da bude dobar u svojem poslu.⁴⁸ Garlascov odgovor njegovim osporavateljima stoga se mora uzeti ozbiljno. Ako se fetišizam može definirati kao pripisivanje neke inherentne moći i svojevrsne subjektivnosti neživim predmetima ili tehnologijama, onda se forenzika mora razumjeti kao jedno od najistaknutijih suvremenih očitovanja fetišizma. Određeni stupanj fetišizma zasigurno je implicitno prisutan u svakom pripisivanju subjektivnosti svjedoka nekom predmetu.

Ovdje fetiš nije misteriozn i opskurni veo koji maskira to kako se proizvode predmeti u svijetu – što je značajka kapitalizma koju je Marx poistovjetio s fetišizmom robe. U našoj priči fetiš označava određenu privućenost predmetima nasilja i intenzitet upuštanja u njihovo istraživanje – forenzički fetišizam kao vraćanje predmetima, onome ne-ljudskom u radu na zaštiti ljudskih prava. Ta poveznica između forenzičke i fetiša također je prilično zapanjujuće komična demonstracija onoga što je Bruno Latour nazvao “faktišom”, što

Marc Garlasco pregledava streljiva.

FOTOGRAFIJE OBJAVLJENE UZ DOPUŠTENJE MARCA GARLASCOA.

je termin koji je skovan kako bi se spojila objektivnost činjenica s tajanstvenom privlačnošću i autonomnom snagom fetišâ. Predmete, objašnjava Latour, moramo smatrati nećim što opстоji između znanstvenog i totemskog, "kombinacijom činjenica i fetiša koja očevidnim čini da to dvoje dijele zajednički element fabrikacije".⁴⁹ Forenzički fetišizam se stoga možda razlikuje od fetiša robe ili seksualnog fetiša, u smislu da su ovi drugi predmeti prožeti afektom i žudnjom, pa bi ga se možda prije moglo razumjeti kao predmet koji u sebi sadržava stanoviti dijagram odnosa – "hijeroglife u čijoj su tamnoj prizmi društveni odnosi fiksirani i u fragmentima (...) fosil u kojem je petrificirana svojevrsna konstelacija sila".⁵⁰ Metodološki fetišizam stanje je mikrofizičke analize u kojoj dio ili pojedinost postaje ulazna točka iz koje može započeti rekonstrukcija većih procesa, događaja i društvenih odnosa, poveznica djelatnika i praksi, struktura i tehnologija.

TRIDESETI CIVIL

Kada sam čuo za Garlascovu suspenziju iz HRW-a zamolio sam ga za susret. Garlasco je još uvijek bio potresen dogadajima. Ponudio sam mu pomoć, ukazavši mu na to kako vjerujem da je njegov forenzički rad vjerodostojan, i to ne unatoč njegovoj kontroverznoj kolekciji –

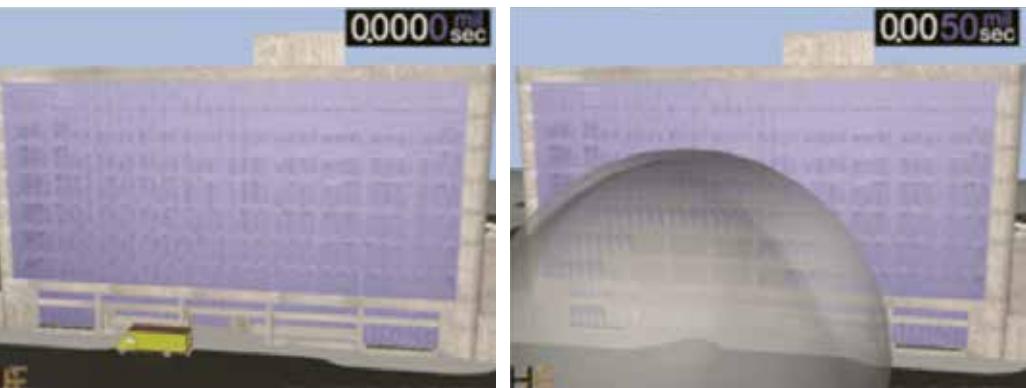

Marc Garlasco pregledava neeksplodirane granate u Gazi, 2009.

FOTOGRAFIJE OBJAVLJENE UZ DOPUŠTENJE MARCA GARLASCOA.

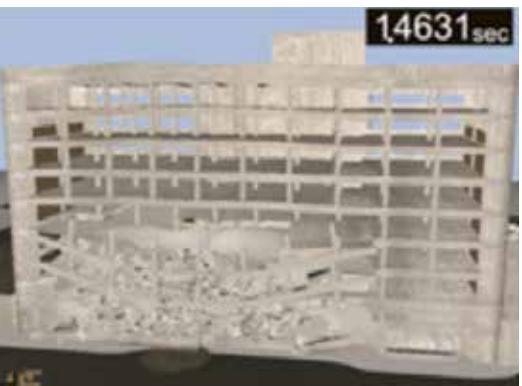
takozvanom fetišu – nego upravo, što je značajno, zbog nje. Iako Garlasco nije osjećao da je to najbolji način da se obrani, nastavili smo s razgovorom. Kada sam spomenuo da je HRW zasigurno znao za njegov hobi, Garlasco mi je odgovorio: "Kada me je HRW uposlio 2003. godine znao je za nešto puno gore: da sam sudjelovao u ubojstvu 250 civila u Iraku."

I doista, kako je poslije bilo izviješteno, prije nego što se pridružio HRW-u kao vojni analitičar, Garlasco je sedam godina radio kao obavještajni analitičar u američkoj Obrambenoj obavještajnoj agenciji u Pentagonu. Njegov posao sastojao se u tome da izvrši odabir ciljeva i planira zračna bombardiranja kako u zračnom napadu na Irak 1998. godine, tako i u NATO-vom napadu na Srbiju sljedeće godine. Garlasco je također bio u Pentagonu ujutro 11.9. kada se putnički avion tvrtke American Airlines, let broj 77, zabio u zgradu. U mjesecima koji su prethodili američkoj invaziji na Irak u veljači 2003. godine postao je "šef za određivanje visokovrijednih ciljeva". U tom kontekstu, "visokovrijedan" značilo je ubijanje političkih vođa u "ciljanim atentatima", praćenje i osmišljavanje zračnih napada čija nakana je bila ubojstvo Saddama Husseina i ostalih voda partije Ba'ath u prvim satima invazije.

Kompjuterska simulacija slijeda rušenja. FOTOGRAFIJA JE OBJAVLJENA UZ DOPUŠTENJE TVRTKE HINMAN CONSULTING ENGINEERS, 2005.

Središnji dio planiranja tih misija uključivao je izračun inače poznat kao "procjena kolateralnih žrtava". To je na temelju načela proporcionalnosti pomoglo da se uspostavi "pravilna ravnoteža civilnih žrtava u odnosu na vojnu korist misije". Za svaki pojedini napad na političkog ili vojnog vođu – a ti napadi bili su uglavnom na civilne stambene zgrade gdje su se sumnjive "mete" osjećale zakamuflirane ili zaštićene time što su bile u blizini civila – Garlasco je morao izvršiti analizu koja bi procijenila broj civila koji će biti ubijeni. Ta projekcija zasnivala se na specijaliziranim kompjuterskim programima koji su prvi put bili uvedeni tijekom zračnih napada na Srbiju i izvorno nazvani "Bug Splat" ("Kukcomor"), a kasnije – kada je konotacija civilnih žrtava s dezinsekcijom prepoznata "politički štetnom" – preimenovani su u "brzu kolateralnu štetu" ili Fast CD.⁵¹ Ti programi uključivali su algoritme slične onima koji se upotrebljavaju u arhitekturi, gradevinarstvu i urbanizmu. Sintetizirali su okolišne čimbenike kao što su veličina neke zgrade, materijali od kojih je izgrađena i tehnike gradnje, količina čelika u konstrukciji i stakla u pokrovu, te gustoću naseljenosti u njoj i oko nje (koja se mijenjala u različito doba dana). Sve to izračunavalо se naspram drugih čimbenika: veličine i tipa bombe, njezina upaljača te smjera napada.

Općenito govoreći, ti programi koristili su se za procjenu broja civilnih žrtava u odnosu na interakciju između tipova zgrada i različitih streljiva. Pravnici u Pentagonu smatrali su to "tehnikom ublažavanja" – sredstvom smanjivanja štete i ratnog razaranja – pa su objasnili da je moguće pridržavati se međunarodnog prava kroz pravilnu upotrebu prikladnog algoritma i proporcionalnog broja poginulih civila.

Primjerice, detaljna analiza slijeda urušavanja uzrokovanog oštećenjem bombom danas se može izvršiti vrlo precizno. Jedan stručnjak za forenzičku analizu zgrada opisao je do zadnjeg tehničkog detalja kako se građevinarstvo može kombinirati s rušenjem građevina da bi se sastavilo objašnjenje smrti i razaranja iz milisekunde u milisekundu. Ovdje ga reproduciram jer nam omogućuje uvid do koje mjere se mogu točno izvršiti proračuni rušenja s obzirom na konstrukciju građevina, te kako se to kasnije može primijeniti u projiciranju i predviđanju broja žrtava.

Eksplozija je kemijska reakcija koja uzrokuje iznimno brzo oslobođanje energije u nekoliko oblika: zvučne, toplinske i mehaničke valove, koji se sastoje od vrlo zbijenih čestica zraka koje se radikalno šire prema van od izvorišta eksplozije nadzvučnim brzinama. Oslobođena energija istiskuje čestice zraka. Mehanički

val putuje preko zgrade i kroz nju, a tijekom tog procesa vrši pritisak na sve površine na koje nađe. On prolazi i iznad i ispod, te djeluje na podne ploče zgrade. Vanjski zidovi savijaju se prema unutra i pucaju, izazivajući "progresivno urušavanje". Zrak u obliku vjetra prodire unutra kako bi ispunio vakuum, noseći sa sobom krhotine velikom brzinom i leteće komadiće stakla, koji uzrokuju posjekotine: pluća kolabiraju, a bubnjići pucaju. No, većina ljudi pogiba unutar zgrada kada se one sruše na njih.⁵²

Kako bi razradio i provjerio predviđanje civilnih žrtava, Garlasco se morao upoznati s arhitekturom, građevinarstvom, kao i s urbanizmom da bi razumio kako se mijenja broj ljudi u zgradama tijekom dana:

Sve se to svodi na prijenos energije, koji diktira kut udara, vrijeme, upaljač (...) kako rušilačka energija ulazi u interakciju s logikom konstrukcija. Je li sačinjena od drveta? Čelik je snažniji od armiranog betona. Koliko je stakla na pročelju zgrade? Kakav je tip tla u koji su ugrađeni temelji? (...) To se izračunava s obzirom na ljudske čimbenike kao što je broj ljudi u zgradama, i tako dalje.

Materijalni proračuni stupnja do kojega će neka zgrada biti uništena potom se prevode u broj očekivanih žrtava.

Magični broj prilikom pripremanja napadâ na Irak, prisjetio se Garlasco, bio je trideset. "Ukoliko bi kompjuter izbacio predviđanje pogibije trideset civila, zračni napad se morao dati Rumsfeldu ili Bushu osobno da potpišu odobrenje. Sa svakim brojem ispod trideset moglo se jednostavno nastaviti."⁵³ U tom proračunskom sustavu pogibija dvadeset i devetero ljudi označava granicu. Iznad toga, u očima američkih vojnih odvjetnika, potencijalno je "nezakonito ubijanje"; ispod toga, "nužna žrtva". Iako je taj broj najvjerojatnije odabran zbog razloga njegova potencijalna odjeka u medijima, o njemu se raspravljalo kao o pitanju proporcionalnosti. Za civile on je označio potencijalnu razliku između života i smrti.⁵⁴

Dakle, prema načelu proporcionalnosti, određivanje ciljeva nalikuje matematičkom problemu određivanja minimuma. Apstraktna i nejasna etika manjeg zla ovdje se prevodi u objektivne

ciljeve. "Minimalna veličina bombe potrebna da se izazove željeni učinak, tip eksploziva u njoj, kut napada, doba dana. U siječnju 2003. godine, kada su paketi s ciljevima bili 'finalizirani', imali smo oko 300 ciljeva koji su se smatrali 'high CD', ili visokom kolateralnom štetom, što znači preko trideset [predviđenih pogibija civila] (...)" Poradili smo na tome da se Zračne snage poigraju s krovovima ispuštanja bombi, tempiranjem upaljača, tonažom bombi, i tako dalje, pa smo taj broj sveli na otprilike dvadeset i pet", objašnjava on poput nekog suvremenog Panglossa. "Mislim da ljudi zapravo ne shvaćaju gimnastiku kroz koju prolazi američka vojska kako bi osigurala to da ne ubija [previše] civila."⁵⁵

DIZAJN RUŠEVINA

Prema logici Garlascovog određivanja ciljeva u Iraku, znajući da je točan gornji prag broja "prihvatljivih" civilnih žrtava bio nametnut svakom napadu bombama, načelo "proporcionalnosti" poprimilo je arhitektonsku manifestaciju. Bez označene granice broja civilnih žrtava bombarderi bi jednostavno ispustili dovoljno veliku bombu da cijelu zgradu i njezinu okolicu sravne sa zemljom. No, potreba da se poštuje zadani gornji prag civilnih žrtava, nužno je doveo do ciljanog uništavanja dijelova zgrada – što je kirurški oblik uništavanja koji može uključivati razaranje gornjih katova unutar jednog nebodera ili jednog krila razvedene zgrade za koji se vjeruje da skriva metu, i to onda kada se time ne bi ubilo više od dvadeset devetero ljudi. "Materijalnu proporcionalnost" u ovom slučaju stoga treba razumjeti kao posljedicu analize proporcionalnosti. Praksa dizajniranja ruševina kombinira izračun života i smrti zajedno s izračunima građevinske stabilnosti.

Rat u Iraku započeo je 20. ožujka 2003. godine pokušajem zračnog atentata na Saddama Husseina koji je propao, ali je ubio petnaest civila. Dana 5. travnja, bombardiranje navodne sigurne kuće Alija Hassana al-Majida, poznatog kao "Kemijski Ali", u luci Basra, izvršeno je prema Garlascovom planiranju. Ubijeno je sedamnaest civila, no al-Majid se nalazio negdje drugdje. Dana 7. travnja još jedan od napada kojima je cilj bio Saddam Hussein u al-Mansuru, dijelu

Bagdada, ubio je osamnaest civila. Dana 9. travnja pao je Bagdad. Nijednom od pedeset udara s ciljem izvršenja atentata izvedenih u ranim fazama rata nije uspjelo ubiti osobu zbog koje su izvedeni, no svaki od njih ubio je blizu “dozvoljenog” i “proporcionalnog” broja civila. Iako se nije slagao s razlozima u pozadini rata u Iraku, Garlasco je nastavio raditi za Pentagon: “Slagali se vi sa svrhom rata ili ne, on će se dogoditi. Ostao sam jer sam to želio učiniti na najbolji mogući način. Bio sam odgovoran prema pilotima i civilima.” To da je on shvaćao svoju odgovornost prema civilima (mora se dodati: prema onima iznad broja od dvadeset i devet civila) ukazuje na logiku ovog novog oblika proporcionalnog nasilja: nasilja koje ubija i spašava, nasilja koje izračunava i određuje granicu između života i smrti.

“Nisam pokušao ubijati civile (...) usredotočio sam se na vojne ciljeve i svojski se trudio svaki dan da *minimiziram* civilne žrtve.” Ovo je zapanjujuće svjedočanstvo za način na koji ekonomija nasilja ustrojava humanitarnu sadašnjost.

ĐAVOLJI ODVJETNIK

Nakon pada Bagdada, osjećajući se nelagodno u ratu, nezadovoljan načinom na koji se razvijao i svojom ulogom u njemu, Garlasco je dao otkaz u Pentagonu. Potom se javio na oglas za posao u udruzi Human Rights Watch, otisao na razgovor i dobio posao. HRW ga je poslao na tečaj o ljudskim pravima u trajanju od nekoliko tjedana prije nego što ga je odaslao u Irak. Njegov prvi zadatak za HRW uključivao je, što je neobično, sagledavanje rezultata njegovog prijašnjeg posla: proučiti učinke zračnog bombardiranja i napisati prilog za izvještaj o zračnom ratu u čijem planiranju je sudjelovao dok je bio u Pentagonu.⁵⁶ Njegov prvi izvještaj stoga je uključivao pregled vlastitih prijašnjih djela. On je naravno znao gdje treba tražiti ruševine – sudjelovao je u iscrtavanju radijusa ciljeva. Sada je stajao na “mjestu zločina” koje je prije proučavao samo na ekranima: bio je to njegov prvi posjet Iraku, a stajao je pred ruševinama čijem je nastanku pripomogao.⁵⁷ Konačni izvještaj, naslovljen “Mimo cilja” (“Off Target”), općenito je kritizirao zračno ratovanje. Pokazao je da su napadi koji su za svoj cilj imali iračko vodstvo rezultirali najvećim

brojem poginulih civila tog bombaškog ratnog pohoda. No, on je ipak istaknuo da je analiza proporcionalnosti koju je izvršio Pentagon bila učinkovita u smanjivanju broja civilnih žrtava.⁵⁸ Koliko god nam se užasnim činio izračun ljudskih žrtava, granica od dvadeset i devet civila, poput bilo kojeg drugog broja koji se koristio ili se mogao koristiti – štoviše, činjenica da je uopće postojala bilo kakva granica – bio je oblik ublažavanja koji se zasnivao na uvođenju načela MHP-a u vojno planiranje. Izračunom i odmjeravanjem kolateralnih žrtava bombardiranje postaje potencijalno sukladno s MHP-om.

Garlascov put u Irak važan je jer označava trenutak kada su tehnike i tehnologije koje se rabe za “dizajn ruševina” upotrijebljene za dijagnozu zbiljski nanesene štete. Trenutak u kojem je Garlasco stao pred ruševinu i pogledao u njih mogao bi se protumačiti kao prekretnica kod koje se stvaranje ruševina pretvara u iščitavanje ruševina. Garlasco mi je rekao da ga je taj trenutak – dok je stajao u središtu Bagdada i u Basri ispred ruševina koje je on sâm uzrokovao – “natjerao da zadrhti”.

Putanja tehnološkog razvoja koja svoj vrhunac doseže u forenzičkoj arhitekturi može se sažeti u sljedećem nizu. Razvoj metoda preciznog bombardiranja doveo je do mogućnosti izvođenja ciljanih atentata iz zraka. Razvoj tih tehnika također je omogućio predviđanje materijalne štete i broja civilnih žrtava. One su omogućile da se analiza proporcionalnosti artikulira oko točnih brojeva. I konačno, sada u drugim rukama, omogućile su i to da se ruševine proučavaju i tumače s obzirom na pojedinosti napada. Upravo u tom kontekstu tehnološkog kontinuuma, te njegove političke i taktičke primjene, praksa “forenzičke arhitekture” oslanja se na same tehnologije bombardiranja čije rezultate nastoji nadgledati i rekonstruirati.

“Moja forenzika obrnuti je inženjeringu procesa vojnog uništavanja”, rekao mi je Garlasco. “Kada proučavam neku ruševinu, prvo što napravim je da zamislim kako bih ja isplanirao taj napad.”⁵⁹ Njegova prijašnja karijera u Pentagonu i ciljana bombardiranja za koja je bio odgovoran bili su svima poznati. Štoviše, bili su predmet značajnog zanimanja medija: Garlascova vojna prošlost i strateška vještina bile su upravo ono po čemu se isticao i što mu je davalо prepoznatljivost

i vjerodostojnost koje je posjedovao kao analitičar u pitanjima ljudskih prava, dok je HRW-u dalo autoritet koji mu je bio potreban za izvršenje “humanitarnih procjena štete nastale uslijed borbe”. Ili drugačije iskazano, javnost koja je bila toliko šokirana uslijed otkrića o Garlascovoj kolekciji suvenira iz doba nacizma nije vidjela ništa čudno u tome da taj čovjek, koji je rukovodio nekolicinom napada koji su ubili civile, radi za jednu organizaciju koja štiti ljudska prava. Godine 2008. *Washington Post* oslikao je sjajan portret Garlascoa, “čovjeka s obje strane prijepora o zračnom ratovanju”,⁶⁰ dok su ga drugdje često prozivali zbog “prelaženja granica”.

No, ideja da je Garlasco prekoračio bilo koju granicu, u bilo kojem značajnom smislu, navodi na krivi put. Iako se njegov prijelaz iz Pentagona u udrugu Human Rights Watch mahom opisivao kao svojevrsna priča o iskupljenju – poput sveca čiji vrline nikada ne mogu postati toliko velike kao što su bili njegovi grijesi – takvo tumačenje promašuje razmjer do kojega su se skupine za zaštitu ljudskih prava i vojske ispreplele u svojim metodama i ciljevima, te u procesu kojim su, u “forenzičkoj arhitekturi”, razaranje i dijagnostika postali međusobno zamjenjivi. I dok forenzičari minulih zvjerstava zauzima tako istaknuto mjesto u suvremenoj političkoj analizi, potrebno je razmotriti jedan drugi narativni model. Taj pripada žanru detektivske beletristike: iščitavanje povijesti iz struktura koje ono uništava nije dobroćudan proces uključivanja ili učenja kako da se sluša. Ono ne nudi nikakvo iskupljenje, već prije pripada istom poretku nasilja koje dolazi istražiti. Današnji forenzički istražitelji nasilja kreću se usporedno s njegovim počiniteljima, preobličujući se u njih baš kao što se i detektiv pretvara u kriminalca.

Epilog

DESTRUKCIJA DESTRUKCIJE

U proljeće 2009. godine, nakon izraelskog napada u zimu, Ministarstvo javnih radova i stambenog zbrinjavanja koje je smješteno u Gazi, a pod upravom je Hamasa, započelo je sastavlјati arhiv pod nazivom "Verifikacija uništenja zgrada nastalog kao rezultat napada izraelske okupacije". Ta "knjiga destrukcije" – što je naziv pod kojim je taj popis uskoro postao poznat – sadržavao je tisuće zapisa, od kojih je svaki dokumentirao jednu zgradu koja je bila potpuno ili djelomično uništena, od napuklih zidova zgrada koje još stoje do onih koje su sasvim sravnjene u hrpu krša.¹ U svojoj rekonstrukciji tijeka dogadaja od istrage preostalog smeća i krša, taj popis je još jedan primjer forenzičke arhitekture. Iako je i praktična i politička, njegova forenzika ipak izlazi iz okvira međunarodnog prava.

Godinu dana kasnije, u proljeće 2010. godine, imao sam priliku proučiti nekoliko stotina tih zapisa. Svaki zapis je uključivao jednu, frontalno snimljenu fotografiju uništene zgrade. Na svakoj fotografiji nalazio se njezin kataloški broj sprejem ispisani na zidovima ili na samim ostacima. Ponekad je zgrada bila toliko jezivo razorenata da više nije bilo nikakve jasne preostale površine na koju bi se sprejem mogao ispisati njezin kôdni broj. Umjesto toga, brojevi su bili načrćkani na komadiće papira, kartice ili plastične pločice položene među ostatke ili podignute pred fotoaparat u trenutku kada je ta fotografija snimljena (N3004-101).

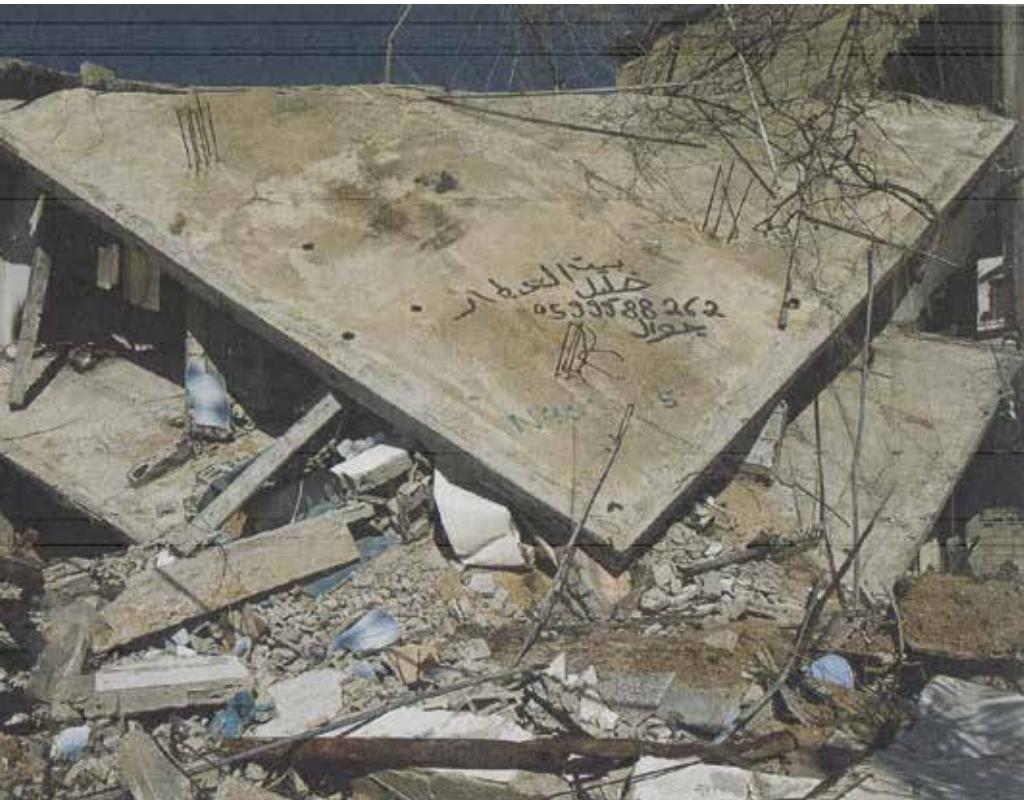
Kataloški zapisi kao što su G10177-01, N30049-3, K1086-01, R1002-03 označavaju lokaciju svake zgrade. "G" označava grad Gazu, "N" označava sjeverni sektor Pojasa, "K" stoji namjesto Khan Younisa, a "R" namjesto Rafaha. Znamenke koje slijede iza slova označavaju odgovarajući kvart, cestu i parcelu. Ta klasifikacija zasniva

se na koordinatnoj mreži područja koja pokriva cijeli Pojas Gaze. Svako postojeće i potencijalno gradilište u Gazi – ona uništena i ona koja su još netaknuta – tako su bila označena kao moguća mjesta za uništenje. Svaki zapis u “knjizi destrukcije” sadržavao je nekoliko drugih dokumenata, s pojedinostima o veličini parcele i građevine, tipu gradnje – najčešće su to konstrukcije od lijevanog betona s neožbukanim betonskim blokovima – i, kada ih se općinska uprava mogla domoći, nacrte prikazanih građevina. Budući da se nisu mogli oduprijeti iskušenju vršenja vlasti čak i nad ruševinama, zaposlenici Ministarstva koji su izvršili pregled zabilježili su da je neka uništena zgrada ili nadogradnja bila izgrađena bez građevinske dozvole.

Značajno je da svaka kartoteka sadrži i to kako je zgradi nanesena šteta. Postojale su kućice pored nekoliko unaprijed označenih kategorija: “uništeno oklopnim buldožerom D9”, “bombardirano iz zraka” (N2003-02, K6002-11), “granatirano s tla” (N4005-02, R1002-03); “izravan pogodak”, “neizravno pogodeno” ili “kontrolirano srušeno eksplozivom”. Ostale označene kućice opisivale su stanje građevine: “uništeno do temelja”, “djelomično uništeno” ili “još stoji, ali je opasno i treba srušiti”. Taj popis također uključuje informacije o namjeni građevine – najčešće su bile stambene, ponekad mješovite s malim dućanom ili radionicom – te imena ljudi koji su je posjedovali ili su živjeli u njoj. Svaki zapis uključivao je osobne iskaznice i telefonske brojeve nekih od stanara zgrade. Mnogi zapisi uključivali su fotokopije iskaznica UNRWA-e (Agencije UN-a za pomoć i rad), koje su ukazivale na to da su stanari zgrade bili izbjeglice koje su primale međunarodnu pomoć. Štoviše, uništene zgrade većinom su bile domovi izbjeglica koji su živjeli u logorima u Gazi ili siromašnim četvrtima. U Gazi, gdje izbjeglice čine 70% stanovništva, granice između logora i četvrti su porozne.

Popis pokušava raščistiti kaos i zbrku koji su nastali kao posljedica napada organizirajući ruševine u jasne kategorije. No, tumačenje tih slika preseže klasifikacije pod koje su arhivirane. Ariella Azoulay u svom tumačenju fotografija nasilja i destrukcije prokomentirala je način na koji slučajno zabilježeni detalji na fotografijama mogu dovesti u pitanje logiku klasifikacije koju su osmislili tvorci popisa.²

Gaza, 2009. Sprejem je napisano "Kuća Khalila Attara", a naveden je i broj njegovog mobitela.
FOTOGRAFIJU SNIMIO KAI WIEDENHÖFER.

Štoviše, “knjiga destrukcije” nudi uvide u svakodnevna zbivanja u Gazi i u posljedice izraelske dominacije nad njom. Neke fotografije prikazuju obitelji kako borave u kućama koje su još uvijek uništene, budući da nemaju kamo otići, rupe između razbijenih pregradnih ploča zatvorili su dekama i najlonom, živeći tako u ruševinama i među njima (N3004-94). Neke fotografije prikazuju ljude kako poziraju ispred ruševina koje su bile njihovi domovi (N4022-050, N3004-1119). Pokušavaju li oni obilježiti svoje vlasništvo, svoju razvlaštenost i fizičko preživljavanje nakon prestanka života građevine u kojoj su živjeli? Neke druge fotografije prikazuju male skupine ljudi oko poprišta razaranja (G1014-07). A. Azoulay je također objasnila da ruševine često stvaraju *ad hoc* javne prostore oko kojih se okupljaju ljudi.³ Vidljiva ruševina ima važnu ulogu u javnom iznošenju činjenica dominacije i nasilja: ona demonstrira prisutnost kolonijalne vlasti čak i onda kada se kolonizator nigdje ne vidi. Prije nego što je Izrael napustio Gazu 2005. godine, svoju kontrolu nad tom enklavom potvrđivao je demonstracijama moći u vidu židovskih naselja. Godine 1980., kao ministar zadužen za naselja, Ariel Sharon pobrinuo se da se njegova zapovijed shvati kada je rekao da želi da “Arapi vide židovska svjetla svake noći na 500 metara od njih”.⁴ Nakon što se izraelska vojska premjestila na granice Pojasa te uništila naselja, započevši tako eru kolonijalizma bez kolonija, uništene zgrade u Gazi – ostavši stajati poput spomenikâ, neobnovljene, neobnovljive – postale su najznačajnije sredstvo za vizualnu potvrdu njezine dominacije.

Nacrt buduće “knjige destrukcije” izraelska vojska predstavila je u vidu “knjige ciljeva u Gazi”. To je pozamašni plavi fascikl koji je početkom 2011. godine zapovjednik stožera na odlasku Gabi Ashkenazi, koji je zapovijedao razaranjem 2008.-2009. godine, predao svojem nasljedniku u jednoj groteskoj ceremoniji. “Ima nešto simboličko u ovoj tranziciji baš na ovaj dan”, rekao je taj vojni zapovjednik na odlasku, “što je razlog zašto želim predati nešto što nosim sa sobom cijelo vrijeme: ažuriranu knjigu ciljeva.”⁵ Ta knjiga također sadrži biografiju određenih građevina u enklavi: informacije o njihovoј strukturi i konstrukciji, tko u njima živi, za što se koriste, što im treba učiniti i kako.

* * *

Logika "knjige destrukcije", prema njezinim tvorcima – doktoru Ibrahimu Radwanu, Ministru javnih radova, te njegovom ravnatelju urbanističkog planiranja Mahammedu al-Ostazu – logika je popisa oštećenog vlasništva, što je praktičan način da se opravda nužan rad na ponovnoj izgradnji i izračunavanju njezinih troškova. No, taj popis prije svjedoči o jednoj drugačijoj stvarnosti: o nemogućnosti pokretanja bilo kakvog programa ponovne izgradnje. Zapisi u tom pregledu napravljeni su u travnju i svibnju 2009. godine, tri ili četiri mjeseca nakon što se dogodilo razaranje, no mnoge ruševine su i dalje ostale neobnovljene. Dvije godine prije napada uvoz cementa i drugih ključnih gradevinskih materijala u Gazu bio je zabranjen. Te materijale Izrael je klasificirao kao "gradevinske materijale za dvostruku uporabu", one za koje se sumnja da se podjednako koriste za izgradnju bunkera i za pojačavanje tunela. Bez tih materijala palestinsko ministarstvo nije moglo nadzirati puno više od dokumentiranja uništenja prouzrokovanoj izraelskom invazijom. To je pak obavilo temeljito.

Izvještavajući o Gazi u proljeće 2009. godine, Peter Beaumont iz *Guardiana* bio je prvi novinar koji je našao na neobične kataloške brojeve urezane na ruševine, "fetišistički plave i zelene", te im ušao u trag koji ga je doveo do Ministarstva. "Poput izložaka u muzeju, svaka kuća, škola i bolница koja je pretvorena u ruševine zabilježena je u tu knjigu destrukcije."⁶ Optužbe za "fetišizam" progone praksu forenzike. To je tako možda zato što je forenzika okrenuta prema "objektnoj kvaliteti" povijesti i njezinim različitim oblicima postvarenja, te zato što se bavi protokolima i tehničkim razgovarama uz pomoć kojih objekti progovaraju. Prizivajući taj termin, Beaumont je možda namjeravao istaknuti način na koji fokus na gradevine i ruševine može zamaskirati priču o ljudskim žrtvama rata. Razumljiva je njegova empatija koja odgovara sličnom porivu kod mnogih u svijetu zaštite ljudskih prava. Nastavio je tražiti neke od ljudi koji su bili pogodeni kako bi ispričao njihove priče. No, skršen beton i betonski blokovi mogu otkriti

nešto drugo od onoga što otkivaju ljudska svjedočanstva koja je on skupio. U svojoj neosobnoj birokratskoj logici, sa svojim geodetskim kartama, dijagramima, fotografijama, te opisima slika i obrascima, ponavljanjima, i razlikama u razorenosti koje otkriva, taj popis pomaže da se neumoljivi razmjeri razaranja u Gazi shvate na jedan drugačiji način.

Opis i kvantifikacija tih skršenih zgrada funkcionira slično statistici kojom započinje knjiga W.G. Sebalda *Prirodna povijest uništavanja* (*The Natural History of Destruction*) o savezničkom uništavanju njemačkih gradova 1945. godine: “32,1 kubni metar ruševina za svaku osobu u Kölnu i 42,8 kubnih metara za svakog stanovnika Dresdена”,⁷ i to su temelji za povjesnu, političku i kulturnu istragu tog bombardiranja.

Tome slično, pišući o potresu u Lisabonu 1755. godine Sharon Sliwinski zamjetila je moć detaljnijih predstavljanja uništenih građevina kako bi se postiglo političko poistovjećenje onkraj državnih granica. Serija bakrenih rezbarija uništenih gradova koju je izradio francuski umjetnik Jacques-Philippe Le Bas u jednom strpljivom i pažljivom pregledu napravljenom 1757. godine, cirkulirala je naširoko po cijeloj Europi i Amerikama. Bile su dio onoga što je ustrojilo “prve moderne događaje u kojima su subjekti diljem Europe postali gledatelji neke udaljene katastrofe popraćene masovnim medijima (...) koji su pomogli u inauguriranju sekularnog pojma ljudske patnje, kao i zamislji o njezinom sprječavanju”. Čini se kao da se opći pojam “ljudskoga” – koliko i pitanje o ljudskim pravima – mogao jednako učinkovito shvatiti u predstavljanju “ne-ljudskih stvari”.⁸

U Palestini, u poemi “Umorena kuća” (“The House Murdered”), Mahmoud Darwish također je ukazao na kuću kao najmoćniji predmet-svjedok palestinske povijesti. U njoj se skršeno staklo, željezo i cement “svi raspršuju u djeliće kao bića”: oni su prizma kroz koju se mogu istražiti i privatni život i opća povijest. “Umorena kuća je i masovno ubojstvo, čak i ako je ispražnjena od svojih žitelja. Ona je masovna grobnica osnovnih elemenata potrebnih da se izgradi neka građevina koja ima smisla.” Nakon uništenja, kaže Darwish, predmeti ispuštaju svoje priče. On također daje i popis sekundarnih svjedoka:

kamen, drvo, staklo, željezo, cement (...) pamuk, svila, lan, papiri, knjige (...) tanjuri, žlice, igračke, ploče, slavine, pipe, kvake, hladnjaci, perilice, vase s cvijećem, tegle s maslinama i kiselim krastavcima, konzervirana hrana (...) sol, šećer, začini, kutije šibica, tablete, kontracepcische pilule, antidepresivi, vijenci bijelog luka, crveni luk, rajčica, osušena bamija, riža i leća (...) ugovori o najmu, vjenčani listovi, rodni listovi, računi za vodu i struju, osobne karte, putovnice, ljubavna pisma (...) fotografije, četkice za zube, češljevi, kozmetika, cipele, donje rublje, plahte, ručnici(...) Naše stvari umiru poput nas, ali ih ne pokapaju zajedno s nama!⁹

Stanovnici Gaze živjeli su u ruševinama i među njima barem od početka dvadesetog stoljeća. Opisi ruševina u Gazi, koje su nastale kao posljedica uništenja koje ju je pogodilo tijekom bitke koja se vodila između Britansko-egipatskih ekspedicijskih oružanih snaga pod zapovjedništvom generala Allenbyja i otomanske vojske u ožujku 1917. godine, mogu se pronaći u dnevnicima i korespondenciji britanskih službenika poput Charlesa Roberta Ashbeea, pripadnika *Arts and Crafts* pokreta iz 1920-ih godina, ili kod Povjerenikâ britanskog okruga sve do 1938. godine.¹⁰ Ratovi između 1947. i 1949. godine, vojni upadi iz 1950-ih godina, rat iz 1956. godine, rat iz 1967. godine, „gušenje pobune“ u izbjegličkim logorima u Gazi 1972. godine, Prva Intifada od 1987. do 1991. godine te valovi razaranja naneseni u Drugoj Intifadi tijekom 2000-ih godina su svaki nagomilali nove slojeve ruševina povrh onih koje su proizveli njihovi prethodnici. Ponekad ih je teško razlikovati.

Kada se uništi neka zgrada, koliko god ona jadna ili priprosta bila, njezina reprezentacijska vrijednost više ne počiva u njezinoj fasadi, nego prije u njezinoj skršenoj strukturi koja se tada razotkriva. „Knjiga destrukcije“ može se čitati kao popis materijala i gradjevinskih tehniki, koje same po sebi otkrivaju ponešto o povijesti i ekonomiji tog područja. Slike iz popisa otkrivaju brze i rudimentarne tehnike građenja tipične za izbjegličke domove: relativno malu količinu cementa u sastavu žbuke. Izbjeglički domovi su strukturni okviri,

privremeni po tome što se nikada ne dovršavaju – oni su beskrajna gradilišta. Njihovi krhki strukturni kosturi lako podlježu čeliku i eksplozivu koji se na njih ispaljuje.

Za Izrael izbjeglički domovi predstavljaju nešto više od gomila materijala i ljudskog otpada koji treba preorati. I dok se arapske države, a možda čak i palestinska država, mogu prihvati kao žestoki, ali konvencionalni neprijatelji, jedino izbjeglice imaju moralno i povijesno pravo osporavati izraelsku državu koja je utemeljena 1948. godine na ruševinama njihova društva. Rat protiv izbjeglica neprestani je oblik nasilja koji nastoji ne samo uništiti život i vlasništvo izbjeglica, nego i restrukturirati “izbjeglištvo” – što je značajka palestinskog političkog identiteta. Ta vrsta rata poduzima se kako destrukcijom, tako i rekonstrukcijom – te pokušajima da se izbjeglički problem ukloni arhitektonskim sredstvima. Izraelsko vojno uništavanje u izbjegličkim logorima često je popraćeno pokušajima da se potakne razvoj, programima za “pravu stambenu izgradnju” i urbanizaciju.

Godine 2010. ista ona sila koja je razorila Gazu nastojala je nadzirati njezinu ponovnu izgradnju. Nakon napada na međunarodnu ratnu flotu koja je krenula dostaviti pomoć Gazi, Izrael je popustio s opsadom, te dopustio uvoz nekih građevinskih materijala. No, “ured za humanitarnu koordinaciju” izraelske vojske obavijestio je međunarodne humanitarne organizacije da im je potrebno ishoditi njegovo odobrenje za svaki građevinski projekt. Moć Izraela da utječe na ponovnu izgradnju očituje se u reguliranju ulaska čelika, šljunka i cementa kroz terminale u ogradi oko Gaze.¹¹ Izdao je odobrenje uglavnom za međunarodno financirane projekte – koje je također odobrila i Palestinska uprava u Ramali, inače politički protivnik Hamasove vlade.

Logori su izbjeglicama bili skloništa za rekonstrukciju osobnog i društvenog života, no također ih se doživljavalo kao poprišta od velike političke važnosti, kao materijalno svjedočanstvo o onome što je bilo uništeno i “svemu onome što je preostalo” od više od četiri stotine gradova, gradića i sela koji su bili nasilno očišćeni u Nakbi između 1947. i 1949. godine.¹² To je razlog zašto izbjeglice ponekad

o uništenju logorâ govore kao o “uništenju uništenja”. Logor nije dom, on je privremeno rješenje, a njegovo uništenje nije drugo doli posljednje ponavljanje neprekidnog procesa uništavanja.¹³ Ta retorika dvostrukje negacije – negacije negacije – dobro se slaže s onim što je Saree Makdisi, govoreći o odbijanju Izraela da prizna Nakbu, nazvao “poricanjem poricanja”, koje je, kaže on, “jedan oblik odbijanja koje dovodi do nesposobnosti – apsolutno iskrene, prostodušne nemoći – da se prizna to da je došlo do poricanja i brisanja jer su to poricanje i brisanje sâmi kasnije bili izbrisani i ispraznjeni iz svijesti”.¹⁴ Ono što se poreklo neprestano se ponavlja: Izrael nastavlja donositi uništenje izbjeglicama i nastavlja poricati da je nanio ikakvu nepravdu – kako o tome svjedoči njegovo poricanje otkrićâ međunarodnih izvjestača o ratu u Gazi i njegova nesposobnost da prihvati odgovornost za razaranje koje uzrokuje. Uništeno selo 1948. godine i uništen logor 2009. godine stoga tvore jedan povijesni kontinuum neprestanog uništavanja i poricanja. “Knjiga destrukcije” dokumentira neprestanu Nakbu, ona je “jedinstvena katastrofa, koja neprestance gomila ruševine na ruševine (...)”

Koji oblik prakse se priziva “destrukcijom destrukcije”? Označava li ona spasenje i početak povratka? Ili je ona jednostavno poziv na uklanjanje prašine i ostataka, kako bi se obavilo raščišćavanje i započelo iznova?

S logorima shvaćenim kao uništavanje onoga što je već bilo uništeno, forenzika – hermeneutika tih ruševina – suočava se s jednim složenijim izazovom koji je mač s dvije oštice. Pred njom ne leži samo zadatak razotkrivanja prošlih događaja i načina na koji je došlo do uništavanja, nego i otkrivanja sredstava za procjenjivanje budućih radova. Ta forenzika mora istodobno gledati i unaprijed i unatrag: povezivati uništavanje sadašnjosti – ruševine koje se gomilaju pred našim nogama – s jednom dužom i neprekidnom povijesti uništavanja i raseljavanja koja se do sada poricala, te također, pragmatično i praktično, s procjenjivanjem nužnih radova potrebnih za ponovnu izgradnju i njihovih troškova. Obje te dimenzije su istaknuto političke, međusobno se razlikuju, no njihova snaga je u tome da ih se prakticira istovremeno.¹⁵

Prevladavajući konceptualni okvir unutar kojega se shvaćaju izbjeglički logori jest onaj u kojemu je svaki fizički napredak u sadašnjosti potencijalna prijetnja provizornoj naravi logora. Urbaniziranje logora, pretvaranje logora u nešto trajno, moglo bi žrtvovati "pravo povratka" o kojemu inače svjedoči njegova privremenost. No, jedan nov naraštaj palestinskih znanstvenika i arhitekata – među kojima se ističu Ismael Sheikh Hassan i Sari Hanafi u Libanonu, te Nasser Abourahme i Sandi Hilal u Palestini – pokušali su osporiti konceptualizaciju izbjegličkih naseobina kao pukih odlagališta nacionalnog pamćenja.¹⁶ Što je logor snažniji, dokazuju oni, veće su šanse da će postati politički prostor, platforma na kojoj se mogu artikulirati politički zahtjevi izbjeglica, a borba nastaviti. Oni su radili sa izbjegličkim zajednicama i UN-ovim agencijama u logoru Nahr el Bared u Libanonu, nakon njegova uništenja od strane libanonske vojske 2007. godine, te u logorima u Gazi i onima na Zapadnoj Obali, koji su podnijeli velik dio tereta neprestanog otpora i platili cijenu za to, kako bi obnovili ruševine, kako bi osmislili i promicali programe za unaprjeđenje i poboljšanje logora – ali ne tek bilo koje programe ili bilo kakve planove. Planovi za koje su se oni borili opirali su se svim pokušajima da se izbjeglice uklone iz područja logora i rasprši ih se u nove naseobine. Za one koji su ostali u logoru i za one koji žive u njegovoj neposrednoj blizini oni su nastojali unaprijediti logor kao dinamični živi prostor koji zajednici pruža usluge i političke institucije. Poboljšani logor s otvorenim pristupom, javnim prostorima, funkcionalnim institucijama, moderniziranim fizičkom i komunikacijskom infrastrukturom i boljim obiteljskim smještajem nije negacija prava na povratak, nego prije instrument za njegovo podupiranje. Takav logor mogao bi pribaviti platformu za političku mobilizaciju. Takvo stajalište odbacuje i prilagodavanje na nepravednu političku stvarnost i *politique du pire* koja nastoji održavati bijedu i prožeti je političkim značenjem. Ponovna izgradnja Gaze, kada i ako se omogući, mogla bi znaciti dolazak nekih međunarodnih organizacija i državnih donatora s mnoštvom ciljeva i sredstava da ih pokušaju ostvariti. Suočeni s tom dobromanjernom pomoći, izbjeglice će morati usvojiti delikatan

proces navigiranja između krajnosti. Domovi se moraju obnoviti, infrastruktura postaviti, logori i život unaprijediti, i to ne umjesto, nego radi pružanja potpore političkim pravima i neprestanoj borbi da se ona ostvare. To će zasigurno i dalje biti puno manje od savršenog, no to nikako nije ni izbor manjeg zla. ●

استمرار تدقيق اضرار هدم كلّ تعيني سكني نتيجة اعتداءات الاحتلال الإسرائيلي

رقم المنشطة رقم المبني

6-1-2020

القسم (١) معلومات العنوان وسبل التهدم

قسم (2) معلومات عن الدستور

مذكرة عامة 19.2

الكتاب المقدس هو ملخص من أمهات الديانات والمعتقدات، ملخص من الأوصياء والوصايا.

٢٠١٩-٢٠٢٠: ایام میرزا عن کل من استادت کتابی مید و دینه فنا ۲ جلد: دستگذشت ابراهیم:

الصوره الوريه **البيانات مكتبة الارض** **مهمة الناديه** **آخر**

التوقيع: المدعي: المحامي: كاظم
التوقيع: المدعي: المحامي: كاظم

N4005-02. • DISTRIKT/MJESNA ZAJEDNICA Sjever/Beit Lahya • ČETVRT
ulica Al-Ribat/Al-Ribat • DATUM UNIŠTENJA 29.12.2008. • METODA
UNIŠTENJA izravan pogodak • DATUM INSPEKCIJE 16.4.2009. • STANJE
ZGRADE potpuno uništenje • KVADRATURA OBJEKTA 162 m² • TIP ZGRADE
stambeni objekt • BROJ STANOVA 5 • BROJ STANOVA SA STANARIMA
KADA JE UNIŠTENA 5 • IME VLASNIKA Issam Mohammad Ismael Ali
Salim, njegova braća i majka • OPĆE NAPOMENE zemljište na kojem je
izgrađena zgrada zamijenjeno je za drugo zemljište pa ne postoje nikakvi
službeni dokumenti o vlasništvu. Ta zgrada je "dio projekta Beit Lahya". •
PRIDRUŽENI DOKUMENTI fotokopija osobnih karata, općinska dozvola za
gradnju.

**N202-10. • DISTRIKT/MJESNA ZAJEDNICA Sjever/Beit Hanon • DATUM
UNIŠTENJA 4.1.2009. • METODA UNIŠTENJA buldožerom • DATUM
INSPEKCIJE 14.4.2009. • STANJE ZGRADE potpuno uništena • KVADRATURA
OBJEKTA 154 m² • TIP ZGRADE industrijski objekt • BROJ PROSTORIJA 1.**

LIJEVO

N3003-118. •
DISTRIKT/MJESNA ZAJEDNICA
ZAJEDNICA Sjever/
Jabaliya • DATUM
UNIŠTENJA 9.1.2009.
• METODA UNIŠTENJA
buldožerom • DATUM
INSPEKCIJE 5.5.2009.
• STANJE ZGRADE
ostaci • KVADRATURA
OBJEKTA 510 m² • TIP
ZGRADE stambeni
objekt • BROJ STANOVA
5.

N3003-121. • DISTRIKT/MJESNA ZAJEDNICA
Sjever/četvrt Jabaliya • DATUM UNIŠTENJA
9.1.2009. • METODA UNIŠTENJA buldožerom •
DATUM INSPEKCIJE 6.5.2009. • STANJE ZGRADE
ostaci • KVADRATURA OBJEKTA 330 m² • TIP
ZGRADE stambeni objekt • BROJ STANOVA
6 • BROJ STANOVA SA STANARIMA KADA JE
UNIŠTENA 6.

N4022-05. • DISTRIKT/MJESNA ZAJEDNICA Sjever/
Beit Lahya • DATUM UNIŠTENJA 7.1.2009. • METODA
UNIŠTENJA izravan pogodak • DATUM INSPEKCIJE
14.4.2009. • STANJE ZGRADE potpuno uništenje
• KVADRATURA OBJEKTA 192 m² • TIP ZGRADE
stambeni objekt • BROJ STANOVA 1 • BROJ STANOVA SA
STANARIMA KADA JE UNIŠTENA 1.

N3003-41. • DISTRIKT/MJESNA ZAJEDNICA Sjever/Jabaliya • DATUM UNIŠTENJA 8.1.2009. • METODA UNIŠTENJA buldožerom • DATUM INSPEKCIJE 20.4.2009. • STANJE ZGRADE ostaci • KVADRATURA OBJEKTA 532 m² • TIP ZGRADE industrijski objekt, Tvornica betona Al-Mutawasit • BROJ PROSTORIJA 1 • OPĆE NAPOMENE zemljište je u vlasništvu obitelji Ali. Zgrada ima električnu struju koju plaća samo tvornica. Bazen s vodom (9×8×6 m) pridružen je zgradi.

N3004-101. • DISTRIKT/MJESNA ZAJEDNICA Sjever/Jabaliya • DATUM UNIŠTENJA 15.1.2009. • METODA UNIŠTENJA buldožerom • DATUM INSPEKCIJE 29.4.2009. • STANJE ZGRADE ostaci • KVADRATURA OBJEKTA 220 m² • TIP ZGRADE stambeni objekt • BROJ STANOVA 1.

**G1015-09. • DISTRIKT/
MJESNA ZAJEDNICA
Gaza/grad Gaza • DATUM
UNIŠTENJA 5.1.2009. •
METODA UNIŠTENJA
buldožerom • DATUM
INSPEKCIJE 21.4.2009. •
STANJE ZGRADE ostaci •
KVADRATURA OBJEKTA
380 m² • TIP ZGRADE
stambeni objekt • BROJ
STANOVA 4.**

G1049-01. • DISTRIKT/

MJESNA ZAJEDNICA

Gaza/grad Gaza •

DATUM UNIŠTENJA

9.1.2009. • METODA

UNIŠTENJA izravnim

bombardiranjem •

DATUM INSPEKCIJE

9.5.2009. • STANJE

ZGRADE uništena

u potpunosti •

KVADRATURA OBJEKTA

180 m² • TIP ZGRADE

stambeni objekt • BROJ

PROSTORIJA **5.**

G1014-07. • DISTRIKT/

MJESNA ZAJEDNICA

Gaza/grad Gaza •

DATUM UNIŠTENJA

5.1.2009. • METODA

UNIŠTENJA izravnim

bombardiranjem •

DATUM INSPEKCIJE

23.4.2009. • STANJE

ZGRADE ostaci •

KVADRATURA OBJEKTA

160 m² • TIP ZGRADE

stambeni objekt • BROJ

PROSTORIJA **3.**

G1021-04. • DISTRIKT/
MJESNA ZAJEDNICA
Gaza/grad Gaza • DATUM
UNIŠTENJA 13.1.2009.
• METODA UNIŠTENJA
buldožerom • DATUM
INSPEKCIJE 16.4.2009. •
STANJE ZGRADE **ostaci** •
KVADRATURA OBJEKTA
170 m² • TIP ZGRADE
stambeni objekt • BROJ
STANOVA 1.

K2002-03. • DISTRIKT/

MJESNA ZAJEDNICA

Khan Younis • DATUM

UNIŠTENJA 5.1.2009. •

METODA UNIŠTENJA

buldožerom • DATUM

INSPEKCIJE 29.4.2009. •

STANJE ZGRADE ostaci •

KVADRATURA OBJEKTA

150 m² • TIP ZGRADE

stambeni objekt • BROJ

STANOVA 1 • OPĆE

NAPOMENE gradevinske

grede za prvi kat su bile

spremne.

R1010-02. • DISTRIKT/

MJESNA ZAJEDNICA

Rafah/grad Rafah •

DATUM UNIŠTENJA

5.1.2009. • METODA

UNIŠTENJA granatiranje

iz blizine • DATUM

INSPEKCIJE 15.4.2009.

• STANJE ZGRADE u

potpunosti uništena •

KVADRATURA OBJEKTA

145 m² • TIP ZGRADE

stambeni objekt • BROJ

STANOVA 1.

N2003-02

N3003-94

N3003-95

N3003-96

N3003-98

N3003-100

N3003-106

N3003-122

N3003-130

N3004-93

N3004-110

N3004-111

N3004-113

G1014-01

G1015-19

G1017-01

G1021-02

G1021-08

G1022-02

G1049-02

K2001-02

K2002-02

K2002-03

K6001-01

K6001-02

K6001-08

K6002-10

K6002-11

R1002-03

K1008-01

R1008-03

R1008-10

R1008-11

R1008-27

R1009-02

R1009-31

Zahvale

Knjige često sadrže ideje u začetku koje prerastu u svoje nastavke. *Šuplja zemlja* (Hollow Land), moja prethodna knjiga, završila je s problemom manjeg zla: ublažavanjem i minimiziranjem nasilja kao mehanizma upravljanja i kontrole. *Najmanje od svih mogućih zala* pokušaj je da se bolje shvati taj problem i njegove političke posljedice. U tu svrhu manje važni likovi u zapletu oko *Šuplje zemlje* ovdje su postali glavni protagonisti. Oni nisu arhitekti kolonizacije i urbanog rata, nego su većinom oni dobromanjerni pregaoci koji nastoje umanjiti bol koji uzrokuju ovi drugi, no završe tako da se zapletu u mreže moći, a često i ne želeći to, postanu njezini sluge. Trebalo mi je nekoliko godina da pomognem tim likovima da se izdignu iznad značaja fusnote, tako da sam u konačnici postavio humanitarce i borce za ljudska prava u arenu suvremenih sukoba kao ravnopravne sudionike. Tome slično, nova skupina likova – forenzički stručnjaci i iskapatelji grobnica, znanstvenici i ponekad fetišisti, ovdje spomenuti usput – sada polako sve više zauzimaju središte pozornice u jednom novom projektu na kojem sam upravo započeo raditi.

Knjiga *Najmanje od svih mogućih zala*, kao i njezina prethodnica, proizašla je iz jedne izložbe. Ta instalacija *665: Manje zlo* bila je djelo projicirano na više ekrana, a uvršteno je u Manifestu 7, jedno od europskih bijenala koje se odigralo tom prilikom u Trentu, u Italiji, unutar segmenta koji su osmisili kustosi Anselm Franke i Hila Peleg. To djelo kasnije je izloženo u okviru Spaport Biennala u Banjoj Luci, u Bosni i Hercegovini, 2009. godine, u segmentu koji je, opet, osmislio

kustos Franke. Džepnu knjižicu sastavljenu na osnovu nekih tekstova s izložbe, a koju je preveo i uredio Nicola Perugini, izdao je predani talijanski izdavač *Nottetempo* 2009. godine, zahvaljujući potpori Ginevre Bompiani.

Pripremajući se za tu izložbu s Thomasom Keenanom i Eyalom Sivanom organizirao sam radionicu *Manja zla* na Koledžu Bard, u New Yorku, tijekom veljače 2008. godine. Među njezinim sudionicima bili su Ariella Azoulay, Roger Berkowitz, Simon Critchley, Olivia Custer, Adi Ophir, Renata Salecl, Joshua Simon i Karen Sullivan. Bilo je puno toga u raspravi koja se razvila na Koledžu Bard što je nadahnulo rad za Manifestu, a kasnije i za ovu knjigu. Tijekom nekoliko mjeseci Eyal Sivan i ja radili smo na zajedničkom djelu za izložbu na Manifesti, ali ta suradnja nije dovela do zajedničkog projekta. No, ja sam profitirao iz rasprava koje smo vodili u tom razdoblju naše suradnje i zahvalan sam za pomoć koju je ponudio na kraju, osobito tijekom pripreme za razgovor s Ronyjem Braumanom, te za njegov savjet o montaži video-intervjuâ, pa čak i za fizičku pomoć u postavljanju instalacije u Trentu. Ariella Azoulay i Adi Ophir, svatko na svoj način, bili su važan utjecaj i izvor česte potpore. Materijal koji je nastao u programu koji su vodili Adi Ophir i Michal Givoni "Katastrofa u nastajanju: Humanitarni uvjeti na okupiranom palestinskom teritoriju", u Van Leeru, u Jeruzalemu, između 2004. i 2007. godine, također je bio neprestani izvor nadahnuća. DAAR, *Dekoloniziranje arhitekture/Umjjetnička rezidencija* – arhitektonski kolektiv sa sjedištem u Beit Sahouru kojem sam zajedno sa Sandi Hilal i Alessandrom Pettijem suošnivač, osigurao je praktični laboratorij za raspravu o mnogim idejama iznesenim u ovoj knjizi te njihovo ispitivanje. Eitan Diamond, kojega sam citirao kroz cijelu knjigu, inspirativan je humanitarni pravnik, koji uspješno kombinira kritičku teoriju i pravničku praksu. On je također pročitao tekst knjige i predložio neke ispravke, osobito one o pravnim pitanjima. Diamond je, moram dodati, i blizak obiteljski rođak. Lisa Hajjar je prva upotrijebila termin "humanitarna sadašnjost" – u kontekstu Panela o Palestini Mansour Armaly-IPS na stručnom skupu Udruženja za istraživanje Srednjeg istoka (MESA) održanog u Washingtonu 2011. godine koji smo mi organizirali o

temama sličnima ovima ovdje. Ines Weizman, moja partnerica, pomogla je u oblikovanju projekta kako se razvijao, a knjizi je dala i posljednji značajan konceptualni i strukturalni doprinos. Prijatelj spomenut u 1. poglavlju je umjetnik/teoretičar Florian Schneider. Na više načina ovu knjigu treba čitati kao moj udio u razgovoru s prijateljima.

David Cunningham, Joan Copjec, Lieven De Cauter, Stefano Harney, Sina Najafi, Nicola Perugini, Alessandro Petti, Adrian Rifkin, Irit Rogoff, Albert Toscano, Susan Schuppli, Adania Shibli, Hito Steyerl, Paulo Tavares, članovi i studenti Centra za istraživačku arhitekturu te kolege na Odsjeku za vizualne kulture na Goldsmithu pomogli su u različitim aspektima ovog djela. Emilio Distretti bio je moj pomoćnik u istraživanju tijekom rada na ovom projektu i virtualni partner tijekom njegova nastajanja. Tom Penn, moj urednik u Versu, bio je, kao i uvijek, moj vrlo pažljiv čitatelj. U ovom slučaju bio je i osoba koji me je potaknula na pisanje knjige ukazavši mi na to da bi možda bila dobra ideja “ispisati” instalaciju s Manifeste, pa je velikodušno podnosio moja odlaganja u predaji rukopisa. No, najviše me zadužio moj prijatelj Thomas Keenan, koji je najviše utjecao na ovo djelo. On mi je pomogao da uobličim svoje razumijevanje suvremenih problema i političkih rizika humanitarizma i ljudskih prava, a njegovi savjeti i uvidi vidljivi su u gotovo svakom vidu ovog djela.

Zajedno s Carlesom Guerrom, Tom je također priredio izložbu *Antiphotojournalism* u Centru za sliku La Virreina u Barceloni, u lipnju 2010. godine i u FOAM-u u Amsterdamu, u ožujku 2011. Ta izložba pružila mi je priliku da surađujem s arhitektima i prijateljima Yazanom Khalilijem i Tonyjem Chakarom u sastavljanju arhiva o uništenim zgradama u Gazi.

Knjiga sadrži materijal istraživanja u okviru projekta Forenzička arhitektura koji je financirao ERC i zapravo je jedan od prvih proizvoda ove zadivljujuće velikodušne subvencije. Grafičko oblikovanje i tiskanje engleskog izdanja ove knjige financirano je drugom subvencijom koju je ljubazno dala Zaklada Graham za napredna istraživanja u likovnim umjetnostima. ●

182 NAJMANJE OD SVIH MOGUĆIH ZALA

Bilješke

1.

HUMANITARNA SADAŠNJOST

1. Voltaire, *Candide, or Optimism*, prev. Theo Cuffe, London: Penguin Books, 2005., str. 13.
2. Sharon Sliwinski, “The Aesthetics of Human Rights”, *Culture, Theory & Critique*, 50 (1), 2009., str. 23–39.
3. Leibnizovi *Ogledi o dobroti Božjoj, slobodi čovjekovoj i podrijetlu zla* napisani su 1710. godine.
4. Hvala Hito Steyerl za ovu poučnu poantu.
5. Gottfried Wilhelm Leibniz, “Discourse on Metaphysics”, prev. George R. Montgomery, prvi put objavljeno u Leibnizu, Open Court Publishing Company, 1902. Prijevod je preradio Albert R. Chandler 1924. godine.
6. Giorgio Agamben, *The Kingdom and the Glory: For a Theological Genealogy of Economy and Government*, Stanford, Kalifornija: Stanford University Press, 2011.
7. John Rawls, “Justice as Fairness: Political, not Metaphysical”, *Philosophy and Public Affairs*, 14, br. 3, 1985., str. 233–251.
8. Adi Ophir ih je nazvao “moralnim tehnologijama” u smislu da su to tehnike i strukture oblikovane kao odgovor na moralni zahtjev da se minimizira ono što je loše u svijetu: “te tehnologije bile su moralne... jer uključuju konkretno, tehničko i materijalno

utjelovljenje suosjećanja, milosrda, samilosti i požrtvovnosti za druge”. Adi Ophir, “The Contribution of Global Humanitarianism to the Transformation of Sovereignty”, <http://roundtable.kein.org/node/1> i u Adi Ophir, “The Politics of Catastrophization”, <http://roundtable.kein.org/node/1094>

9. Sliwinski, “The Aesthetics of Human Rights”, str. 23–39.
10. Michel Foucault, *Security, Territory, Population: Lectures at the College de France 1977–1978*, ur. Arnold I. Davidson, prev. Graham Burchell, London: Palgrave Macmillan, 2007., str. 164–173, 183.
11. Michael Ignatieff, *The Lesser Evil: Political Ethics in an Age of Terror*, Princeton: Princeton University Press, 2004.
12. Isto, str. xiv.
13. Prva se odnosi na *jus in bello*, a druga na *jus ad bellum*.
14. Bivša izraelska vojna pravnica Gabriella Blum drži da, ako je međunarodno humanitarno pravo “zamišljeno tako da minimizira humanitarna stradanja unutar granica rata, onda uopće nije jasno zašto mjere čija je namjera da i dalje minimiziraju stradanja (...) izbor manjeg zla – ne bi mogle poslužiti kao opravdanje”, kaže ona bez ustezanja, “za privremenu obustavu zakona u ime zakona”. Gabriella Blum, “The Laws of War and ‘Lesser Evil’”, 35 YJIL 1, 2010., str. 3.
15. Oslanjajući se na ono što je u suštini analiza proporcionalnosti, Izraelsko povjerenstvo za provjeru istražnih metoda Opće službe sigurnosti u svezi s neprijateljskom terorističkom djelatnošću, još poznato i kao Povjerenstvo Landau, godine 1987. dolazi do zaključka da zabrana mučenja nije apsolutna, nego da se prije zasniva, njezinim vlastitim riječima iskazano, na logici “manjeg zla”. Dakle, “šteta nanesena kršenjem zakonske odredbe tijekom ispitivanja mora se odmjeriti sa štetom za život ili osobnost drugih do koje može doći prije ili KASNIJE” [velika slova u originalu]. Odvjetnik američkog Ministarstva pravde John Yoo na sličan

način je upućivao na ravnotežu interesa kada je dopustio oblike mučenja tijekom Bushove vladavine. Itamar Mann i Omer Shatz, "The Necessity Procedure: Laws of Torture in Israel and Beyond, 1987–2009", *Legalleft*, 2011., http://legalleft.org/wp-content/uploads/2011/02/2-necessity_procedure.pdf

- 16.** Isto, str. 3.
- 17.** Adi Ophir, *The Order of Evils: Toward an Ontology of Morals*, prev. Rela Mazali i Havi Carel, New York: Zone Books, 2005., odjeljak 7.100, str. 339; odjelci i 7.3, str. 327–329. Prvi put objavljeno na hebrejskom kod izdavača Am Oved (Tel Aviv, 2000.). Vidi također odjeljak 7.335, str. 375.
- 18.** Martti Koskenniemi, "Human Rights Mainstreaming as a Strategy for Institutional Power", *Humanity: An International Journal of Human Rights, Humanitarianism, and Development*, sv. 1., br. 1, jesen 2010., str. 47–58. O zloupotrebi načela proporcionalnosti vidi: Aeyal M. Gross, "The Construction of a Wall between The Hague and Jerusalem: The Enforcement and Limits of Humanitarian Law and the Structure of Occupation", *Leiden Journal of International Law*, 19, 2006., str. 394–440.
- 19.** Proporcionalnost *jus ad bellum* usredotočuje se na to nadvladava li ukupna predviđena šteta (kako za civilne, tako i za vojne ciljeve) opće legitimne ciljeve rata. Tome nasuprot, proporcionalnost *jus in bello* mnogo je uža. Ona se usredotočuje na pojedinačne napade tijekom ratnog pohoda pa se pita nadvladavaju li predviđene vojne prednosti nastale kao rezultat nekog pojedinog napada popratne civilne žrtve, ili popratnu štetu na civilnim objektima nenamjerno izazvanu u procesu napadanja legitimnih vojnih ciljeva.
- 20.** Dodatni protokol Ženevskih konvencija od 12. kolovoza 1949. godine, a u pogledu zaštite žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I), 8. lipanj 1977.
- 21.** Yotam Feldman, "The Lab", Kanal 8 filmovi (Izrael), 2011. Ben Israel: "Postoji matematička formula koja nam omogućava da

izmjerimo količinu komponenti unutar sustava kojeg trebamo napasti kako bi izgubio svoje informacije i propao (...) optimum je oko 20–25% (...) kako bi propao cijeli sustav. Na popisu terorista koji vrše operacije oko 20–25% bilo je ubijeno pa je njihov sustav propao na Zapadnoj Obali.”

- 22.** Kod analize proporcionalnosti u područjima gdje neka vojska ima stvarnu kontrolu ili osjeća da se može upustiti u neku akciju na tlu ili može izvesti neku akciju na tlu, recimo, kako bi izvršila neko uhićenje, izračun je drugačiji od onoga u području u kojem neka vojska nema takvu kontrolu, a odluči se izvesti neku ciljanu akciju s civilnim žrtvama.
- 23.** Daniel Reisner u intervjuu koji je telefonom vodio Eyal Weizman, iz Londona s Tel Avivom, 15. prosinca 2010.
- 24.** Ronald C. Arkin, “Ethical Robots in Warfare”, *Technology Research News*, 9. prosinac 2005. Vidi također: Armin Krishnan, *Killer Robots: Legality and Ethicality of Autonomous Weapons*, Ashgate: Surrey, 2009.
- 25.** Eitan Diamond u jednom razgovoru, 11. veljače 2011.
- 26.** David Kennedy, *The Dark Sides of Virtue: Reassessing International Humanitarianism*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2004., str. 235–323.
- 27.** Priručnik se nalazi ovdje:
<http://fas.org/irp/doddir/army/fm3-24fd.pdf>
- 28.** Sarah Sewall, Uvod, *The U.S. Army/Marine Corps Counterinsurgency Field Manual*, Chicago: Chicago University Press, 2007.
- 29.** Početne snage Sjedinjenih Država – Afganistan (USFOR-A) Sažetak procjena zapovjednika, <http://globalsecurity.org/military/library/report/2009/090830-afghan-assessment/090830-afghan-assessment-01.htm>. To je također pokrenuo Pentagonov program, nazvan “Ljudski terenski sustav”, koji je uposlio antropologe

radi istraživanja s idejom da bi vojska trebala razviti dublje razumijevanje kultura i društava u kojima provodi svoje akcije gušenja pobuna. Ministar obrane Robert Gates je rekao: "Skupni učinak tih napora često je smanjenje nasilja u cijelom tom području te smanjenje patnji i poginulih civila." Patricia Cohen, "Panel Criticizes Military's Use of Embedded Anthropologists", *The New York Times*, 3. prosinca 2009.

- 30.** "Umjesto da postane gigantska kompjuterska igra, moderni rat se pokazao više nalik socijalnom radu s puškama." Andrew Bacevich, "Social Work with Guns", *London Review of Books*, sv. 31, br. 24, 17. prosinca 2009.
- 31.** "Jednom kada se neki specifičan zločin počini prvi put, njegovo ponovno pojavljivanje je izvjesnije nego što je njegovo prvo pojavljivanje ikada moglo biti." Hannah Arendt, Epilog, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*, Harmondsworth: Penguin, 1963., str. 273. Filozof Alexander Düttermann nazvao je to potencijalnošću onog najgoreg. Alexander García Düttmann, "The Worst, the Better and the Lesser of Two Evils. Some Thoughts on Revolution and Literature", predavanje na Goldsmithu, Londonsko sveučilište, 19. listopada 2010.
- 32.** Čak i u negaciji zakona – artikuliranoj u upotrebi termina "disproporcionalan" – priziva se pozivanje na zakon. Stručnjak za ljudska prava Thomas Keenan nudi suptilnije tumačenje odnosa između prava i nasilja. Imanje kontrole i nemanje kontrole, podržavanje i kršenje međunarodnog prava, nisu dijametralno suprotni. To su prije komplementarni činovi koji se poduzimaju u odnosu na zakon, a demonstriraju snagu međunarodnog humanitarnog prava da uvjetuje bojno polje kao diskurzivno polje. Disproporcionalnost je stoga odnos između nasilja i prava koji je složeniji od pukog nepoštivanja. Prijetnja da bi se moglo projicirati više sile od proračunate postiže svoju svrhu upravo zato što je artikulirana naspram naličja pravnog principa proporcionalnosti. Disproporcionalnost poštuje zakon kršeći ga. Thomas Keenan,

“Going Wild: Language, War, and Translation”, rad pročitan na stručnom skupu Pretjerani red, Pericentre, Kairo, siječnja 2010.

- 33.** Gabriel Siboni, “Disproportionate Force: Israel’s Concept of Response in Light of the Second Lebanon War”, INSS Insight br. 74, 2. listopad 2008. Nakon što je okončan napad na Gazu, Premijer Ehud Olmert objasnio je da će ta doktrina postati vodeće načelo Izraela u budućim ratovima: “Naš odgovor bit će *disproporcionalan*. Nećemo se vraćati na pravila koja su terorističke organizacije pokušale nametnuti.” Drugi izraelski informativni kanal, 1. veljače 2009. godine (na hebrejskom). Nalazi se na: <http://mako.co.il/news-military/security/Article-34a141791e03f11004.htm>
- 34.** Vladimir Lenjin, “Dječja bolest ‘ljevičarenja’ u komunizmu”, travanj–svibanj 1920. Trocki je branio isto načelo u “Trećoj internacionali nakon Lenjina” (1928.): “Čisto praktične sporazume može se sklopiti i sa samim davlom, ako je to korisno u danom trenutku. No, bilo bi absurdno u tom slučaju zahtijevati da se davo općenito preobrati na kršćanstvo, te da svoje rogove upotrijebi (...) za pobožna djela. U predstavljanju takvih uvjeta mi u stvarnosti postupamo kao davolji odvjetnici, pa ga molimo da nam dopusti da postanemo njegovi kumovi.”
- 35.** Robert Pirsig, *Zen ad the Art of Motorcycle Maintenance*, New York: Bantam Books, 1974.

2.

ARENDOVA U ETIOPIJI

1. Hannah Arendt, *Responsibility and Judgment*, New York: Schocken Books, 2003., str. 36–37.
2. “Learning from Dilemmas”, razgovor koji su s Ronyjem Braumanom vodili Michel Feher i Philippe Mangeot, str. 131–147, u: Michel Feher, ur., *Nongovernmental Politics*, New York: Zone Books, 2007., str. 141.
3. U seriji BBC-jevih izvještaja iz ožujka 2010. godine jedan bivši borac TPLF-a opisao je to kako se prerošio u sudanskog trgovca i prodavao vreće “žitarica” – u kojima se nalazio pjesak – humanitarnim djelatnicima, koji su potom predavali vreće drugim pripadnicima TPLF-a, koji su ih vraćali “sudanskim trgovcima”, a koji su ih iznova prodavali humanitarnim djelatnicima, i tako dalje. Na taj način vreće sa žitaricama/pjeskom kružile su tamo-amo preko granice, dok se novac slijevao u kofere TPLF-a
4. Pascal Bruckner, “Tiers-Monde, culpabilité, haine de soi”, Rony Brauman, Fondation Liberté sans Frontières, ur., *Le Tiers-mondisme en question*, Pariz: O. Orban, 1986. Pascal Bruckner, *The Tears of the White Man: Compassion as Contempt*, New York: The Free Press, 1986. (1983).
5. Rony Brauman u razgovoru s Eyalom Weizmanom u uredima MSF-a u Parizu 21. svibnja 2008.
6. Isto.
7. Isto.
8. Izgladnjelost se mjeri široko rasprostranjenim statističkim stopama gladi, pothranjenosti i smrtnosti. UN danas definira izgladnjelost kao unošenje 1.500 kalorija ili manje dnevno (u usporedbi s minimalnim standardom od 2.100 kalorija dnevno), potrošnja vode manje od četiri litre dnevno i stopa mortaliteta veća od 2 ljudi na 10.000 dnevno.

9. Arhiv MSF-a, konzultiran 21. svibnja 2008.
10. Conor Foley, *The Thin Blue Line*, London: Verso, 2008., str. 168–169.
11. Arhiv MSF-a, konzultiran 21. svibnja 2008.
12. Svi navodi u ovom paragrafu preuzeti su iz razgovora s Braumanom vođenog u svibnju 2008.
13. Alex de Waal, *Femine Crimes: Politics & the Disaster Relief Industry in Africa*, Oxford: James Currey i International African Institute, 1997., str. 107.
14. Arhiv MSF-a.
15. Arhiv MSF-a.
16. Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, 1973., (1961.), str. 122–125.
17. Zagovornici totalitarizma služe se argumentom “manjeg zla” kako bi prikrili svoje radikalne činove od neinteligentnih sudionika, ili od onih koje tek treba inicirati – većina malogradanskih podanika morali su obavljati svoje dužnosti dok se ne bi stvorio “novi čovjek” – pa čak i od svojih žrtava. U nastojanju da prisile svojeg podanika na poslušnost oni samo uspostavljaju skup alternativa na takav način da će slobodni subjekti, odabirući manje zlo u ostvarivanju svojih interesa, na kraju završiti tako da će poslužiti za ostvarivanje ciljeva režima. U svojem ogledu “Jaja progovaraju”, što je duhovito pozivanje na Staljinovu izreku da “ne možete napraviti omlet ako ne razbijete nekoliko jaja”, H. Arendt je zagovarala “radikalno negiranje cjelokupne zamisli o manjem zlu u politici”. Hannah Arendt, “The Eggs Speak Up” (1950.), Jerome Kohn, ur., *Essays in Understanding, 1930 – 1954: Formation, Exile and Totalitarianism*, New York: Schocken Books, 2005.
18. Rony Brauman i Eyal Sivan, *Adolf Eichmann: The Nazi Criminal Who Organized the Destruction of the Jewish People*, Torino: Einaudi, 2003. (Emilio Distretti, koji je bio moj pomoćnik u istraživanju na

ovom projektu, preveo je neke relevantne paragrafe te knjige iz talijanske verzije.)

19. Brauman u razgovoru, u svibnju 2008. To stajalište donekle je podržao Bob Geldof, koji je otisao toliko daleko da je ustvrdio ovo: "Program raseljavanja bi [se nastavio] bez obzira na to bismo li mi odlučili pomoći, baš kao što bi se i Hitlerovo istrebljivanje Židova nastavilo bez obzira na to bi li se humanitarni djelatnici dosjetili kako pomoći u ublažavanju patnji u logorima (...) Naš rad [u Etiopiji] poslužio se istim argumentom." Vidi: David Rieff, "The Humanitarian Aid Industry's Most Absurd Apologist", *New Republic*, 29. studenog 2010.
20. Brauman u razgovoru, svibnja 2008.
21. Bernard-Henry Lévi, *Left in Dark Times*, New York: Random House, 2008., str. 70.
22. Judith Shklar, "The Liberalism of Fear", Nancy L. Rosenbaum, ur., *Liberalism and the Moral Life*, Cambridge, M.A: Harvard University Press, 1989. Prema J. Shklar, usredotočenost na nadu, utopiju ili dobro moglo bi nas nagnati na to da zaboravimo na zlo modernizma, koje perzistira u svim oblicima neobuzdane državne okrutnosti.
23. S obzirom na ocjenu Holokausta H. Arendt u njezinom čuvenom citatu da "jednom kada se neki specifični zločin dogodi prvi put, njegovo ponovno pojavljivanje je vjerojatnije nego što je njegovo prvo pojavljivanje ikada moglo biti" – filozof Alexander Düttermann je to nazvao "potencijalnost za ono najgore". Ono najgore nužno stvara presedan u odnosu na koji se svi drugi loši događaji razumiju, uspoređuju, odmjeravaju i ocjenjuju – bažareći konstantno promjenjivu udaljenost od njega. Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil*, 1963., (Epilog). Alexander García Düttmann, "The Worst, the Better and the Lesser of Two Evils. Some Thoughts on Revolution and Literature": predavanje na Goldsmithsu, Londonsko sveučilište,

19. listopada 2010. Deklaracija protiv genocida (što je termin za strukturalno poopćivanje Holokausta i njegovo upisivanje u univerzalni kodeks) nakon Drugog svjetskog rata sa svojom skalom od 1 do 8 sama po sebi je bila pokušaj pribavljanja gradijenta za mjerjenje te udaljenosti.
24. Daniel Levy i Natan Sznaider, "The Institutionalization of Cosmopolitan Morality: The Holocaust and Human Rights", *Journal of Human Rights*, sv. 3, br. 2, lipanj 2004., str. 143–157.
25. Rony Brauman, ur., *Le Tiers-mondisme en Question*, Pariz: O. Orban, 1986.
26. Arhiv MSF-a.
27. Edward Said, "Always on Top", *London Review of Books*, , sv. 25, br. 6, 20. ožujak 2003.
28. Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1973.
29. Brauman u razgovoru, svibnja 2008.
30. James Rosenau, *Turbulence in World Politics*, New York: Harvester Wheatsheaf, 1990.
31. Čuveni izvještaj BBC-ja iz Korema 23. listopada 1984. godine započinje sljedećim riječima, koje je izgovorio Michael Buerk nad maglovitim atmosferskim kadrovima praskozorja: "Zora, i dok se Sunce probija kroz oštru hladnoću noći na ravnici izvan Korema, ono obasjava biblijsku glad, danas, u dvadesetom stoljeću. Ovo mjesto, kažu ovdašnji radnici, najblže je Paklu na zemlji. Tisuće ispijenih ljudi... pritječu svaki dan iz sela udaljenih stotinama kilometara, smoždeni glađu, dovedeni do očaja (...)", u: de Waal, *Famine Crimes*, str. 121–122.
32. Stuart Hall i Martin Jacques, "PEOPLE AID: A New Politics Sweeps the Land", *Marxism Today*, 10. srpnja 1986., str. 121–122.
33. Bob Geldof: "Ta kritika me iritira, ali onda pomislim da ona potiče

ljude da propituju i dalje od toga: od kakve je koristi kritika kada je krajnji rezultat jedne skupine ljudi u studiju bez ikakve sumnje pomoći milijunima ljudi da ostanu na životu?”, *Rolling Stone*, 12. travnja 1985.

34. Bob Geldof u razgovoru za *Le Monde*, 11. prosinca 1986.
35. Michal Givoni, “The Advent of the Emergency: Political Theory and Humanitarian Expertise”, rad pročitan na stručnom skupu “Moć, vladavina i uprava u izvanrednim zonama: Izraelska okupacija u globalnoj perspektivi”, Van Leer Institute, Jeruzelem, 3. – 5. lipnja 2007., te Michal Givoni, “Witnessing in Action: Ethics and Politics in a World Without Borders”, kasnije objavljeno u: Adi Ophir, Michal Givoni i Sari Hanafi, *Power of Inclusive Exclusion*, New York: Zone Books, 2009.
36. François Bugnion, *The International Committee of the Red Cross and the Protection of War Victims*, Oxford: Macmillan Press and the International Committee of the Red Cross, 2003.
37. Luc Boltanski, *Distant Suffering: Morality, Media and Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999. Evo kako MSF izlaže problem svjedočenja na svojoj internetskoj stranici: “U pružanju humanitarne pomoći (...) MSF djeluje kao svjedok i progovorit će, bilo privatno bilo javno, o nevolji pučanstava u opasnosti.”
38. Didier Fassin, “The Humanitarian Politics of Testimony: Subjectification through Trauma in the Israeli-Palestinian Conflict”, *Cultural Anthropology*, sv. 23, broj 2, str. 531–558.
39. Isto.
40. Ta dinamika dobro je razobličena u knjizi Erica Stovera, *The Witnesses: War Crimes and the Promise of Justice in The Hague*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005.
41. Rony Brauman u razgovoru sa Eyalom Weizmanom, 29. rujna 2010. (telefonom).

- 42.** Razgovor sa Ronyjem Braumanom, *Paris Match*, 14. studenog 1985.
- 43.** Iako je to izvješće sadržavalo snažne optužbe, potvrđujući da je više od dvjesto tisuća ljudi bilo ubijeno i da su počinjeni zločini protiv čovječnosti, odmah ga je upotrijebila Baširova vlada da se opravda.
- 44.** Brauman u razgovoru, rujna 2010.
- 45.** Brauman u razgovoru, svibnja 2008.
- 46.** Kouchner je napustio MSF zbog sukoba u mišljenju sa Braumanom i predsjedavajućim Claudeom Malhuretom pa je osnovao Médecins du Monde 1980. godine.
- 47.** Rezolucija UN-a 43/131 donesena je 8. prosinca 1988.
- 48.** Dana 16. rujna 2005. godine na Općem zasjedanju UN-a usvojena je rezolucija s Paragrafima 138 i 139 koji reguliraju "odgovornost za zaštitu stanovništva od genocida, ratnih zločina, etičkog čišćenja i zločina protiv čovječnosti".
- 49.** Pierre Péan, *Le Monde selon K*, Pariz: Fayard, 2009.
- 50.** Ron Paul (republikanski zastupnik u Kongresu iz Texasa), Zastupnički dom SAD-a, 23. srpnja 2004., 3. kolovoza 2004.
- 51.** Mahmood Mamdani, *Saviors and Survivors: Darfur, Politics, and the War on Terror*, London: Verso, 2009., str. 4, 22, 56, 58.
- 52.** Bernard-Henri Lévy, "SOS Darfur!", *Huffington Post*, 11. siječnja 2010.
- 53.** Andrew Anthony, "Does Humanitarian Aid Prolong War?", *Observer*, 25. travnja 2010.
- 54.** Državni tajnik Colin Powell, Prilozi Konferenciji za nacionalnu vanjsku politiku za čelnike nevladinih organizacija, 26. listopada 2001.
- 55.** David Rieff, "How NGOs Became Pawns in the War on Terrorism", *New Republic*, 3. kolovoza 2010.
- 56.** Brauman, "Learning from Dilemmas", str. 136.

- 57.** Tijekom drugih istaknutih kriza 1990-ih godina, izjavama i djelima zatražio je da se humanitarizam pozicionira odvojeno od vojski – zapadnih ili bilo kojih drugih. Tijekom rata u Somaliji učinio je to zbog militarizacije “humanitarne misije” jer je to bilo ono što je poubijalo mnoge od ljudi koje je došla zaštiti. Nekoliko mjeseci nakon pokoljâ u Ruandi učinio je to zbog načina na koji su paravojne formacije naroda Hutu koje su ih izvršile koristile međunarodnu pomoć da se pregrupiraju i iskoriste izbjegličke logore kao svoja pozadinska uporišta za gerilske akcije. Jednako tako je prosvjedovao protiv načina na koji su ruandske i burundijske snage koristile humanitarnu pomoć kao mamac za hvatanje drugih izbjeglica naroda Hutu u Zairu.
- 58.** Brauman u razgovoru, rujna 2010.
- 59.** Vidi osobito: Michel Agier, *On the Margins of the World: The Refugee Experience Today*, prev. David Fernbach, London: Polity, 2008.
- 60.** Eyal Weizman i Rony Brauman u razgovoru, Sveučilište Kolumbija, 4. veljače 2008.
- 61.** Brauman, “Learning from Dilemmas”, str. 141.
- 62.** Ignatieff, *The Lesser Evil: Political Ethics in the Age of Terror*.
- 63.** Brauman u razgovoru, rujna 2010.
- 64.** David Rieff, *A Bed for the Night: Humanitarianism in Crisis*, London: Vintage, 2002.
- 65.** Kako je to iskazao David Rieff: “Oni koji su odigrali Lutheru prema Rimu Crvenog križa bili su, čini se, sve spremniji da premoste šizmu.” David Rieff, *A Bed for the Night*, str. 331.
- 66.** MVCK, “Components and Bodies of the International Movement of the Red Cross and Red Crescent”, vidi: <http://icrc.org>
- 67.** “MSF’s Principles and Identity: The Challenges Ahead”, Izvještaj o međunarodnoj aktivnosti MSF-a, 2005., <http://doctorswithoutborders.org>

- 68.** Michel Agier, "The Undesirables of the World and How Universality Changed Camp", 16. svibnja 2011., <http://opendemocracy.net>
- 69.** Agier, *On the Margins of the World*, str. 60.
- 70.** To bi isključilo situacije kakva je bila ona u Etiopiji, gdje je etiopska vojska djelovala u humanitarnim centrima u kojima se dijelila hrana, ili na Kosovu i Afganistanu, gdje su humanitarci radili zajedno s NATO-vim snagama, ili nakon genocida u Ruandi, gdje su humanitarne organizacije bile prisutne u logorima pod kontrolom paravojnih formacija Hutu Power u Gomi.
- 71.** Rony Brauman u razgovoru s Eyalom Weizmanom, 20. prosinca 2010.
- 72.** Rony Brauman, *L'Humanitaire, le Dilemme: Entretiens avec Philippe Petite*, Pariz: Editions Textuel, 1996., str. 43–44.
- 73.** Brauman u razgovoru, rujna 2010.
- 74.** Givoni, "The Advent of the Emergency".
- 75.** Agier, "The Undesirables of the World".
- 76.** Manuel Herz, "Refugee Camps or Ideal Cities in Dust and Dirt", u: Ilka i Andreas Ruby (ur.), *Urban Transformations*, Berlin: Ruby Press, 2008.
- 77.** Alex de Waal, "Whose Emergency Is It Anyway? Dreams, Tragedies and Traumas in the Humanitarian Encounter", okrugli stol, <http://kein.org/node/1078>
- 78.** Rony Brauman, "From Philanthropy to Humanitarianism: Remarks and an Interview", *The South Atlantic Quarterly*, sv. 103, br. 2/3, proljeće/ljeto 2004., str. 397–417.
- 79.** Michel Agier, "Humanity as an Identity and Its Political Effects (A Note on Camps and Humanitarian Government)", *Humanity*, jesen 2010., str. 29.
- 80.** Michel Agier u razgovoru na seminaru u Centru za istraživačku arhitekturu, 7. listopada 2011.

- 81.** Thomas Keenan, "Tidying Up", predavanje održano na skupu Suverenitet i goli život: zone sukoba, 29. studenog 2008., Tate Modern, London.

3.

NAJBOLJI OD SVIH MOGUĆIH ZIDOVA

- 1.** Ludwig Wittgenstein, *Notebooks 1914–1916*, ur. G. H. von Wright i G. E. M. Anscombe, prev. G. E. M. Anscombe, Chicago: University of Chicago Press, 1979., str. 7e.
- 2.** HCJ 2056/04 *Beit Sourik Village Council v. The Government of Israel*, 58(5) P. D. 807 (2004.). *Legal Consequences of the Constructions of a wall in the Occupied Palestinian Territory* (Savjetodavno mišljenje), Presuda od 9. srpnja 2004. (2004.).
- 3.** Vidi: <http://adalah.org/eng>
- 4.** Strategija Adalah definirana je terminima koji su slični onima legendarnog francuskog pravnika Jacquesa Vergèsa. Njegova "strategija pucanja" služi se sudovima i instrumentima zakona da delegitimizira njegovu osnovu, tako da se sudi samom sustavu.
- 5.** Muhammad Dahla u razgovoru sa Eyalom Weizmanom u njegovom uredu u Jeruzalemu, 17. lipnja 2008.
- 6.** Gadi Ma-Tov u razgovoru sa Eyalom Weizmanom u njegovom studiju u Jeruzalemu, 17. lipnja 2008.
- 7.** Gadi Ma-Tov, 17. lipnja 2008.
- 8.** PSC sebe definira kao "dobrovoljno tijelo bez ikakvih političkih veza s bilo kojom strankom... sa solidnim poznavanjem područja povezanih sa sigurnošću i diplomacijom... koje smatra da je Mir nužna sastavnica Izraelske nacionalne sigurnosti".
<http://peace-security-council.org>
- 9.** Dahla u razgovoru, lipnja 2008.

- 10.** Isto.
- 11.** Shuli Hartman u dopisivanju elektronskom poštom, kolovoza 2007.
- 12.** "Budući da su mogli materijalizirati i artikulirati različite vrste znanja... modeli su bili ubičajen medij dokazivanja, a tijekom demonstracija oživljavali su, komplicirali, a u određenom smislu i zasjenili tekstualne opise i crteže." Alain Pottage i Brad Sherman, *Figures of Invention: A History of Modern Patent Law*, Oxford: Oxford University Press, 2010.
- 13.** HCJ 2056/04 *Beit Sourik*.
- 14.** Amos Harel, "Chief of Staff Askhenazi: The Route of the Wall is a Political Matter", *Ha'aretz*, 28. lipnja 2008.
- 15.** "Pravna analiza HCJ-a uključuje neprikladno presadivanje doktrina proporcionalnosti razvijenih u međunarodnom i unutarnjem pravu u okupacijski kontekst, što dovodi do neuravnovežene jednadžbe prava/sigurnosti (...) Upotreba tog upravljačkog načela u kontekstu vojne okupacije osobito je problematična. Kada se upotrebljava za preispitivanje nekog upravnog postupka načelo proporcionalnosti prepostavlja odgovornu demokratsku vladu koja radi za opće dobro svojih građana, ali je povremeno prisiljena prekršiti prava dijela ili cijelog stanovništva kako bi postigla legitimne ciljeve. Dobrobiti za stanovništvo tada se odmjeravaju prema narušavanju njihovih prava, a poanta je da te dobrobiti upotrijebi *isto* ono stanovništvo koje čija prava su narušena." Aeyal M. Gross, "The Construction of a Wall between the Hague and Jerusalem: The Enforcement and Limits of Humanitarian Law and the Structure of Occupation", *Leiden Journal of International Law* 19, 2006., str. 393–440.
- 16.** Michael Sfard u razgovoru s Eyalom Weizmanom u njegovom uredu, Tel Aviv, 19. lipnja 2008. Također je rekao: "Ako se nastavimo pozivati na spekulativno veće zlo koje bi se moglo dogoditi kao posljedica našeg rada, mi u tom slučaju... žrtvujemo pojedinaca. Ako mi dođe neki klijent i kaže mi da će mu

isplanirana ruta onemogući preživljavanje zato što ima nasad maslina pa traži moju pomoć, ja sam obavezan profesionalno, etički i zasigurno prema standardima ljudskih prava da učinim sve u granicama zakona kako bih toj osobi pomogao da zaštitи svoj izvor prihoda za život. A trebao bih se pozvati na opću štetu koju cijela ta kampanja nanosi velikom cilju palestinskog naroda u cijelini.”

- 17.** Za raspravu o tome kako Michel Foucault shvaća aparat, vidi: Giorgio Agamben, *What Is an Apparatus?*, Stanford, Kalifornija: Stanford University Press, 2009., str. 8–11.
- 18.** Taj zaštitni bedem pojačan je duž žičane ograde oko Gaze policijskim nadzorom zračnog prostora iznad nje i teritorijalnih voda na zapadu. “Terminali” na zidu nalaze se na izraelskom teritoriju, tako da isključivo on njima upravlja. Izraelska kontrola prelaska granice proteže se do prijelaza Rafah između Gaze i Egipta na temelju sporazumâ s Egiptom, koji je sudjelovao u izvođenju opsade.
- 19.** Ovo je preuzeto iz presude. Vidi: HCJ 9132/07, Jaber Al-Bassiouni Ahmed i drugi protiv 1. Premijera, 2. Ministra obrane, 2007., <http://mfa.gov.il/NR/rdonlyres/938CCD2E-89C7-4E77-B071-56772DFF79CC/o/HCJGazaelectricity.pdf>
- 20.** Za definiciju gladi, vidi: The Integrated Food Security Phase Classification, <http://ipcinfo.org>. “Integrirana sigurnosna faza klasifikacije hrane (IPC) je standardizirano oruđe koje nastoji pribaviti “zajedničku valutu” za klasificiranje sigurnosti hrane.
- 21.** Članak 23 Četvrte ženevske konvencije iz 1949. godine zahtijeva da jedna strana u sukobu dopusti slobodan protok roba namijenjenih građanima suprotstavljene strane. Članak 70 Prvog dodatnog protokola Ženevskim konvencijama, iz 1977. godine, propisuje veću obavezu, koja kaže da sukobljene strane moraju dopustiti brz i nesmetan protok vitalnih roba za civilno stanovništvo.
Vidi: <http://icrc.org/ihl.nsf/INTRO/470>
- 22.** HCJ 9132/07.

- 23.** Vidi, na primjer: Jean Ziegler, "The Right to Food, Addendum: Mission to the Occupied Palestinian Territories", UNISPAL dokument E/CN.4/2004/10/Add.2, 31. listopad 2003.
- 24.** HCJ 9132/07.
- 25.** Izraelsko Ministarstvo vanjskih poslova, "Deputy Foreign Minister Ayalon: The Flotilla's Goal Is the Delegitimization of Israel", 29. svibnja 2010. <http://mfa.gov.il/MFA/About+the+Ministry/MFA+Spokesman/2010/The-flotillas-goal-is-the-delegitimization-of-Israel-29-May-2010.htm>
- 26.** HCJ 9132/07.
- 27.** Yotam Feldman i Uri Blau, "Gaza Bonanza", *Ha'aretz*, 11. lipnja 2009.
- 28.** Joy Gordon, *Invisible War: The United States and the Iraq Sanctions*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2010., Peter Pellett, "Sanctions, Food, Nutrition, and Health in Iraq", u: Anthony Arnove, *Iraq under Siege:: The Deadly Impact of Sanctions and War*, London: Pluto, 2003., str. 183–203.
- 29.** David R. Francis, "What Aid Cutoff to Hamas Would Mean", *Christian Science Monitor*, 27. veljače 2006. Vidi bilješku 20.
- 30.** Feldman i Blau, "Gaza Bonanza".
- 31.** IDF-ova humanitarna koordinacija, "An Interview with Baruch Spiegel", 19. veljače 2009., 7. izdanje, sv. 7, <http://bitterlemons-international.org/inside.php?id=1066>
- 32.** Ariella Azoulay, "Hunger in Palestine: The Event That Never Was", u: Anselm Franke, Rafi Segal i Eyal Weizman, ur., *Territories, Islands, Camps and Other States of Utopia*, Köln: Walter Koenig, 2003., str. 154–157. Vidi također: Ilana Feldman, "Gaza's Humanitarianism Problem", *Journal of Palestine Studies*, sv. XXXVIII, br. 3, proljeće 2009., str. 22–37.
- 33.** Darryl Li, "Disengagement and the Frontiers of Zionism", 16

veljače 2008., Izvješće sa Srednjeg istoka,
<http://merip.org/mero021608.html>

- 34.** Adi Ophir, “The Politics of Catastrophization”, Centar za istraživačku arhitekturu, 1. veljače 2009.,
<http://roundtable.kein.org/node/1094>
- 35.** Yotam Feldman, “Red Lines”, *Mitaa'm*, svibanj 2010.
- 36.** Sari Hanafi, “Spacio-cide: Colonial Politics, Invisibility and Rezoning in Palestinian Territory”, *Contemporary Arab Affairs*, sv. 2, br. 1, 2009., str. 106–121.
- 37.** No, taj oblik brojanja i računanja smrtnosti nedavno je dobio zakonski status kada ga je tužitelj ICC-a Luis Moreno-Ocampo uključio u nalog za uhićenje sudanskog predsjednika Omara Al-Bašira, kojega je optužio da se svjesno poslužio svojim ministrom za humanitarna pitanja kako bi kontrolirao životne uvjete za koje se izračunalo da će dovesti do fizičkog uništenja milijuna ljudi u logorima za prognanike u Darfuru. Moreno-Ocampo optužio je Bašira da je namjerno etničkim skupinama Fur, Masalit i Zaghwa nametnuo životne uvjete za koje se izračunalo da će dovesti do njihovog fizičkog uništenja. Milijuni ljudi iz Darfura žive u logorima za prognanike. Ahmad Harun, Baširov državni ministar unutarnjih poslova i kasnije državni ministar za humanitarna pitanja kontrolirao je genocidne uvjete u logorima za prognanike koji su se nalazili pod sudanskim nadzorom. U srpnju 2010. godine ICC u Hagu optužio je Predsjednika Al-Bašira za genocid po tri točke. Osim “genocida počinjenog ubijanjem i nanošenjem teških tjelesnih ozljeda”, optužnica je uvela i kategoriju “genocida svjesnim nametanjem uvjeta života za koje se izračunalo da će dovesti do fizičkog uništenja”. Luis Moreno-Ocampo, “Now End This Darfur Denial”, *Guardian*, 15. srpnja 2010.
- 38.** “Electricity Shortage in Gaza: Who Turned Out the Light?”, deklaracija Gishe, svibanj 2010., <http://gisha.org/UserFiles/File/publications/ElectricitypaperEnglish.pdf>; Noga Kadman,

“Red Lines Crossed: Destruction of Gaza Infrastructure”, deklaracija Gishe, kolovoz 2009., http://gisha.org/UserFiles/File/publications/_Infrastructures_Report_Aug09_Eng.pdf

39. Tijekom cijelog studenog kroz terminale nije ušlo više od 6 posto minimalnih prehrambenih potreba. Dogodila su se tri dana u studenom kada je UNRWA, glavni opskrbljivač hranom, potpuno ostala bez hrane, a rezultat je bio taj da svaki od tih dana 20.000 ljudi nije moglo dobiti hranu. Sara Roy, “If Gaza Falls...”, *London Review of Books*, sv. 31, br. 1, 1. siječnja 2009., str. 26.
40. Walter Benjamin, “Critique of Violence”, prev. Edmund Jephcott, u: Peter Demetz, ur., *Reflections*, 1978., st. 283.
41. Eitan Diamond, “Reshaping International Humanitarian Law to Suit the Ends of Power”, na stručnom skupu Humanitarizam i međunarodno humanitarno pravo: Promišljanje o promjeni tijekom vremena u teoriji, pravu i praksi, održanom na Pravnoj školi Koledža za menadžment akademskih istraživanja u Rishon Lezionu, 16.-17. prosinca 2009.
42. Charles J. Dunlap, “Lawfare: A Decisive Element of the 21st-Century Conflicts?”, *Joint Force Quarterly*, br. 3, 2009., str. 35. Vidi također: Charles J. Dunlap, “Law and Military Interventions: Preserving Humanitarian Values in 21st-Century Conflicts”, na stručnom skupu Humanitarni izazovi u vojnoj intervenciji, Centar za politiku ljudskih prava Carr na Upravnoj školi Kennedy, Sveučilište Harvard, 29. studenog 2001. Vidi također: Charles J. Dunlap, “Lawfare amid Warfare”, *Washington Times*, 3. kolovoz 2007.
43. David Kennedy, *Of War and Law*, Princeton: Princeton University Press, 2006., str. 33.
44. Asa Kasher, “A Moral Evaluation of the Gaza War”, *Jerusalem Post*, 7. veljače 2010.
45. Vidi: Yotam Feldman i Uri Blau, “Consent and Advice”, *Ha'aretz*, 5. veljače 2009.

- 46.** Isto.
- 47.** Asa Kasher, “Operation Cast Lead and the Ethics of Just War”, *Azure*, br. 37, ljeto 2009., str. 43–75.
- 48.** “Odjel za medunarodno pravo” unutar vojske i njegov operativni ogrankovi osmisli su taktkiku koja bi omogućila vojnicima da primjene ono što bi se moglo nazvati “tehnologijama upozorenja”. Kada se upozorenje isporuči u kućanstva telefonom ili ponekad hincima njihov cilj je prebacivanje ljudi u drugi pravni status – čim neki civil podigne telefonsku slušalicu u svojem domu njegov pravni status mijenja se iz “neuključenog civila” kojeg štiti MHP u dobrovoljni “ljudski štit” – iz subjekta u objekt, pukim sastavnim dijelom te arhitekture. Tehnologije upozorenja prodiru u pravne kategorije, kako “razlikovanja” tako i “proporcionalnosti”: s obzirom na prvu kategoriju, one pretvaraju ljude iz nelegitimnih u legitimne ciljeve prisiljavajući ih da se premjeste u pravnu kategoriju koja nije zaštićena, a s obzirom na drugu kategoriju, one podrazumijevaju drugačije izračunavanje proporcionalnosti. Ljudski štitovi nemaju status boraca, ali se ne ubrajaju u neuključene civile u izračunima proporcionalnosti koji moraju procijeniti štetu naspram izgubljenog života.
- 49.** John Woo, *The Powers of War and Peace*, Chicago: University of Chicago Press, 2005.
- 50.** Itamar Mann i Omer Shatz, “The Necessity Procedure: Laws of Torture in Israel and Beyond, 1987 – 2009”, *Legalleft*, 2011., http://legalleft.org/wp-content/uploads/2011/02/2-necessity_procedure.pdf
- 51.** Michael Sfard u javnom predavanju naslovlenom “Accountability, Impunity, the Goldstone Report and the Role of Government Lawyers”, koje je održao 24. studenog 2009. godine na stručnom skupu Osiguranje pridržavanja međunarodnog humanitarnog prava: Objećanje i granice mehanizama prisile, u Jeruzalemu od 22. do 24. studenog 2009.

- 52.** Neki od tih zločina zapravo su istraženi, a procesuirali su ih izraelski vojni sudovi. Human Rights Watch, "Witness Accounts and Additional Analysis of IDF Use of White Phosphorus", 25. ožujka 2009., <http://hrw.org/n/news/2009/03/25/witness-accounts-and-additional-analysis-idf-use-white-phosphorus>

4.

FORENZIČKA ARHITEKTURA: SAMO ZLOČINAC MOŽE RAZRIJEŠITI ZLOČIN

- 1.** Cornelia Vismann, "The Love of Ruins", *Perspectives on Science*, 2001., sv. 9. br. 2, str. 196.
- 2.** Richard Goldstone i drugi, "Izvještaj Misije otkrivanja činjenica Ujedinjenih naroda o sukobu u Gazi", Vijeće za ljudska prava, 15. rujna 2009. (od sada nadalje Goldstoneov izvještaj).
- 3.** Izvještaji HRW-a u sastavljanju kojih je sudjelovao Garlasco (ne o Izraelu – o njima ćemo raspravljati kasnije): "A Dying Practice: Use of Cluster Munitions by Russia and Georgia in August 2008", 2009., "Troops in Contact: Airstrikes and Civilian Deaths in Afghanistan", 2008., "Flooding South Lebanon: Israel's Use of Cluster Munitions in Lebanon in July and August 2006", 2008., "No Blood, No Foul: Soldiers' Accounts of Dataine Abuse in Iraq", 2005., "Leadership Failure: Firsthand Accounts of Torture of Iraqi Detainees by the US Army's 82nd Airborne Division", 2005., "Off Target: The Conduct of the War and Civilian Casualties in Iraq", 2003.
- 4.** Za ranije HRW-ove izvještaje o Izraelu vidi, na primjer: "Razing Rafah: Mass Home Demolitions in the Gaza Strip", 17. rujna 2004. i "Gaza Beach Investigation Ignores Evidence", 19. lipnja 2006.
- 5.** Prema popisu imena objavljenom od strane izraelske organizacije za zaštitu ljudskih prava B'Tselem, operacije IDF-a ubile su 1.387 Palestinaca, od kojih su najmanje 762 bili civili. Trinaestero

Izraelaca pогинуло је тijekom борби, од којих су троје били цивили. UN-ov Уред за координацију хуманитарних послова (OCHA) процјенио је да је 3.914 зграда било потпуно уништено, 21.000 стамбених јединица било је уништено или знатно оштећено и око 51.000 људи било је прогнано. OCHA, "Gaza Flash Appeal", у вељаћи 2009., str. 1.

6. Omri Ceren, "Marc Garlasco: Is HRW's Anti-Israel Investigator a Nazi-Obsessed Collector?", 8. рујна 2009. "Od kožne SS-jakne sledi ми се крв у žilama, tako je COOL!" Писао је Garlasco на једном од тих форума сакупљача.
7. "PM Netanyahu Addresses the Saban Forum", 15. студеног 2009., http://mfa.gov.il/MFA/Government/Speeches+by+Israeli+leaders/2009/PM_Netanyahu_addresses_Saban_Forum_15-No-2009.htm
8. Thomas Keenan i Eyal Weizman, "Israel: The Third Strategic Threat", *openDemocracy*, 7. lipnja 2010.
9. Dermera je citirao Herb Keinon u: "Diplomacy: Israel vs. Human Rights Watch", *Jerusalem Post*, 16. srpnja 2009.
10. Goldstoneov izvještaj, str. 6–9. Члан повјеренства био је и Desmond Travers, умирољени пуковник ирске војске. "Тaj posao prihvatio sam ne zbog ljudskih prava ili nekog moralističkog razloga ... moram biti iskren, bio je to savršen slučaj dva ekstrema – војска s visokom tehnologijom protiv побune u ograničenom prostoru, a trajalo je duže od tri tjedna – i bio je to savršen model za прoučавање, па је то razlog зашто сам се пријавио." http://fora.tv/2011/05/19/Naomi_Klein_Blueprint_for_Accountability
11. Goldstoneov рад састојао се у тиранју пута према оснивачу Повјеренства за истину и помирење 1995. године, тјела којег је он снажно подупирао. Касније оптуžбе упле су Goldstonea у властиту контроверзију када су једне израелске новине откриле да је потписао заповједи за погубљење десет и осмеро опуžеника-срнаца када је био судац у Јужној Африци под реžимом aparthejda. Види: Tehiya Barak, "Judge Goldstone's Dark Past", *Ynet*, 5. lipnja 2010.

- 12.** *Quinitilian's Institute of Oratory*, Knjiga 9, Poglavlje 2.
- 13.** Miguel Tamen, *Friends of Interpretable Objects*, Cambridge, M.A.: Harvard University Press, 2004., str. 79.
- 14.** Jane Bennet, *Vibrant Matter: A Political Ecology of Things*, Durham i London: Duke University Press, 2010., str. 9.
- 15.** Fernando Vidal, "Miracles, Science, and Testimony in Post-Tridentine Saint-Making", *Science in Context*, sv. 20, br. 3, 2007., str. 481–508.
- 16.** U devetnaestom stoljeću fotografije kao dokazi na sudu često su se shvaćale kao slabe zamjene za dokaze pa su predstavljale pravne izazove, a čak ih se nazivalo i "očitim nagađanjem". Fotografski prikazi zabranjeni su u sudnicama. No, kada su jednom priznate, i dalje se na njih gledalo sa sumnjom sve dok konačno nisu stekle status pouzdanog dokaza. Vidi: Joel Snyder, "Res Ipsa Loquitur", Lorraine Daston, ur., *Things That Talk: Object Lessons from Art and Science*, New York: Zone Books, 2007.
- 17.** Tamen, *Friends of Interpretable Objects*, str. 79.
- 18.** To je bio naslov iza predavanja koje sam održao zajedno s Thomasom Keenanom i Nikolausom Hirschom na Städelschule u Frankfurtu tijekom akademske godine 2010./2011., http://städelschule.de/forensic_aesthetics_d.html
- 19.** David Stark i Verena Paravel, "PowerPoint in Public: Digital Technologies and the New Morphology of Demonstration", *Theory, Culture & Society*, sv. 25, br. 5, rujna 2008., str. 30.
- 20.** Christopher Joyce i Eric Stover, *Witnesses from the Grave: The Stories That Bones Tell*, Boston: Little, Brown and Company, 1991., str. 75.
- 21.** Steven Byers, *Introduction to Forensic Anthropology: A Textbook*, Boston: Allyn & Bacon Publishers, 2002., John Hunter, Charlotte Roberts i Anthony Martin, ur., *Studies in Crime: Introduction to Forensic Archaeology*, London: Routledge, 1995., Margaret Cox i

Simon Mays, ur., *Human Osteology: In Archeology and Forensic Science*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 200.

22. Joyce i Stover, *Witnesses from the Grave*, str. 149–214. Otpriklike u isto vrijeme, Snow, zajedno s drugim članovima Američkog udruženja za unaprjedenje znanosti (AAAS), odgovorio je na zahtjeve argentinskih organizacija da pomogne u iskapanju neoznačenih grobova koji su sadržavali ostatke “*desaparecidos*”, “nestalih” koji su ubijeni za vrijeme vojnog režima u Argentini tijekom Prljavog rata od 1976. do 1983. godine.
23. Thomas Keenan i Eyal Weizman u razgovoru, ArteEast/Parsons škola za dizajn, 13. veljače 2010.
24. Navedeno u: Dario A. Euraque, “The Science of Forensic Anthropology and Human Rights in the Americas”, <http://trincoll.edu/orgs/scialnce/SFR/01-02/Files/Forensic%20Anthropology.doc>
25. U kontekstu Projekta o kulturnom nasljeđu Kosova András Riedlmayer i arhitekt/povjesničar arhitekture Andrew Herscher sastavili su nakon rata na Kosovu 1999. godine veliku bazu podataka o razaranju arhitektonskog nasljeđa na Kosovu i naznačili su obrasce te devastacije kako bi pribavili dokaze za ICTY, gdje se njihovo izvješće predstavilo mnogo puta.
26. Hito Steyerl, “A Thing Like You and Me”, *e-flux*, br. 15, travnja 2010. Povijesti nasilja se tako iščitavaju iz najmanjih fragmenata i pojedinačnih predmeta “prodiranjem sve dublje u nutrinu predmeta koji se preispituje, a ona opisuje jedan svemir samo unutar samog predmeta”. Walter Benjamin, Odjeljak VI knjige *Moscow Diary*, Cambridge, M.A.: Harvard University Press, 1986.
27. Shoshana Felman i Dori Laub, *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History*, London: Routledge, 1991. Annette Wieviorka, *The Era of the Witness*, prev. Jared Stark, New York: Cornell University Press, 2006. Za sve te spisateljice upravo je suđenje Eichmannu u Jeruzalemu bilo ono što je začelo doba svjedočenja dopustivši svjedocima da po prvi put zauzmu

središnje mjesto u kontekstu zločina protiv čovječnosti i “napišu vlastitu povijest”. Shoshana Felman, “Theaters of Justice: Arendt in Jerusalem, the Eichmann trial, and the Redefinition of Legal Meaning in the Wake of Holocaust”, *Critical Inquiry*, sv. 27, br. 2, zima 2001., str. 201–238.

28. Južnoafričko Povjerenstvo za istinu i pomirenje, australska Nacionalna istraga o odvajaju urođeničke djece iz njihovih obitelji i zajednica, te kanadsko Kraljevsko povjerenstvo za domorodačke narode bili bi neki od tih primjera. Vidi također: Rossane Kennedy, Lynne Bell i Julia Emberly, ur., “Decolonising Testimony: On the Possibilites and Limits of Witnessing”, *Humanities Research*, sv. XV, br. 3, ANU E Press, 2009.
29. Robert L. Bernstein, “Rights Watchdog, Lost in the Mideast”, *New York Times*, 19. listopada 2009.
30. Michal Givoni, “Witnessing in Action, Ethics and Politics in a World Without Borders”, u: Adi Ophir, Michal Givoni i Sari Hanafi (ur.), *The Power of Inclusive Exclusion*, New York: Zone Books, 2009.
31. Alain Badiou, *Ethics: An Essay on the Understanding of Evil*, prev. Peter Hallward, London: Verso, 2001., Rony Brauman, “From Philanthropy to Humanitarianism: Remarks and an Interview”, *The South Atlantic Quarterly*, sv. 1903, br. 2/3, proljeće/ljeto 2004., Rony Brauman u razgovoru s Michelom Feherom i Phillipom Mengeotom, “Learning from Dilemmas”, Michel Feher, ur., *Nongovernmental Politics*, New York: Zone Books, 2007. Ako se prema Agambenu, Givonijevoj i drugima logor može identificirati kao popriše *par excellence* s obzirom na koje je svjedočenje istodobno i najvažnije i najosporavanije, onda je masovna grobnica postala mjesto *par excellence* za forenziku. Potražite još neobjavljenu knjigu Adama Rosenblatta, *Last Rights: International Forensic Investigations and the Claims of the Dead*, rukopis.
32. Pojačani mandat UN-a u zaštiti ljudskih prava naveo je Ujedinjene narode da osnuju Ured visokog povjerenika za ljudska prava

- (OHCHR) rezolucijom na Općem zasjedanju 1993. godine, a potom 2006. godine da uspostave i Vijeće za ljudska prava. Nakon osnivanja prvog, a još više nakon uspostave drugog, "objektivni", "znanstveni" podaci smatrali su se jednako korisnima kao nadopuna uobičajeno usmenih svjedočanstva iznesena tijekom saslušanjâ.
- 33.** Lorraine Daston i Peter Galison, *Objectivity*, New York: Zone Books, 2007.
- 34.** Termin "materijalni svjedok" predložila je teoretičarka prostora i kulture Susan Schuppli u svojem objašnjenju analogne materijalnosti medijskih artefakata. Susan Schuppli, "Of Mice, Moths and Men Machines", *Cosmos and History: The Journal of Natural and Social Philosophy*, sv. 4, br. 1–2, 2008.
- 35.** Indikativni primjer tog pomaka u popularnoj kulturi glumac je William Peterson. Prva uloga kojom se proslavio bila je ona FBI-agenta Willa Grahama u filmu Michaela Manna *Lovac na ljude* (1986.), prvoj filmskoj verziji jednog od romana Thomasa Harrisa o Hannibalu Lecteru. Peterson je odigrao jedan ekstremni slučaj detektiva kao psihologa – kojeg izluduje njegova sposobnost uživljavanja u um ubojice. No, njegova druga uloga bila je ona dr. Gila Grissoma, glavnog lika u prvotnoj seriji *CSI* (koja je krenula 2000. godine), u kojoj je bio znanstveni zanesenjak na granici autizma, koji je mrzio baviti se ljudima pa se radije bavio predmetima.
- 36.** Steve Goose, u promotivnom video isječku HRW-a, na internetu: <http://youtube.com/user/HumanRightsWatch#p/u/40/CDtDeXS-iuE>
- 37.** Jedna izjava HRW-a glasi: "Human Rights Watch zadržava neutralni stav u pitanjima *jus ad bellum* (prava koje se tiče prihvatljivih opravdanja za upotrebu oružanih snaga) jer vjeruje da je to najbolji način za promicanje našeg glavnog cilja - poticanja svih strana u oružanim sukobima da poštuju međunarodno

humanitarno pravo, ili *jus in bello* (pravo koje se bavi prihvatljivim ponašanjem u ratu).

- 38.** To je ono što se naziva "danom poslije", s nakanom da se područe ostavi sterilnim tako da ga se sravni sa zemljom. "Na taj način", objasnio je jedan od izraelskih vojnika koje su intervjuirali u Prekidu tišine, organizaciji izraelskih ratnih veteranata koja razotkriva stvarne činjenice života na Palestinskom okupiranom teritoriju, "imamo dobru vatrenu moć, dobru vidljivost za promatranje, sve možemo vidjeti, nadziremo vrlo velik dio tog područja, i to vrlo učinkovito." Vidi: http://shovrimshetka.org/index_e.asp
- 39.** Marc Garlasco u razgovoru s Eyalom Weizmanom, New York City, 27. rujna 2009. (svi drugi citati Garlascoa preuzeti su iz tog intervjuja ukoliko nije drugačije naznačeno).
- 40.** Vidi: Ariella Azoulay, "The (In)Human Spatial Condition: A Visual Essay", Adi Ophir, Michal Givoni i Sari Hanafi, ur., *The Power of Inclusive Exclusion: Anatomy of Israeli Rule in the Occupied Palestinian Territories*, New York: Zone Books, 2009.
- 41.** Eyal Weizman, "Lawfare in Gaza: Legislative Attack", *openDemocracy*, 1. ožujka 2009.
- 42.** Human Rights Watch, "Precisely Wrong: Gaza Civilians Killed by Israeli Drone Launched Missiles", 30. lipnja 2009.
- 43.** Josh White, "The Man on Both Sides of Air War Debate", *Washington Post*, 13. veljače 2008.
- 44.** Susanne Koelbl, "The Pentagon Official Who Came in From the Cold", Spiegel OnLine, 4. ožujka 2009. Vidi također dokumentarni film Charlesa H. Fergusona: *No End in Sight*. Također se pojavio u prilogu emisije *60 Minutes* o metodama određivanja ciljeva u američkoj vojsci koja je emitirana 28. listopada 2007. na: <http://cbsnews.com/video/watch/?id=4402000&tag=realted;photovideo>

- 45.** HRW, "Leadership Failure: Firsthand Accounts of Torture of Iraqi Detainees by the US Army's 82nd Airborne Division", 22. rujna 2005., <http://hrw.org>
- 46.** NGO Monitor, "Experts or Ideologues? HRW's Defense of Marc Garlasco's Nazi Fetish", 10. rujna 2009., <http://ngo-monitor.org>
- 47.** Garlasco nije skrivaо svoju kolekciju. Svoju faciniranost suvenirima iz doba nacizma pripisao je vlastitoj obiteljskoj povijesti: njegov djed s majčine strane bio je voјnik Wehrmacha (njegova uniforma bila je izložena u staklenoj kutiji u Garlascovom domu). Vidi: John H. Richardson, "Why Is This Good Man Getting Hung Out to Dry?", *Esquire*, 13. listopada 2009., i Marc Garlasco, "Responding to Accusations", *Huffington Post*, 11. rujna 2009.
- 48.** U svojoj istrazi izraelskih vojnih akcija u Gazi Garlasco je također napravio nekoliko vrlo ozbiljnih pogreški. U lipnju 2006. godine otkrio je da je eksplozija na jednoj plaži u Gazi koja je ubila sedmero ljudi uzrokovana izraelskim granatiranjem. Nakon susreta s izraelskim časnicima, te kada su mu pokazali rezultat jedne istrage izraelske vojske, u *Jerusalem Postu* je rekao da je prije bio pogriješio, te da je smrt tih ljudi vjerojatno bila uzrokovana neeksplođanim streljivom u pijesku. To priznanje proglašeno je pogrešnim od strane HRW-a, koje nije prihvatio izraelsko objašnjenje. Garlasco je povukao svoju izjavu u jednoj HRW-ovoј izjavi za medije, a on je bio ukorenjer je nekritički prihvatio izraelsku verziju dogadajā. Za osporavanje ovog drugog od strane NGO Monitora vidi: "Experts or Ideologues? The Gaza Beach Incident 2006", 8. rujna 2009., <http://ngo-monitor.org>
- 49.** Bruno Latour, *On the Modern Cult of the Factish Gods*, Durham, N.C: Duke University Press, 2010.
- 50.** Hito Steyerl, "A Thing Like You and Me".
- 51.** Aaron T. Wilson, "Air Command and Staff College Air University Buliding the Perfect Beast: Proposals to Improve USAF Targeting Training", USAFR, travanj 2006.

- 52.** Sina Najafi, Eyal Weizman i Eve Hinman, “The Building Is Our Last Line of Defense: An Interview with Eve Hinman”, *Cabinet*, broj 16, zima 2004./2005.
- 53.** Mark Benjamin, “When Is an Accidental Civilian Death Not an Accident?”, *Salon*, 30. srpnja 2007.
- 54.** Gregor Noll, “Sacrificial Violence and Targeting in International Humanitarian Law”, Ola Engdahl i Pål Wrangle, ur., *Law at War: The Law as It Was and the Law as It Should Be*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2008.
- 55.** *60 Minutes*, 31. kolovoza 2008., CBS News.
- 56.** “Off Target”. Iz tog opsežnog izvještaja od 147 stranica HRW je saznao da su oružane snage Sjedinjenih Država mogle spriječiti stotine civilnih žrtava tako da su odustale od dvije pogrešne vojne taktike: upotrebe kasetnog streljiva i velikog oslanjanja na udare “obezglavljuvanja” osmišljene da ubiju vojne i političke vode u Iraku. Ovo drugo je bila aktivnost u kojoj je sudjelovao Garlasco.
- 57.** Jorella Andrews, *In-Situ: The Ethics of Standing and Staring*, u pripremi za tisak. U tom djelu J. Andrews govori o “vizualnom produljenju pogubnog dogadaja”.
- 58.** “Off Target”, str. 20: “Procjene kolateralne štete ključni je način na koji vojska ispunjava svoje obaveze prema međunarodnom humanitarnom pravu.” ... “Svojim većim dijelom proces procjene kolateralne štete za zračni rat u Iraku funkcionirao je dobro, osobito u odnosu na unaprijed planirane ciljeve. Jednomjesečna istraga Human Rights Watcha u Iraku pokazala je da je, u većini slučajeva, zračno bombardiranje rezultiralo minimalnim štetnim posljedicama za civilno stanovništvo.” Str. 22: “Zračni napadi na iračko vodstvo sačinjavali su jedan od najproblematičnijih vidova rata u Iraku iz nekoliko razloga... Mnoge od civilnih žrtava iz zračnog ratovanja dogodile su se tijekom američkih napada na više dužnosnike iračkog vodstva.”

- 59.** Intervju, 27. rujna 2009.
- 60.** John White, "The Man on Both Sides of Air War Debate".

Epilog

DESTRUKE CIJA DESTRUKE CIJE

- 1.** Peter Beaumont, "Death and Devastation in Gaza Neatly Filed and Documented", *Guardian*, 29. svibanja 2009. Vidi takoder: Kai Wiedenhöfer, *The Book of Destruction*, London: Steidl, 2011., te Peter Beaumont, "Kai Wiedenhöfer's Book of Destruction: Gaza: One Year After the 2009 War", *Observer*, 23. siječnja 2011.
- 2.** Ariella Azoulay, "The (In)human Spatial Condition: A Visual Essay", Adi Ophir, Michal Givoni i Sari Hanafi, ur., *The Power of Inclusive Exclusion: Anatomy of Israeli Rule in the Occupied Palestinian Territories*, New York: Zone Books, 2009.
- 3.** Isto.
- 4.** Citirano u: Emmanuel Sivan, "The Lights of Netzarim", *Ha'aretz*, 7. studeni 2003.
- 5.** Hanan Greenberg i Attila Somfalvi, "Ashkenazi Hands Over Book of Targets to Gantz", *Ynet*, 14. veljače 2011.
- 6.** Beaumont, "Death and Devastation".
- 7.** W. G. Sebald, *On the Natural History of Destruction*, London: Hamish Hamilton, 2003.
- 8.** Sharon Sliwinski, "The Aesthetics of Human Rights", *Culture, Theory & Critique*, sv. 50, br. 1, 2009., str. 23–39.
Prvi sudski slučaj "rekonstrukcije" destrukcije gradevina (i ljudi) u ratu kojemu sam ja uspio ući u trag usredotočuje se na uništenje svjetski poznate sveučilišne knjižnice u belgijskom gradu Louvainu 1914. godine, koje je postalo veliko propagandno pitanje, a doživjelo se kao početak totalnog rata, kao slučaj ratnih zločina i ratne

- odštete. Originalnu "rekonstrukciju" izvršio je J. Bledier, koji je iskoristio dnevnike zarobljenih vojnika kako bi osmislio taj sudske slučaj. Alan Kremer, *Dynamic of Destruction: Culture and Mass Killing in the First World War*, Oxford: Oxford University Press, 2007.
9. Mahmoud Darwish, "The House Murdered", prev. Fady Joudah. <http://progressive.org/mag/darwishespoem.html>
10. Filmski arhiv Imperijalnog ratnog muzeja. PAL 74 je razgovor s Ivanom Lloydom Phillipsom, Pomoćnim okružnim povjerenikom i kasnijim Okružnim povjerenikom Gaze-Beershebe, koji se sjeća ruševina u Gazi iz 1938. godine. MGH 3619 iz otprilike 1938. godine uključuje kratke prizore štete.
11. "Reconstructing the Closure: Will Recent Changes to the Closure Policy Be Enough to Build in Gaza?", službeni dokument Gishe, prosinca 2010.
12. Walid Khalidi, *All That Remains: The Palestinian Villages Occupied and Depopulated by Israel in 1948*, Washington, DC: Institute for Palestinian Studies, 2006.
13. U dvanaestom stoljeću, u knjizi *Tahafut-ul-Tahafut* – što je naslov koji se može prevesti kao "pobijanje pobijanja" ili, štoviše, kao "destrukcija destrukcije" – andaluzijski učenjak ibn-Rušd (Averroes) kritizira knjigu perzijskog sufijskog asketa Ghazalija pod naslovom *Tahafut-ul-Falasifa* (*Uništenje filozofa*) braneći klasičnu filozofiju, dokazujući da je ona u skladu s islamskim naukom.
14. Saree Makdisi, "The Architecture of Erasure", *Critical Inquiry*, sv. 36, br. 3, proljeće 2010., str. 519–559, 555–556.
15. Sandi Hilal, Alessandro Petti i Eyal Weizman, *Book of Return*, DAAR, rujna 2009. U toj knjizi – pripremljenoj kao dio instalacije i izloženoj u kontekstu naših izložbi u mnogim institucijama i na bijenalima po cijelom svijetom – projektirali smo kulturni centar, jedan Finiq, kako u Izbjegličkom logoru Dheisheh tako i

na ruševinama sela Miska uništenog 1948. godine. Napisali smo: "Povratak je politički čin koji se neprestano i neprekidno prakticira u sadašnjosti i projicira sliku u neizvjesnu budućnost. Povezuje se s različitim skupom praksi koje bismo mi željeli nazvati 'sadašnjim povratcima' pa ih na taj način utemeljujemo na materijalnim realitetima današnjice. Te prakse iziskuju usvajanje svojevrsne stetoskopske vizije koja se kreće složenim terenom između dva mjesta – eksteritorijalnog prostora izbjeglištva i izvangraničnog sela podrijetla. Sadašnji povratci moraju imati simultani materijalni efekt kako na lokacijama podrijetla, tako i na lokacijama izmeštenosti. Rezultat bi mogla biti recipročna eksteritorijalnost koja povezuje te dvije lokacije."

- 16.** Ti znanstvenici i arhitekti, ponekad radeći privatno, a ponekad zajedno s UN-ovim agencijama, pokušali su u različitim kontekstima osporiti konceptualizaciju izbjegličkih naseobina kao pukih odlagališta nacionalnog pamćenja. Vidi: Nasser Abourahme i Sandi Hilal, *The Production of Space, Political Subjectivication and the Folding of Polarity: The Case of Deheishe Camp, Palestine*, u pripremi za tisak, te Sari Hanafi, "Palestinian Refugee Camps in Lebanon: Laboratories of State-in-the-Making, Discipline and Islamist Radicalism", TERRA, <http://www.reseau-terra.eu/article798.html>. Za razgovor sa Ismaelom Sheikhom Hassanom vidi: <http://arteeast.org/pages/artenews/extra-territoriality/273>

Kazalo

Masno otisnuti brojevi stranica odnose se na ilustracije.

A

- Abourahme, Nasser • 159
Abu Ghraib • 53, 140
Adalah • 77, 93, 197 f3
Afganistan • 14, 19, 27, 62, 63, 129
Agamben, Giorgio • 11, 65
Agier, Michel • 67–68, 72
američka strategija • 29
analitičko promišljanje • 69
analiza rizika • 23
antiratni pokreti • 19
antisemitizam • 114
antitotalitarizam • 45
Arendt, Hannah • 29, 64, 187 f31
 argument protiv manjeg zla • 44
Eichmann u Jeruzalemu • 36, 37
i antitotalitarizam • 45
ideja o povlačenju i
odbijanju • 42
Izvori totalitarizma • 49
ocjena Holokausta • 191 f23
o totalitarnoj vladavini • 35
“The Eggs Speak Up” • 190 f17
totalitarizam i manje zlo •
190 f17
- Argentina, nestali • 122, 207 f22
Arkin, Ronald • 24–25
Ashbee, Charles Robert • 156
Ashkenazi, Gabi • 153
atentat • 18, 23, 106, 143, 147, 148,
149
Augustin, sv. • 15, 31–32
Auschwitz • 53
australska Nacionalna istraga
odvajanja urođeničke djece iz
njihovih obitelji i zajednica •
208 f28
Azoulay, Ariella • 97, 152–152

B

- Bagdad • 27, 148, 149
Band Aid • 51
Bangladeš • 53
Barak, Aharon • 84, 86
Barak, Ehud • 106
La Bas, Jacques-Philippe • 155
al-Bašir, Omar • 60
BBC • 50, 51
Beaumont, Peter • 154

- Beit Sourik:
alternativne rute za sigurnosni zid • 74, 76, 80, 86
Dahla ga pristaje zastupati • 76
presuda HCJ-a • 88
topografski model • 74, 78–84,
80, 84
- Benedikt, XVI., papa • 16
- Ben Israel, Itzhak • 8, 22, 185 f21
- Benjamin, Walter • 103, 124,
207 f26
- Bentham, Jeremy • 11
- Berlusconi, Silvio • 16
- Bernstein, Robert • 125
- Bettati, Mario • 59
- Biafra • 53
- Bishara, Azmi • 77
- Blair, Tony • 61, 63
- Blau, Uri • 94
- Blum, Gabriella • 184 f14
- Bog • 10–11
- bombaši-samoubojice • 25
- bombe i bombardiranje • 129–130,
131, 132, 134
kasetne bombe • 140
preciznost • 145
procedura “kucanja po krovu” • 133
slijed rušenja • **144–145**
- Book of Return* (Hilal, Pett i Weizman) • 214 f15
- Bosna • 14, 56, 60, 64, 129
božanska forenzika • 10
božansko upravljanje,
ekonomija • 10
- Brauman, Rony • 35, 73
i ICC 47
i *Eichmann u Jeruzalemu* • 37, 45
Liječnici bez granica (Médecins Sans Frontières, MSF)
prijetnja povlačenjem
iz Etiopije • 42–44
minimalistički
humanitarizam • 64
o svjedočenju • 52–55
o tome kako humanitarna intervencija pogoršava situaciju • 41–42
osniva LSF • 48–49
Osporavanje zamisli o Trećem svijetu
govor • 48–50
prepirka s francuskim ambasadorom • 44
Specijalist • 45
tumačenje manjeg zla • 64–65
zamisao o humanitarnom prostoru • 68–69
brza kolateralna šteta • 144
B’Tselem • 204 f5
- Buerk, Michael • 50, 51, 55, 192 f31
- Bush, George W. • 59, 62, 107, 129
- C**
Candide (Voltaire) • 8–9
Centar za pomoć u Koremu • 36, 37,
38, 39, 40, 40, 192 f31
Centre de Réflexion sur l’Action et les Savoirs Humanitaires (CRASH) • 59

- Cheney, Dick • 48
- ciljani atentati • 106, 143, 149
- civili:
- definicija • 22
 - minimiziranje žrtava • 19
 - nanošenje boli • 28
 - ograničavanje patnje • 15
 - omjeri smrtnosti • 22
 - procjena kolateralne štete • 144, 147, 149
 - procjena rizika • 23
 - žrtve rata u Iraku • 143
- Clinton, Bill • 61
- Concern • 44
- Crvene linije • 94, 95, 96
- CSI (TV-serija) • 209 f35
- Č**
- Čad • 63
- Čečenija • 63
- D**
- Dadaab, Kenija • 71
- Dahla, Muhammad:
- alternativni prijedlozi rute • 78, 79, 80, 86–87
 - pozadina dogadanja • 76
 - pristaje zastupati Beit Sourik • 76
 - prezentacija na HJC-u • 77, 81–84, 81, 83
- Dangerous Pity • 42, 50, 51, 52
- Darfur • 14, 56–57, 60, 201 f37
- Darwish, Mahmoud • 155
- demokracija • 47, 65
- deodandumi • 119
- depolitizacija • 72
- Dermer, Ron • 114
- destrukcija:
- opis i kvantifikacija • 151–152
 - predstavljanje • 152–153
- destrukcija destrukcije • 158
- devijantno ponašanje • 25
- Diamond, Eitan • 104
- diskrecija, pristup žrtvama u zamjenu za • 53
- disproporcionalnost • 30, 187 f32, 188 f33
- djeca • 22
- dobro • 16, 17
- dokazi • 115–117, 121–123, 206 f16
- dolorizam • 33
- domovi izbjeglica • 158
- Dor Alon • 100
- Dresden • 155
- droit d'ingérence* • 59
- Drugi svjetski rat • 156
- državno nasilje, matematički minimum • 17
- Dunlap, Charles • 105
- Düttmann, Alexander • 187 f31, 191 f23
- D**
- davoljni odvjetnici • 119
- E**
- “The Eggs Speak Up” (Arendt) • 190 f17
- Eichmann u Jeruzalemu* • 36–37, 45, 187 f31

- ekonomска теологија • 16
eksesивно уништавање • 137
екстрагално насиље • 17
Elektroopskrba u Gazi • 100–101
епидемиологија • 13, 55, 56
етиĉan upravitelj • 26–28
етиĉki/pravni algoritmi, роботичко
ратовање • 24–25
етиĉki realizam • 65
етика • 16–17, 31
етничкочиšenje • 123, 129
Европска комисија, Одјел за
humanitarnu помоć • 70
- F**
- “фактиш” • 141
Faludža • 28
Fassin, Didier • 54
Feldman, Yotam • 94–95, 185 f21
Felman, Shoshana • 125
фетишизам • 154
 forenzički • 140–142
 методолоški • 142
 објект • 115
 ратни предмети • 117–118
forenzička анализа • 12, 116–117, 158
 фетишизма предмета • 140–142
 методологија • 117–119
 ратних злочина • 121–124
forenzička антропологија • 121–122,
forenzička археологија • 121
forenzička arhitektura • 13, 111–150,
131
 докази • 115–117, 121
 фетишизма предмета • 140–142
- Irak • 143
књига деструкције у Гази • 151–
153, 162–177
медији • 118
Пожар Газе • **131, 132, 134, 135,**
136, 137, 138, 139, 141, 152–153
позадина догађања • 111–113,
115–121
procjena kolateralne štete •
144–146, 149
развој • 123–124, 147–148
рушења • **132, 135**
слијед рушења бомбом • **144–**
145
технике • 121
типови руšевина • 132–135, **132,**
134, 135, 136, 137, 138
улога • 113
зрачно bombardiranje • 132–133,
139
forenzička retorika • 117–118
forenzičke методологије • 13
forenzički фетишизам • 140–142
forenzička, повјест • 117–121
Foucault, Michel • 16, 92
- G**
- Galloway, George • 41
Garlasco, Marc • **110, 141, 142,**
149–150
 Gaza Beach Incident 2006. •
 211 f48
 humanitarna procjena štete u
 Гази nastale u борби • 129, 140
 и рат у Ираку • 143

- izvještaj "Mimo cilja" • 148–149
izvještaj o napadu bespilotnim letjelicama • 138–139
kontroverzija oko nacističkih suvenira • 140–141, 142–143, 150, 211 f47
metodologija • 146
pozadina dogadanjâ • 143
prethodna karijera u biranju i planiranju ciljeva napada • 141
procjena kolateralne štete • 144–147
suspenzija • 111–113, 140, 142
- Gates, Robert • 186 f29
- Gauche Proletarienne (GP) • 46
- Gaza Beach Incident 2006. • 211 f48
- Geldof, Bob • 52, 60, 191 f19, 191 f33
genocid • 56–57, 59–60, 123, 129, 191 f23, 201 f37
- Giorgis, Dawit Wolde • 43
- Givoni, Michal • 53, 125–126
- glad:
mjerenje • 189 f8
uzroci • 38
- glad u Etiopiji • 14
broj uključenih nevladinih organizacija • 61
Centar za pomoć u Koremu • 32, 36–37, 38–40, 40, 192 f31
humanitarna intervencija pogoršava situaciju • 41–42
humanitarna pomoć kao namamljivanje • 37
humanitarne donacije • 51
i Eichmann u Jeruzalemu • 36–37
- istraživanja mortaliteta • 54
izbacivanje MSF-a iz Etiopije • 56
kontroverzija • 36–37
logori za pružanje pomoći • 36
medijska popraćenost • 50, 54–55
novinari • 41
političke okolnosti • 38, 39
posjet Geldofa • 51–52, 52
pošiljke iz zraka • 42, 43
pozadina dogadanjâ • 36–39
premještanja/raseljavanja stanovništva • 37, 40, 191 f19
prijetnja MSF-a da će se povući • 43
propadanje okoliša • 38, 38
ratna zona • 39
razvojna pomoć • 63
strateška upotreba humanitarne pomoći • 41
transport hrane • 62, 63
žrtve • 40, 55
- globalizacija • 54–55
- Goldstoneov izvještaj • 205 f10
kršenja MHP-a • 112
metodologija • 115–118
objavljivanje • 11
odgovor na • 106, 113–114
- Goldstone, Richard • 111, 115, 116, 118, 140, 205 f11
goli život • 65
- Goose, Steve • 129
- Gramsci, Antonio • 31
- Grci, antički • 33

- grčko pravo • 119
Gross, Aeyal • 87
Guantánamo, Zaljev • 53
Guardian • 155
- H**
- Ha'aretz* • 94
Hamas • 8, 14, 92, 102, 114,
Hanafi, Sari • 160
Hartman, Shulamit • 83
Hassan, Ismael Sheikh • 160
Herscher, Andrew • 207 f25
Herz, Manuel • 70
Hezbollah • 114
Hilal, Sandi • 160, 180
Hilberg, Raul • 45
Hirošima, nuklearno bombardiranje • 18
HIV • 16
Holokaust • 44, 48, 66, 114, 125,
191 f23
 Memorijalni muzej
 Holokausta • 60
humanitarci, njihova uloga • 59
humanitarizam • 12
 Agier o • 72
 kao manje zlo • 35
 minimalistički oblik • 64
 njegov totalitarizam • 37
 njegova imperijalna politika • 65
 njegova militarizacija • 195 f57
 njegova politika • 73–74
 njegovo ponovno otkrivanje • 14
 politička perspektiva • 64
 potencijalna zloupotreba • 57
humanitarna intervencija • 129
humanitarna pomoć • 13
humanitarna pomoć: njezina zloupotreba • 36
humanitarna procjena štete nastale u borbi, Pojas Gaze • 129–140, 131, 132, 133, 135, 137, 138, 139, 140
humanitarna sadašnjost • 12, 13, 14, 67–68, 148
humanitarna sfera, i političko • 72
humanitarna tehnologija • 18
humanitarne katastrofe • 60
humanitarni uvjeti, mjerjenje • 68, 69
 politička perspektiva • 61–62
humanitarni minimum • 13, 93–94, 98
humanitarni prostor • 67–69
 depolitizacija • 72
 eksteritorijalnost • 71
 kao izbjeglički logori • 69–72
 periferni mjehurići • 71
humanitarno svjedočenje • 52–55, 55–56, 125–126
humanitarno upravljanje, Pojas Gaze • 92–98
Human Rights Watch • 111, 112, 125, 140, 148
 Garlascova suspenzija • 111–113, 140, 142
 Gaza Beach Incident 2006. • 211 f48
 neutralnost • 208 f37
 procjena štete nastale u borbi, Gaza • 129–140

I

- Ibn Rušd (Averroes) • 214 f13
Ignatieff, Michael • 65
 Manje zlo • 17–18
imperializam • 49
individualna situacijska etika • 16
informacije, njihova produkcija i
mobilizacija • 69
Interni raseljene osobe • 70–71
Intifade • 157
Iran, program nuklearnog
naoružavanja • 114
Irak • 14, 19, 129, 140
 civilne žrtve • 143, 144, 15
 humanitarni koridor • 59
 invazija 2003. • 61
 izvještaj “Mimo cilja” • 148
 procjene kolateralne štete •
 212 f58
 procjena kolateralnih žrtava •
 144
 raseljene osobe • 70
 sankcije protiv • 94
izbjeglice • 68–69
 isključenje iz politike • 72
 politika • 72
 povratci • 214 f15
izbjeglički logori • 67–69
 Agier o • 67–68, 72
 destrukcija destrukcije • 159
 financiranje • 70
 Gaza • 152, 157–161
 i društveno-ekonomska
 promjene • 71
i humanitarna pomoć • 70
kao humanitarni prostor •
67–69
konceptualni okvir • 160–161
konsolidacija • 69–70, 160–161
konstrukcija • 70
značaj za izbjeglice • 158
izbor • 14
izglađnjelost • 38–39, 93, 189 f8
Izrael
 ciljani atentati • 106
 destrukcija destrukcije • 159
 doktrina disproportionalnosti •
 188 f33
 i domovi izbjeglica • 157–158
 “knjiga ciljeva u Gazi” • 154
 kolonizatori • 86–87
 kršenja MHP-a • 107
 nadzor opskrbe električnom
 energijom u Gazi • 99–102
 naselja • 85
 okupacija palestinskih teritorija
 • 88, 91
 opsada Gaze • 100, 106, 199 n18
 politika obustave vojnog
 djelovanja • 95
 politika prema Gazi • 13, 14, 94,
 106–107
 potvrda dominacije nad Gazom
 • 154
 Povjerenstvo za provjeru
 istražnih metoda Opće
 službe sigurnosti u svezi s
 neprijateljskom terorističkom
 djelatnošću • 184 f15

- prijetnja pravovanjem • 104–105
procedura “kucanja po krovu” • 133
rat iz 2008./2009. • 103, 106–107
ratni zločini • 103, 131
rekonstrukcija Gaze • 158, 160
režim kontrole • 103
separacijski zid, VIDI
separacijski zid, Izrael
Slučaj HCJ 9132/07 • 93
suočavanje s prijetnjama • 114
upotreba MHP-a • 106–107
upotreba mučenja • 107–108
upotreba robotičkih tehnologija • 24
Ured za humanitarnu koordinaciju • 158
vođenje rata • 103
Vrhovni sud pravde (HCJ) • 75, 76, 77, 80, 80–85, 83, 84, 86, 88, 89, 90–94, 98, 99–100, 198 f15
zabranjuje ulazak HRW-u u Pojas Gaze • 131
Zelena linija • 80–81
zgrada Vrhovnog suda • 81
Izvještaj Misije otkrivanja činjenica Ujedinjenih naroda o sukobu u Gazi: VIDI Goldstoneov izvještaj Izvori totalitarizma (Arendt) • 49
- J**
Jean, Franćois • 48
Jemen • 63
jezero Ashenge, Etiopija • 37
jezik • 29–30, 64
- Joyce, Christopher • 120
jus ad bellum • 130, 185 f19
jus in bello 19, 130, 185 f19;
VIDI TAKOĐER međunarodno humanitarno pravo (MHP)
južnoafričko Povjerenstvo za istinu i pomirenje • 205 f11
- K**
Kahl, Colin • 139
kalorije, minimalne potrebe • 95
kanadsko Kraljevsko povjerenstvo za domorodačke narode • 208 f28
kasetne bombe • 150
Kasher, Asa • 106
Keenan, Thomas • 72, 122, 187 f32
Kennedy, David • 26
Kineska kulturna revolucija • 46
Koledž Bard • 131
Projekt o ljudskim pravima (HRP) • 110
kolateralne posljedice dobra • 11
Köln • 155
kolonijalizam • 44
kolonijalni ratovi • 30
komunikacija, i proporcionalnost • 29
komunizam • 46
kompromisi • 32
kompjuteri, izračunavanje proporcionalnosti • 23
kontrola migracija • 67, VIDI
TAKOĐER premještanja stanovništva Konvencija o kasetnom streljivu • 140

- Kosovo • 14, 19, 23, 56, 59, 61
Privremena uprava misije
Ujedinjenih naroda na Kosovu • 61
Projekt kulturnog nasljeđa
Kosova • 207 f25
- Kouchner, Bernard • 53, 59–60, 61, 65
kritičke pravne studije • 108
križarski ratovi • 16
kršćanska teologija • 31
Kurdi • 59
- L**
- Landauovo povjerenstvo • 108, 184 f15
- Latour, Bruno • 141–142
- Laub, Dori • 125
- Leibniz, Gotfried • 10
lajbnicovski optimizam • 10
- Le Monde* • 52
- Lenjin, V. I. • 31, 32, 188 f34
- Lévy, Bernard-Henri • 47, 60, 65
- Li, Darryl • 97
- Libanon • 28, 30
Nahr el Bared • 160
- Libanonski rat 2006. • 28, 140
- liberalna etika • 31
liberalizam • 11
liberalizam straha • 47
- Liberté Sans Frontières (LSF):
osnivanje • 48–49
stručni skup Osporavanje
zamisli o Trećem svijetu • 48–49
- ukidanje • 59
- Libija • 61
- Liječnici bez granica (Médecins Sans Frontières, MSF) • 36
ciljevi • 52
Geldofova kritika • 52
i ICC • 57
i genocid • 57
i javno svjedočenje • 56
i zločini protiv čovječnosti • 64–65
istraga u Bosni • 56
izbacivanje iz Etiopije • 56
jedinica za epidemiologiju • 56
o svjedočenju • 207 f27
prijavljivanje svjedočanstava • 58
prijetnja o povlačenju iz Etiopije • 43–45
samokritika • 58
transformacija • 49–50
ublažavanje gladi u Etiopiji • 38
- ligečnici, sloboda od političkog projekta • 66
- logor Tobanda, Sierra Leone • 72
- Louvain, Belgija • 213 f8
- Luxemburg, Rosa • 31
- Lj**
- ljudska prava • 12–13, 16–17, 28, 47, 125
ljudska prosudba • 24
ljudska sigurnost • 68
ljudski štitovi • 134, 203 f48
Ljudski terenski sustav • 186 f29

M

- McCain, John • 140
McChrystal, Stanley • 27
Makdisi, Saree • 159
Malaja, britansko gušenje pobune • 20
Malhuret, Claude • 48
Mali • 63
manje zlo, načelo • 14–16
 argument Arendtovе protiv • 44–45
 intelektualna tradicija • 32–34
 njegova ekonomija • 15
 njegova totalitarna upotreba • 190 f17
 praktikanti • 18
 značenje • 47–48, 65
Manje zlo (Ignatieff) • 17–18
manji zlotvori • 16–19
maoisti • 46
Mao Zedong • 46
Mariam, pukovnik Mengistu Haile • 50–51
marksističko-lenjinistička Oslobođilačka fronta tigrajskog naroda (TPLF) • 36, 39, 41, 64, 189 f3
Marx, Karl • 32
materijalna proporcionalnost • 86–91
materijalni svjedok • 127, 128, 209 f34
Mauritanija • 38
Mauvaise Fille (film) • 60
Médecins Sans Frontières: VIDI Liječnici bez granica (Médecins Sans Frontières, MSF) medicinska dijagnoza • 128 Međunarodni kazneni sud (ICC) • 57, 176 f37 međunarodni odnosi • 16 Međunarodni odbor Crvenog križa (ICRC) • 25, 51–52, 66, 96, 104 Međunarodni sud pravde (ICJ) • 76, Međunarodni sud za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije (ICTY) • 57, 116, 123, 126, 176 f37 Međunarodni sud za ratne zločine počinjene na području Ruande (ICTR) • 57, 116, 126 međunarodno humanitarno pravo (MHP) • 12, 134 ciljevi • 19 etičan upravitelj • 26–28 i pravno opravdanje rata • 105 granice • 109 kritičke pravne studije • 108 kršenja u Gazi • 107, 110, 112, 131 njegova institucionalizacija • 57 okvir • 20 podjela legalno/nelegalno • 104, 106 promjene u • 105–109 proporcionalnost u • 19, 20, 20–24 rigidne zabrane • 104 siva zona • 107 tehnologije upozorenja • 203 f48

- zone diskrecije • 52–53
- Meles Zenawi • 63–64
- Mengele, Josef • 121–122
- metodološki fetišizam • 142
- Milgram, Stanley • 99–100
- “Mimo cilja” (Garlasco) • 148
- minimalistički humanitarizam • 64–66
- mobiliziranje srama • 129
- moć • 11, 33
- modeli:
- Beit Sourik • 74, 76–81, 78, 80
 - kao pravni dokument • 83–84
 - reprezentativni elementi • 75, 198 f12
- modernitet, utopiskske tragedije • 16–17
- monade • 10
- moralne tehnologije • 12, 183 f8
- Moreno-Ocampo, Luis • 201 f37
- mortalitet, istraživanja • 56
- mortalitet, pretjerani • 98
- MSF: VIDI Liječnici bez granica (Médecins Sans Frontières, MSF)
- mučenje • 107–108, 140, 184 f15
- N**
- nacisti • 37, 44
- nada • 15, 191 f22
- Nahr el Bared, Libanon • 160
- napadi bespilotnim letjelicama,
- Pojas Gaze • 138–139
- nasilje:
- disproporcionalno • 30
 - državno • 17
- ekstralegalno • 17
- kao jezik • 29–30
- karakteristika proizvodjenja zakona • 107
- komunikacijska dimenzija • 28–30
- matematički minimum • 17
- neodredivost • 21
- njegova ekonomija • 12, 16, 19
- njegovo ublažavanje • 12, 19–20
- odmjeravanje 19–21
- sistemsko • 26
- vojno • 27–28
- NATO, vojna akcija na Kosovu • 23, 56, 61
- neborci • 134
- neizbjježna sredstva • 20
- neodredivost • 21
- neovisni humanitarni sektor,
- njegovo širenje • 61
- nestali, Argentina • 122, 207 f22
- nesuradnja • 44–45
- Netanyahu, Benjamin • 114
- neutralnost • 53
- nevladine organizacije • 18
- širenje • 61
- The New York Times* • 140
- nuklearna oružja • 18, 114
- nužna zla • 15
- nužni ciljevi • 20
- nužnost • 10, 19
- O**
- Obrambena obavještajna agencija (SAD) • 143

- očevici • 120
od suvereniteta slobodni akteri • 50
odbijanje i povlačenje • 42
odgovornost • 60
odgovornost za zaštitu (R2P) • 59,
61
Odjel za humanitarnu pomoć,
Europska komisija • 70
održavanje mira • 67
ograničena sredstva, snaga • 26
Olmert, Ehud • 95, 188 f33
omjeri smrtnosti • 22
Ophir, Adi • 12, 19, 97, 183 f8
organizacije za zaštitu ljudskih
prava: njihov utjecaj • 129
 i vojska • 115, 129–130
 njihova uloga • 126, 130
oružana robotika • 25
oružna tehnologija • 18
Osporavanje zamislji o Trećem
svijetu
 stručni skup o • 48–50
al-Ostaz, Mohammed • 155
oštećenje zgrada: VIDI forenzička
arhitektura
Oxfam • 41, 44, 51, 55, 60
- P**
Pakistan • 53
Palestinci, preživljavanje i
separacijski zid • 75–76
Palestinska nacionalna uprava
(PNA) • 100
Palestinska uprava • 158
palestinski izbjeglički logori • 73
- palestinski teritoriji, izraelska
okupacija • 87, 92
Pangloss, doktor • 10, 11
 Panglossov zakon • 19–24
Paris Match • 55
participatorni dizajn • 89
patnja, medijska prezentacija • 54
pavlovsko načelo • 15
periferni mjeđuhrići • 71
Peterson, William • 209 f35
Petraeus, general David • 27
Petti, Alessandro • 214 f15
Pirsig, Robert • 33
počinitelji • 66
Pojas Gaze • 13, 14, 131–133
 degradiranje okolišnih uvjeta
 • 98
 domovi izbjeglica • 157
 glad • 94–95
 Hamas preuzima kontrolu •
 92
 humanitarna procjena štete
 nastale u borbi • 129–140, 131,
 132, 134, 135, 136, 137, 138,
 139
 humanitarno ratno
 zapovjedništvo • 96
 humanitarno upravljanje •
 92–98
 invazija 2008. • 30
 izbjeglice • 152
 izbjeglički logori • 157–160
 izračuni opskrbe hranom • 96–98
 izraelska demonstracija moći
 • 154

- izraelska politička strategija • 13,
14, 94, 106–107
- kalorijske potrebe • 95
- knjiga destrukcije • 151–153, 157,
162–177
- “knjiga ciljeva u Gazi” • 154
- kršenja MHP-a • 107, **110**, 112,
131
- Ministarstvo javnih radova i
izgradnje • 151–155
- namirnice • 95
- napadi bespilotnim letjelicama
• 138–139
- napadi na civile • 28
- nestašice hrane • 202 f39
- obustava vojnog djelovanja • 95
- opsada • 100, 106, 199n18
- opskrba električnom energijom
• 92–95
- prevelika smrtnost • 98
- rat iz 2008./2009. • 99–109, 112,
204 f5
- ratni zločini • 136
- rekonstrukcija • 158, 160
- robotičko ratovanje • 24–25
- rušenja • 133
- ruševine • 155
- Slučaj HCJ 9132/07 • 93
- testiranja granica MHP-a • 109
- upotreba buldožera D9 •
132–133, **132**
- uvoz građevinskih materijala
- zabranjen • 155
- zračno bombardiranje • 132–133,
139
- žrtve ofenzive 2008.–2009. • 112
- politika suosjećanja • 47–47
- politička plastika • 88
- političko, izbjegavanje • 69
- politique du pire* • 160
- politizacija • 72
- Poredak zala* (Ophir) • 19
- pošiljke iz zraka • **42–43**
- donacije • **51**
- dopremanje • 53
- etička dilema o • 42
- humanitarna infrastruktura
- rata protiv terora • 63
- i izbjeglički logori • 67–68
- kao mamljenje • 37
- njihovo odbijanje • 73
- strateška upotreba • 41
- pošiljke iz zraka: humanitarna
pomoć • **42–43**
- vojska • 60
- postkolonijalizam • 44
- potencijalnost za ono najgore • 29
- potres u Lisabonu 1755. • 9, 10, 12,
156
- Povjerenstvo za provjeru
- istražnih metoda Opće službe
- sigurnosti i svezi s neprijateljskom
terorističkom djelatnošću, Izrael •
184 f15
- povlačenje i odbijanje • 42
- povratci • 214 f15
- Powell, Colin • 62–63
- pragmatični kompromis • 17–18
- prava, raspodjela • 88–89
- pravedan rat • 11

- pravne tehnologije • 103
pravovanje • 104–105, 109
precizno bombardiranje • 145
predmeti:
 fetišizam • 115, 117–118
 forenzički fetišizam • 140–142
 informacije sadržane u • 124
 kao svjedoci • 128
 pravni status • 121–122
 ratni predmeti, fetišizam • 113–114
Prekid tištine • 210 f38
Prekosaharska protuteroristička inicijativa • 53
premještanja stanovništva, Etiopija • 37, 40, 54, 191 f19
prevelika smrtnost • 98
preventivno djelovanje,
Augustinova logika • 15
prijenos rizika • 23
Prirodna povijest uništavanja
(Sebald) • 156
privatizacija, kultura • 50
procjene kolateralne štete • 212 f58
procjena kolateralnih žrtava • 144, 147, 149
procjena štete nastale uslijed borbe,
Pojas Gaze • 129–140, 131, 132, 133, 135, 137, 138, 139, 140
Projekt ljudskih prava (HRP),
Koledž Bard • 110
proporcionalnost • 19, 20
 etičan upravitelj • 26–28
 i izraelski separacijski zid • 76, 86–91
 i pregovaranje • 89
 i robotičko ratovanje • 24
 i umjereno • 89
izračun • 22
komunikacijska dimenzija • 28–30
materijalna • 88–90
načelo • 20
negacija • 187 f32
neodredivost • 21
odmjeravanje • 17, 186 f22
optimalni razmjer • 11
procjena kolateralne štete • 145
sustav izračunâ • 23
svrha • 20–21
upotreba od strane HJC-a • 198 f15
prosopopoeia • 118
prostorna stvarnost • 13
protupobunjeničko djelovanje,
Terenski priručnik FM 3–24
(SAD) • 27
Prvi svjetski rat • 32
PSC, VIDI Vijeće za mir i sigurnost
- R**
radionica o reviziji vojne doktrine • 27
Radwan, Ibrahim • 155
raseljene osobe • 35, 68
rat:
 najmanja količina nasilja • 17
 njegovo opravdanje • 108
rat protiv terora:
 ekonomika nasilja • 16

- humanitarna infrastruktura • 63
humanitarna strategija • 36
Rat oskudici • 41
rat u Jugoslaviji • 61
ratni zločini • 19, 57, 103
njihova forenzika • 121–124
Pojas Gaze • 127
ratni zločinci, identificiranje • 25–26
Reisner, Daniel • 105
Riedlmayer, András • 207 f25
Rieff, David • 66
robotičko ratovanje, i
proporcionalnost • 24
ruševine:
 kao javni prostori • 154
 knjiga destrukcije Pojasa Gaze • 13–14, 151–153, 157, **162–177**
 opis i kvantifikacija • 155–156
 predstavljanje • 154
 tipovi • 132–134, **132, 134**
Rumsfeld, Donald • 146
Rusija • 32
Ruanda • 57, 60, 129, 195 f57
- S**
- Saddam Hussein • 143, 147
Said, Edward • 49
samokritika • 58–59
Sarkozy, Nicolas • 61
Schuppli, Susan • 127
Sebald, W. G. • 156
Sedmogodišnji rat • 9–10
sekundarni svjedoci • 156
separacijski zid, Izrael:
- alternativne rute • 78, 79, **80, 86–87**, 92
Dahlina prezentacija na HJC-u • 76, **77, 75–85, 81, 83**
i preživljavanje Palestinaca • 76
kao politička plastika • 88
kao utjelovljenje državne ideologije • 88
konstrukcija • 70
model predstavljen sudu • 81–84, **84**
participatori dizajn • 89
presuda HCJ-a • 88–90
proporcionalnost • 76, 86–91
propusnost • 92–98
 ruta • 78, 80, **84, 85**
Sfard o • 90
sudski procesi • 75–76
sustavi • 91
terminali • 199 f18
topografski model Beit Sourika • **74, 76–81, 78, 80**
umanjeni model • 75–76
upotreba doktrina
proporcionalnosti od strane HCJ-a • 198 f15
zahtjevi sigurnosti • 76, 79, **85, 86, 87**
Sewall, Sarah • 27
Sfard, Michael • 90–91, 108, 198 f16
Sharon, Ariel • 154
Shklor, Judith • 47, 191 f22
sigurnost • 88–91
 i sloboda • 17

- sindikati • 32
sistemsко nasilje • 26
Sivan, Eyal • 45
Sjedinjene Američke Države:
 i Somalija • 61
 Memorijalni muzej
 Holokausta • 6
 Obrazbena obavještajna
 agencija • 143
 politika sprječavanja genocida
 vojnom intervencijom • 60
 Prekosaharska
 protuteroristička inicijativa • 63
 sankcije Iraku • 96
 strategija u Afganistanu • 27
Terenski izvještaj FM 3-24 • 27
upotreba mučenja • 107–108,
 140
vojno djelovanje na Kosovu • 61
vojno-humanitarne koalicije
 • 63
slijed rušenja • 144–145
sloboda, odmjeravanje naspram
sigurnosti • 17
Sliwinski, Sharon • 12, 156
Snow, Clyde • 121, 122
Somalija • 61, 63, 195 f57
Specijalist (film) • 45
Spiegel, Baruch • 95–96
Sporazum Brest-Litovsk • 32
spoznajni prostori • 54
sram, mobiliziranje • 129
Srbija • 61, 143, 144
sreća, uvećanje • 11
Steyerl, Hito • 124
Stover, Eric • 120–121
stručni svjedoci/očevici • 56–57, 117
Sudan • 41, 60, 63, 64, 70, 189 f3,
 201 f37
suradnja s neprijateljem • 44–45,
 48, 65
sustav pravnih izuzetaka • 15
suverenitet, pravo na
zanemarivanje • 59
suverenitet u pružanju pomoći • 67
suzdržljivost • 30
svjedoci • 119, 125–126, 209 f34
 sekundarni • 156
 svjedočanstvo • 125
svjedočenje • 117, 128, 193 f37
 doba svjedočenja • 125–126,
 207 f27
 epidemiologija • 56
 humanitarno • 52–55, 55–56,
 125–126
 hvatanje u koštač sa • 125
 iznošenje podataka • 55–59
 progovaranje • 56
 tradicija • 53
 uloga • 57, 125–126
Svjetska organizacija za hranu
(WFO) • 96
Svjetska zdravstvena organizacija
(WHO) • 96
- Š**
- Šri Lanka • 63
štete • 19, 45

T

- Tahafut-ul-Tahfut* (Ibn Rušd [Averroes]) • 214 f13
Tamen, Miguel • 119
tehnike ublažavanja • 145
tehnologije upozorenja • 203 f48
teološke aporije • 10
teorija igara • 29
Terenski priručnik FM 3–24 (SAD) • 27
Tirza, Danny • 88
tolerirani grijeh • 17
totalitarizam • 37, 46, 48–49
 suradnja sa • 48, 65
totalitarna vladavina • 35
TPLF, VIDI marksističko-lenjinistička Oslobodilačka fronta tigrajskog naroda (TPLF)
Travers, Desmond • 177 f10
Trocki, Lav • 31

U

- ubijanje, i daljina • 24–25
ubijanje uz pomoć visoke tehnologije • 25
ubojsvo iz milosrda • 18
udaljenost, i ubijanje • 24–25
Ujedinjeni narodi:
 humanitarni minimum • 93–94
 održavanje mira • 67
 Ured visokog povjerenika za ljudska prava (OHCHR) • 208 f32
 Ured za koordinaciju humanitarnih poslova (OCHA) • 67, 205 f5

- zamisao o humanitarnom prostoru • 69
umjerenoš • 89
“Umorena kuća” (Darwish) • 156
UNHCR (Visoko povjerenstvo Ujedinjenih naroda za izbjeglice) • 67, 71
UNRWA (UN-ova Agencija za pomoć i rad) • 94
upozorenja • 134–135, 203
Ured visokog povjerenika za ljudska prava (OHCHR), Ujedinjeni narodi • 208 f32
Ured za koordinaciju humanitarnih poslova (OCHA), Ujedinjeni narodi • 67, 204 f5
USAID • 63, 70, 94
utilitarizam • 28
utopijske tragedije • 16–17
uzasi, pokušaj da ih se ublaži • 44

V

- Vasset, Brigitte • 40, 57
veće zlo • 18–19, 33
veće dobro • 11
Velika Britanija:
 Egipatske ekspedicijeske oružane snage • 157
 gušenje pobune u Malaji • 20
Vergès, Jacques • 197 f4
“Verifikacija uništenja zgrada nastalog kao rezultat napada izraelske okupacije” • 13–14, 151–153, 157, 162–177

- Vidal, Fernando • 119
- Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda • 59, 60
- Vijeće za mir i sigurnost (PSC) • 79, 86, 87, 197 f8
- Vijetnamski rat • 20
- vlada • 11
- vojna intervencija • 61, 62
- vojna uprava • 28
- vojne prijetnje, komunikacijska dimenzija • 28–30
- vojni odvjetnici • 104, 105, 108
- vojno nasilje • 27–28
- vojno–humanitarne koalicije • 63
- vojske suosjećanja • 59–64
- Voltaire • 10–11
- Vrhovni sud pravde, izraelski (HCJ) • 93, 99–100
- Dahlinina prezentacija na • 76, 77, 75–85, 81, 83
- upotreba doktrina proporcionalnosti • 86–87, 197 f15
- slučaj separacijskog zida • 78, 88–89
- upotreba modela • 81–84, 84
- W**
- de Waal, Alex • 71
- Washington Post* • 139
- Weisglass, Dov • 95
- Weizman, Eyal • 214 f15
- Wiewiorka, Annette • 125
- Wittgenstein, Ludwig • 75, 84
- Y**
- Yoo, John • 107, 184 f15
- Z**
- zagovaranje • 55
- zakoni ratovanja • 28; VIDI TAKOĐER međunarodno humanitarno pravo (MHP)
- zamisao o Trećem svijetu, osporavanje • 48–49
- zapadni radikali • 45–46
- Zeitung • 131–132, 136
- Zenawi, Meles • 41
- zlo • 47
- banalnost • 18
- sv. Augustin o • 16
- zločini protiv čovječnosti • 56–57, 59–60
- zone diskrecije • 104
- Ž**
- Ženevske konvencije • 20, 199 f21
- žičana ograda oko Gaze • 92
- židovska vijeća • 37, 45
- žrtve • 47, 52, 65
- civilne • 144
- Gaza • 109
- glad u Etiopiji • 43, 51
- kolateralna šteta, procjena • 144, 147, 149
- minimiziranje • 19
- omjeri smrtnosti • 22
- prihvatljiv prag za civile • 147
- rat u Iraku • 143

O autoru

FOTOGRAFIJA: JEKATERINA IZMJESTIJEVA

EYAL WEIZMAN profesor je prostorne i vizualne kulture na Goldsmithsu, Sveučilište u Londonu, gdje vodi Centar za istraživačku arhitekturu i projekt "Forenzička arhitektura" koji finansijski podržava Europsko istraživačko vijeće. Također je suosnivač udruge Umjetnički rezidencijalni program za dekolonizaciju arhitekture (DAAR) u Betlehemu, u Palestini.

Autor je knjige *Šupljá zemlja* (*Hollow Land*, Verso, 2007.), a Multimedijalni institut mu je prethodno objavio ogled *Mengeleova lubanja: Začeci forenzičke estetike* (2013.) koji je napisao zajedno s Thomasom Keenanom i ogled "Pogled kroz zid: rascijepjeni suveren i zatamnjeno staklo" koji je izašao u svesku *Arhitektura i antagonizam* (2008.). Živi u Londonu. ●

AUTOR Eyal Weizman
NASLOV *Najmanje od svih mogućih zala*
Humanitarno nasilje od Arendtovе do Gaze

IZDAVAČ Multimedijalni institut
Preradovićeva 18
HR-10000 Zagreb
TELEFON +385 [0]1 48 56 400
FAX +385 [0]1 48 55 729
E-MAIL mi2@mi2.hr
URL <http://www.mi2.hr>

BIBLIOTEKA PAST:FORWARD
UREDNICI Tomislav Medak & Petar Milat

PRIJEVOD Domagoj Orlić
LEKTURA Tonči Valentić

OBLIKOVANJE Dejan Kršić
PISMA Eames Century Modern [HOUSE INDUSTRIES]
PAPIR Munken Print Cream 100 g • Keaykolour 300 g
TISAK Tiskara Zelina

Zagreb • prosinac 2013.

Istraživanje za ovu knjigu podržali su Europsko istraživačko vijeće (European Research Council – ERC) u okviru projekta “Forenzička arhitektura” i Graham Foundation for Advanced Studies in the Fine Arts.

Autor i izdavač se zahvaljuju na dopuštenju da reproduciraju ilustracije u ovoj knjizi. Uložen je maksimalni napor da se ustanove nositelji prava i da se dobije njihovo dopuštenje za korištenje autorskopravno zaštićenog materijala. Izdavač se ispričava za eventualne propuste i unaprijed se zahvaljuje na eventualnim ispravcima koji će unijeti u buduća izdanja.

SVA PRAVA PRIDRŽANA